

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1985 **4** letnik 39

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
dr. Miro Stiplovšek
Peter Štih (tehnični urednik)
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 31. 1. 1986.

Izdajateljski svet: dr. Ferdo Gestrin, dr. Milica Kacin-Wohinz, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, Samo Kristen, dr. Vasilij Melik, dr. Darja Mihelič, dr. Janko Pleterški, Janez Stergar, Prvenka Turk, dr. Peter Vodopivec, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina), dr. Janez Peršič (italijanščina), Ma-dita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 1600 din, za društvene člane 1120 din, za društvene člane-upokojence 840 din, za društvene člane-študente 560 din (vse cene za letnik 39/1985)
Cena te številke v prosti prodaji je 680 din

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Raziskovalna skupnost Slovenije
Kulturna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, april 1986

Naklada: 1600 izvodov

KAZALO – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

RAZPRAVE – STUDIES – СТАТЬИ

- Janka Istenič, Venetska pisava na Koroškem in v Sloveniji 313—334
The Venetian Writing in Carinthia and Slovenia
Венетское письмо в Каринтии и в Словении
- Janez Peršič, Pravni in družbeni položaj tujih bankirjev v Piranu (14. in 15. stol.) 335—338
Juridical and Social Position of the Foreign Bankers in Piran (14th and 15th c.)
Юридическое и общественное положение иностранных банкиров в Пиране (14-ый и 15-ый вв.)
- Marko Štuhec, Poskus umestitve odnosa Slovencev do Srbije 1872 v razmerje med protiaustrijsvom in nacionalno radikalnostjo 339—353
The Attempt to Qualify the Relation of the Slovenes to Serbia in 1872 in the Frame of Relationship between anti-Austrianism and National Radicalism
Опыт квалификации отношения словенцев к Сербии в 1872 г. смотря на отношение между анти-австрийизмом и национальным радикализмом
- Petko Luković, Slovenci i srpsko-bugarski rat 1885. godine 355—380
The Slovenes and the Serb-Bulgarian War in 1885
Словенцы и сербско-болгарская война 1885 г.

ZAPISI – NOTES – ЗАПИСИ

- Ferdo Gestrin, Šestnajsto stoletje in reformacija 381—384
The XVIth Century and the Reformation
Шестнадцатое столетие и реформация
- Boris Paternu, Temeljni pomen slovenske reformacije 385—388
The Fundamental Significances of the Slovene Reformation
Основные значения словенской реформации
- Miomir Dašić, Istorija kao predmet 389—398
History as Subject of Instruction
История как предмет обучения

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI – SOCIETIES' ACTIVITIES, CONGRESSES AND SYMPOSIA – ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

16. mednarodni kongres zgodovinskih znanosti v Stuttgartu 25. 8. – 1. 9. 1985 (Vasilij Melik, Sergij Vilfan) 399—405
The 16th International Congress on Historical Sciences in Stuttgart August 8th – September 1st
16-ый международный съезд исторических наук в Штуттгарте с 25-го августа по 1-ое сентября 1985.
- Interkatederska konferenca v Sarajevu 8., 9. 11. 1985 (Igor Lokošek, Ignacij Voje) 405—407
The Inter-Chair Conference in Sarajevo November 8th, 9th, 1985
Межкафедральная конференция в Сараеве 8-9-ое ноября 1985 г.

OCENE IN POROČILA – BOOK REVIEWS AND REPORTS – ОБЗОРЫ И РЕЦЕНЗИИ

- Monumenta turcica-historiam slavorum meridionalium illustrantia (Ignacij Voje) 409—410
- Ivo Lentić, Dubrovački zlatari 1600–1900 (Ignacij Voje) 410—412
- G. Valdevit, Chiesa e lotta nazionale: il caso di Trieste (1850–1919) (Liliana Ferrari) 412—414
- Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945. Narod si bo pisal sodbo sam (Miroslav Stiplovšek) 414—416

OBVESTILA – INFORMATION – ИЗВЕЩЕНИЯ

- Priprave na 23. zborovanje slovenskih zgodovinarjev in delo Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Jasna Horvat, Janez Stergar) 407—408
- Obvestila o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar) 416

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS – ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

- Zgodovinski časopis 39/1985 – Historical Review 39/1985 – Исторический журнал 39/1985 . . . 417—420

IZVLEČKI – ABSTRACTS – ИЗВЛЕЧЕНИЯ

- Izvlečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 39, 1985, 4 XI—XII

SLOVENSKA MATICA, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 7,
med drugimi svojimi publikacijami zalaga in članom Zveze zgodovinskih
društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah tudi

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 1/1971 — 805 din.

Vsebina: Zmago Bufon — Naravoslovje v slovenskem narodnem prebu-
janju, Lavo Čermelj — Fizik Nace Klemenčič (1853—1901), Vladimir
Murko — Staro in novo o življenju in delu Josipa Resslera, Franc Minařik
— Ptuijske lekarne, lekarnarji in njihove hiše, Ante Stefančič — Kratek
pregled zdravstvenega nadzorstva živil nekoč in danes s posebnim po-
udarkom na Sloveniji;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 2/1974 — 805 din.

Vsebina: Vladimir Murko — Starejši slovenski znanstveniki in njihova
vloga v evropski kulturni zgodovini — astronomi, Milko Matičetov —
Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, France Adamič
— Naš prispevek k razvoju genetike in žlahtnjenja rastlin, Zmago Bufon
— Naravoslovje v slovenskem narodnem prebujanju II;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 3/1975 — 805 din.

Vsebina: Drago Mušič in Janez Batis — Življenje in delo J. M. Zagarja
(Sagarja), Peter Borisov — Sto dvajset let od ustanovitve naravnega
zdravilnega zavoda na Bledu, Velimir Zavrnik — Mariborski tekst na-
potkov mojstra Albranta za zdravljenje konj;

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 4/1979 — 805 din.

Vsebina: Janko Pučnik — Razvoj vremenoslovja na Slovenskem, Zmago
Bufon — Ivan Ziga Popovič kot naravoslovec in rodoljub, Karel Bajc —
Ivan Ziga Popovič predhodnik oceanografije, Franjo Sevnik — Zagarstvo
na Slovenskem, Jože Maček — Izbruh in širjenje krompirjeve plesni na
Kranjskem v 19. stoletju, France Adamič — Stoletnica rojstva profesorja
dr. Frana Jesenka.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 5—6/1981 — 805 din.

Vsebina: France Habe, Andrej Kranjc — Delež Slovencev v speleologiji,
Eman Pertl — Prvi slovenski zdravniki v Mariboru, France Adamič —
Razvoj agrotehničnih znanosti na Slovenskem, Srdan Turk — Masivne
in lesene konstrukcije na Slovenskem, Srdan Turk — Mihael Strukel
(Strukelj) prvi redni univ. profesor med slovenskimi gradbeniki.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7/1983 — 840 din.

Bleiweisov zbornik s prispevki Boga Grafenauerja, Vasilija Melika, Pe-
tra Vodopivca, Franca Rozmana, Franceta Adamiča, Srdjana Bavdka,
Milana Dolenca, Janeza Batisa, Petra Borisova, Bojana Štiha, Martine
Orožen, Dušana Moravca, Staneta Grande, Velimirja Gjulina, Štefana
Barbariča in Mirka Kambiča.

Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 8/1985 — 1000 din.

Vsebina: Anton Ramovš, Vanda Kochanovsky-Devidé — Marko Vincenc
Lipold (1816—1883), prvi slovenski geolog, Janez Strnad — Kako je Jo-
žef Stefan odkril zakon o sevanju, Vladimir Murko — Resslerovi načrti za
izkoriščanje vetrne energije, Avgust Hribovšek, Eman Pertl — Dr. Šte-
fan Kočever, delavec za slovensko narodno in zdravstveno ledino, Alek-
sander Poznik — Osnovne Paracelsusove teze in njegovo bivanje v Ptuj,
Jože Zdravec — Fragmenti iz ljudske medicine v severovzhodni Slove-
niji.

Janka Istenič

ZAPISI V VENETSKI PISAVI NA KOROŠKEM IN V SLOVENIJI*

1. UVOD

1.1. VENETSKI JEZIK

Venetski* jezik je ustaljen, na zgodovinskih in funkcionalnih motivih temelječ izraz za jezik, ki je izpričan na tistih predrimskih napisih iz Benečije (meje te Benečije se ne ujemajo z mejami današnje pokrajine Benečije), ki so napisani v lokalnih različicah določene etruskoidne pisave (kasneje tudi v latinski pisavi) in kažejo skupno temeljno značilnost, ki ustreza jasni indoevropski strukturi jezika. Tako zapletena definicija venetskega jezika je nujna, ker z venetskega kulturnega področja niso poznani samo venetski napisi, čeprav so le-ti zanj značilni in so lingvistični ustreznik arheološkemu pojmu (Prosdocimi 1978 a, 259).¹

Vir za preučevanje venetskega jezika so poleg venetskih napisov še latinski napisi X avgustejske regije, imenovane Venetia et Histria, ki vsebujejo značilne venetske antroponime. Pellegrini (1973, 19—20) navaja, da je poznanih okoli 60 venetskih besed in okoli 300 venetskih antroponimov. Skromno poznavanje venetske slovnice zadostuje, da venetski jezik lahko uvrstimo med indoevropske jezike, natančneje v kentumsko skupino (Prosdocimi 1978 a, 328).

Venetski jezik skupaj z germanskim, s keltskim, z oskoubrijskim in z latinskim jezikom sodi med severozahodne indoevropske jezike. Izrazitejša sorodnost z oskoubrijskim in še posebej z latinskim jezikom je posledica razvoja teh jezikov v Italiji, pri čemer je na nastanek italške »koine« verjetno močno vplivala etruščanska kultura (Untermann 1978, 875—878).

1.2. VENETSKI NAPISI: DATACIJA, RAZŠIRJENOST, PISAVA

1.2.1. Datacija

Lejeune (1974, 13) deli venetske napise na: arhajske (okoli 550—475 pr. n. š.), stare (okoli 475—300 pr. n. š.), mlade (okoli 300—150 pr. n. š.), venetsko-latinske (okoli 150—100 pr. n. š.).

Zadnja, to je venetsko-latinska faza, se ujema s prvo fazo romanizacije: eno ali dve generaciji se je ohranil lokalni jezik, ki so ga zapisovali v latinski pisavi, nato pa sledijo le še pravi latinski napisi (l. c.).

Edino najdišče, kjer so zastopane vse faze venetske pisave, je Este (Lejeune 1974, 21). Tu je bil najden tudi najstarejši doslej poznani venetski napis, ki je glede na tipološke značilnosti bronastega kantarosa, na katerem je napisan, datiran v 6. stoletje pr. n. š. (Prosdocimi 1978 a, 292).

* Članek je nekoliko prirejen referat, ki je bil izdelan v okviru študija prazgodovinske arheologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Njegov namen je bil zbrati sicer na različnih mestih objavljene zapise v venetski pisavi s področja Slovenije in Koroške ter iz strokovne literature povzeti njihove interpretacije, čeprav se nekatere zdijo slabo utemeljene in negotove. V uvodu sem skušala na kratko predstaviti stanje raziskav na področju venetske pisave in venetskega jezika, pri čemer sem črpala predvsem iz del Lejeune 1974, Pellegrini 1973, Pellegrini-Prosdocimi 1967, Prosdocimi 1967 in 1978 a ter Untermann 1978.

Iskreno se zahvaljujem: mentorici asist. dr. Bibi Teržan in knjižničarju Inštituta za arheologijo ZRC SAZU Draganu Božiču za strokovno pomoč, Sonji Čokl, ki je lektorirala besedilo in Sneži Tecco-Hvala, ki je po predlogi izdelala karto 1.

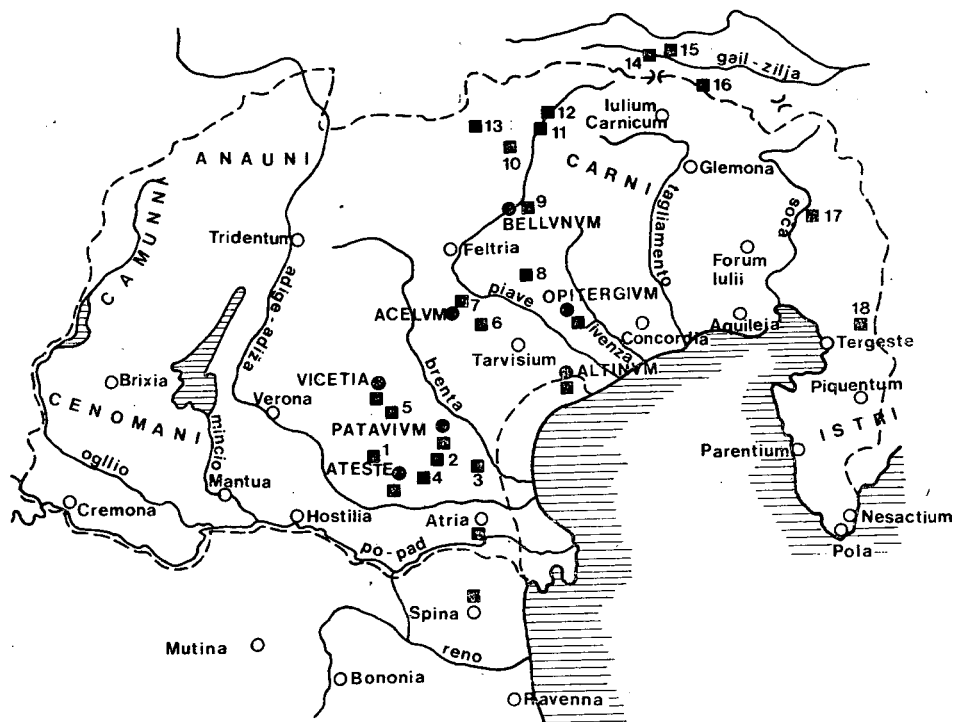
¹ Prosdocimi (l. c.) kot vzrok za zapletenost definicije navaja tudi neenako razširjenost venetskih napisov in venetske materialne kulture ter navaja, da arheologija v paleovenetska področja vključuje tudi predele, iz katerih izvirajo izključno retijski napisi (področje Trenta, Bolzana, Verone in obrobno področje Vicenze). Opozoriti je treba, da je v zadnji sintetični obravnavi paleovenetske kulture (Fogolari 1984) pojem te kulture teritorialno ožje omejen in ne vključuje področij, kjer prevladujejo retijski napisi (o. c. 661—663).

1.2.2. Razširjenost (Karta 1 in 2)

Koncentracija venetskih napisov je v Este (antično Ateste, center Venetov) in njeni neposredni okolici, v Padovi in Vicenzi, ob srednjem toku reke Piave, v Trevisu, Oderzu in v Cadore. Robno področje pa predstavljajo Adria na jugu, Gurina in Würmlach na severu, Idrija pri Bači ter Škocjan na vzhodu (Pellegriani 1973, 19).

Vzhodno od Škocjana in Idrije so bili z venetsko pisavo zabeleženi napisi najdeni na Vačah in v Ženjaku, morda tudi v Stari Sušici pri Košani in na Gradišču nad Vintarjevcem. Vendar pa jih ne moremo uvrstiti med venetske napise, ker po mnenju jezikoslovcev njihov jezik ni venetski (glej str. 326—331, 325—326).

Lejeune razlikuje dve področji razširjenosti venetskih napisov in ju imenuje Evganejska² Venetija (med Adižo in Brento z Este, Vicenzo in Padovo) in Karnijska Venetija (vse ostalo področje). Na prvem področju je bilo najdeno več napisov, med njimi tudi najstarejši, na drugem pa prevladujejo mladi napisi (Lejeune 1974, 13—14).

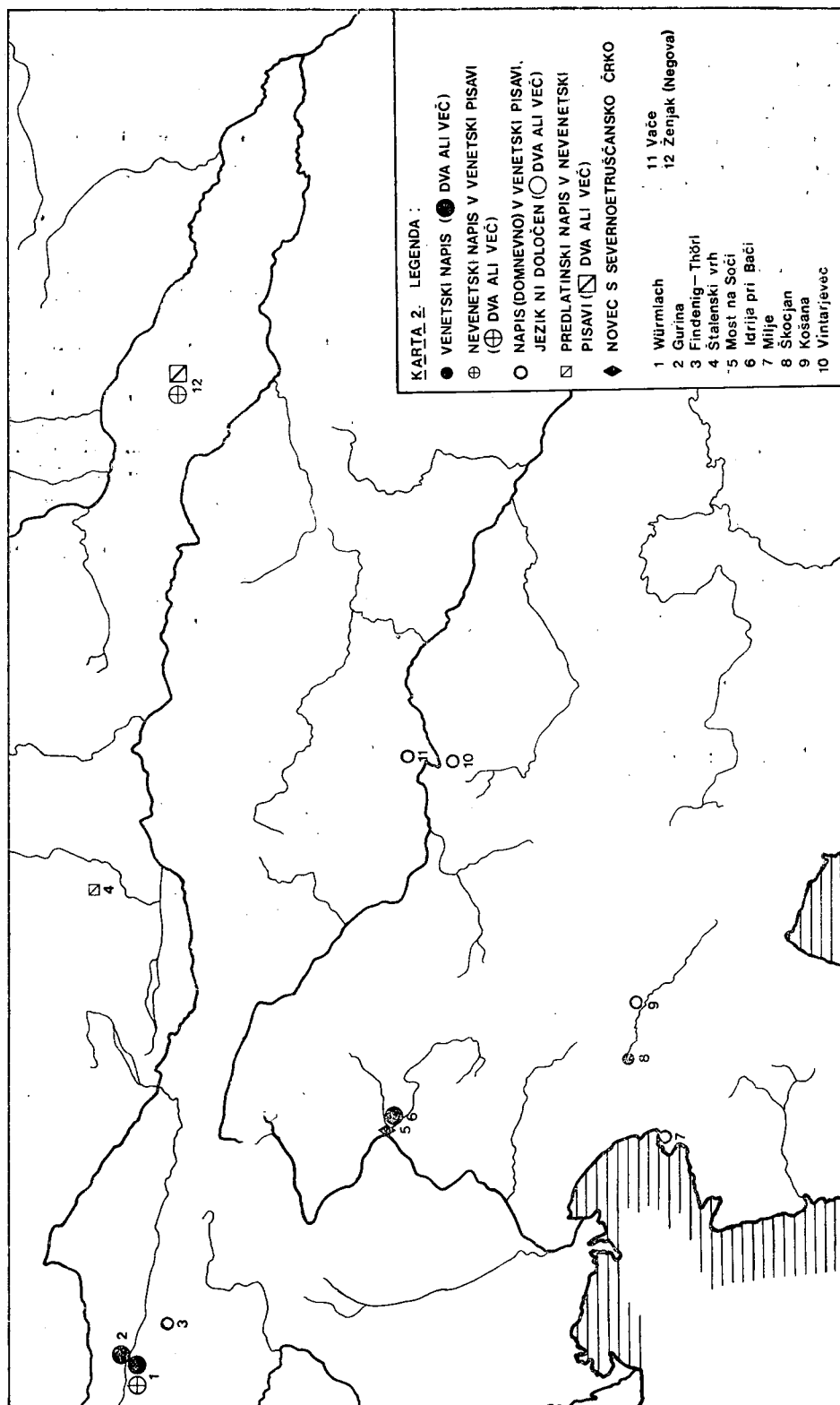

KARTA 1. Venetska mesta in najdišča venetskih napisov; (po: Untermann 1978, 859—860, Abb. 1)

Legenda: ● venetska mesta, ○ ostala mesta, + najdišča venetskih napisov, — — — — — meja X regije.

Najdišča, ki niso imenovana na karti: 1 Lozzo Atestino, 2 Montegrotto, 3 Piove di Sacco, 4 Pernumia, 5 Costozza, 6 Montebelluna, 7 Còvolo, 8 Roganzuolo, 9 Canevò, 10 Valle di Cadore, 11 Làgole di Cadore, 12 Lozzo di Cadore, 13 Monte Pore, 14 Würmlach, 15 Gurina, 16 Findening-Thörl, 17 Idrija pri Bači, 18 Škocjan.

² Euganei je ustaljen izraz za predindoevropske prebivalce Benečije. Ta etnos ni zapustil sledov v toponomastiki tega področja in tudi njegovi arheološki sledovi so vprašljivi. V lokalni tradiciji pa je naletel na odmev, ki so ga zabeležili antični pisani viri (Pellegriani-Prosdoci 1967, 9, op. 11). O Euganeih glej še Untermann 1978, 863.

1.2.3. Pisava³

Poleg venetskih napisov, ki so zapisani v lokalnih različicah venetske pisave, so poznani tudi venetski napisi v latinski pisavi.

Različice venetske pisave se med seboj razlikujejo le po grafičnem izgledu nekaterih črk, ne pa po svojem sistemu. Imajo enako število znakov, ki označujejo (z eno izjemo) v vseh različicah isto fonetično vrednost. Govorimo torej lahko o temeljni enotnosti venetske pisave.

Venetska abeceda izhaja iz etruščanske abecede s konca 6. stol. pr. n. š., črko o pa je že na začetku sprejela iz grške abecede. Skupaj z retijsko in lepontsko abecedo tvori družino severnoetruščanskih abeced. Ta se je v drugi polovici 1. tisočletja uveljavila v severni Italiji, iz nje pa se je verjetno tudi razvila germanska pisava, to je rune.

Venetska pisava je zelo verjetno nastala v svetiščih, kjer so jo tudi poučevali — tako je ohranila povezavo z nekaterimi kulturi. Različice venetske pisave so vezane prav na taka svetišča — pisarske centre. Nekateri med njimi so imeli le lokalni vpliv, npr. svetišči v Padovi in Vicenzi. Norme, ki so jih sprejeli v svetišču Reitije (Reitia) v Este, pa so imele vpliv na širokem področju. Bronasti votivni predmeti, ki so bili najdeni v tem svetišču, simbolizirajo pobožne ploščice (tabula cerata) in pisala (stilus). Z nekaterih od teh ploščic, t. i. abecednih ploščic, nam je poznano zaporedje črk v venetski abecedi.

Za venetsko pisavo je značilno, da ima grafične znake za glasove /b/, /d/ in /g/, ki jih etruščanski jezik ni poznal. Vsi trije glasovi so označeni z etruščanskimi črkami : /b/ = φ, /d/ = z, /g/ = κ. Značilnost venetske pisave so tudi ločila, ki omejujejo črke po točno določenih pravilih glede na njihov položaj.

Fonetično vrednost posameznih črk venetske abecede oziroma njenih različic je bilo mogoče ugotoviti s pomočjo: v latinski pisavi zapisanih venetskih besed (venetsko-latinski teksti), ki imajo dvojnice v venetski pisavi (npr. *ka.n.ta/CAN-TA*⁴); fonetične vrednosti enakih črk v etruščanski (in za o v grški) abecedi s konca 6. stol. pr. n. š.; poznavanja prazgodovinskih indoevropskih besed, ki so se ohranile v venetskem jeziku; ugotavljanja terminov, ki jih je venetski jezik sprejel v zgodovinskem obdobju (npr. *liber.tos* iz lat. *libertus*). Tako ugotovljene fonetične vrednosti posameznih črk so podane v preglednici 1.

a :	Λ ₁ Λ ₂ Λ ₃	n :	Υ
b :	◊ ₁ ◊ ₂	o :	◊ ₁ ◊ ₂ ◊ ₃
k :	κ	p :	Π ₁ Π ₂
d :	κ ₁ κ ₂ τ ₃ κ ₄ κ ₅ ◊ ₆ (latinski)	r :	◊ ₁ ◊ ₂
e :	⋈	s :	ς
f :	⋈ _{1(vh)} ⋈ _{2(vh)} ⋈ _{3(vh)} ⋈ _{4(f)}	ś :	Μ ₁ Π _{2(?)} Υ ₃
g :	Υ ₁ Υ ₂	t :	κ ₁ ◊ ₂ ◊ ₃ τ ₄ (latinski)
h :	⋈ ₁ ⋈ ₂ ⋈ ₃ ⋈ ₄ ⋈ ₅	θ (v Este mrtva črka) :	⊠ X
i (latinski samoglasniški i) :	ι (ι) (ι) (ι)	u :	Λ
y (latinski soglasniški i) :	ι _{1(i)} ι _{2(i)} ι _{3(ij)} ι _{4(i)} ι _{5(i)}	v :	⋈ ₁ ⋈ ₂
l :	⋈ ₁ ⋈ ₂	ločila :	⋈ ₁ ⋈ ₂ ⋈ ₃
m :	⋈ ₁ ⋈ ₂		

PREGLEDNICA 1. Fonetične vrednosti venetskih črk (po: Lejeune 1974, zadnja stran / ● i. = i kot drugi element dvoglasnika; dodano glede na Prosdocimi 1976, 212—216 /)

³ Literatura za to podpoglavje: Lejeune 1974, 21—25, preglednica na zadnji strani; Prosdocimi 1978 a, 321—327; Untermann 1978, 866, 868—871.

⁴ Male črke v ležečem tisku predstavljajo venetsko, velike pa latinsko pisavo.

Kot Etruščani so tudi Veneti pisali z desne proti levi. Pri večvrstičnih napisih se je smer pisanja v vsaki vrsti praviloma obrnila. Šele zelo mladi napisi so pisani z leve proti desni.

1.3. VENETI (ETNOS) IN VENETSKI NAPISI

Grški in latinski pisani viri lokalizirajo ime Veneti v **Paflagonijo v Mali Aziji** (Homer v Iliadi in številni kasnejši avtorji, ki se sklicujejo nanj⁵), na **Balkanski polotok** (Herodot), v **Benečijo** (najstarejši zanesljivi vir je Herodot, njemu sledijo Teopomp, Psevdoskilaks, Strabon idr.), **srednjo Evropo** (Tacit, Plinij, Ptolemej) in **Galijo ob Atlantski obali** (Cezar, Strabon, Livij, Ptolemej idr.) (Prosdoci 1978 a, 267—268).

Iz zapisanega sledi, da pojem Veneti ne predstavlja le Venetov iz Benečije. Zdi se verjetno, da je bil ta pojem najprej sinonim za to, kar sodobna znanost imenuje centralnozahodni Indoevropejci. Kasneje pa Veneti iz Benečije predstavljajo del Indoevropejcev, katerih etnos je prav Veneti. Pojem Veneti se je v tem primeru formiral kot etnos, ker ni imel zgodovinske možnosti, da bi se spremenil in postal poznan pod drugim imenom. Zdi se torej, da ni motivov, da bi izven področja Benečije v pojmu Veneti iskali posebne sorodnosti z jezikom venetskih napisov iz Benečije, razen seveda tistih, ki so med indoevropskimi jeziki običajne (Prosdoci 1978 a, 268—269; podobno Untermann 1978, 878).

Pojem Venetov iz Benečije je definiran z omembami v antični literaturi, z značilno materialno kulturo (paleovenetska ali estenska kultura, datirana v čas od 8. stol. pr. n. š. do romanizacije), z venetskim jezikom in z osebnimi imeni.

Po Pliniju so bila venetska mesta Ateste, Patavium, Vicetia, Acelum, Bellunum in Opitergium; za Verono in Aquileio izrecno piše, da nista bili venetski. Ptolemej k venetskim mestom prišteva še Altinum in Atrio (Atria). Pripadnost Adrije (Adria, Atria) Venetom zanikajo drugi antični pisani viri in pa materialna kultura, ki kaže, da je bila nekaj časa grški emporij, nato pa etruščansko in kasneje galsko mesto (Untermann 1978, 856; Fogolari 1984, 667).

Iz antične literature poznana venetska mesta so torej omejena na centralni del področja razširjenosti venetskih napisov in estenske kulture. Celotno področje razširjenosti venetskih napisov in razširjenost venetsko-istrskih osebnih imen pa se (razen na zahodu) zelo dobro ujemata z mejami X. avgustejske regije (Untermann 1978, 861).

2. KOROŠKA

2.1. GURINA

Nad dolino zgornje Zilje, v bližini Dol (Dellach), ležita Zgornja in Spodnja Gurina. Tu so bili slučajno in kasneje tudi med sistematičnimi izkopavanji v osemdesetih letih 19. stoletja najdeni venetski votivni napisi na bronastih ploščicah kvadratne oblike, v enem primeru tudi na loku fibule, in venetski grobni napisi na odlomkih keramike (Lejeune 1974, 303—306, n. 243—251).

Votivni napisi najverjetneje izvirajo iz svetišča, za katerega se domneva, da je bilo na vrhu umetno nasute gomile v Zgornji Gurini. Drobne najdbe kažejo, da je svetišče delovalo od okoli leta 500 pr. n. š. do 2. polovice 4. stol. n. š. (Pellegrini-Prosdoci 1967, 609; Meyer 1885, 4—6, Taf. III; Lejeune 1974, 302).

⁵ Na Homerjevo omembo Paflagonijskih Venetov se navezuje tudi mitsko izročilo o izvoru Venetov, t. i. Antenorjeva saga. Kratka vsebina (po Untermann 1978, 862): po uničenju Troje so Veneti pod vodstvom Trojanca Antenorja prišli na Jadran in v njegovem najbolj notranjem kotu našli novo domovino; ustanovili so mesto Patavium, neki drugi kraj pa poimenovali Troia. Antični pisci so oporo za verovanje v maloazijski (trojanski) izvor Venetov videli v tem, da so bili Veneti v Italiji poznani po gojenju konj in da so Diomeda, ki je ljubil konje, častili kot polboga. Homer je namreč zapisal, da so se tudi Paflagonijski Veneti ukvarjali s konji (o. c.).

Mnenja današnjih znanstvenikov o tem, ali je začetek paleovenetske kulture v severni Italiji povezan s dotokom prebivalstva z vzhoda, niso enotna (prim. Untermann 1978, 862—863 z Fogolari 1984, 674).

Broniaste ploščice kot votivni predmeti so poznane tudi iz Este, Vicenze in Lågole. V Gurini je bilo najdeno poleg anepigrafskih votivnih ploščic še 6 ploščic z votivnim napisom (L 243—247 b) in en verjetno votivni napis na fibuli (L 248). Vse votivne ploščice sodijo v obdobje Este IV (okoli 350—175 pr. n. š.). Njihovi napisi imajo odlične primerjave v votivnih napisih iz svetišča v Lågole pri Calalzu, v dolini zgornje Piave. Ozko povezanost teh dveh svetišč kažejo enake oblike črk, pravilno postavljanje ločil (kot pri tisti skupini napisov iz Lågole, ki nadaljujejo estensko tradicijo), predvsem pa enaka votivna formula *per. volterkon. vontar.*, glagol *tolar* v Gurini in *tole.r.* v Lågole ter okrajšava *d(onasto) a(isun)* iz Lågole, ki je v Gurini izpisana (Lejeune 1974, 302—305; Prosdocimi 1978, 315—316). Vzrok ozke sorodnosti napisov iz Gurine in Lågole je lahko trgovska povezava (pot) med njima, ki je vodila — kot kažejo napisi iz Würmlacha (glej dalje) — čez prelaz M. Croce Carnico (nem. Plöcken Pass). Svetišče v Gurini je morda sprejemalo zaobljubne darove (*ex voto*) tistih, ki so srečno prešli ta prelaz (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 610).

Po mnenju Untermanna (1978, 897) je bila Gurina izpostavljeno oporišče venetskega vpliva.

- L 243⁶ *.a.t.to . dona/ .s.to . / .a.i.su[.]ś.*
 L 244 *[---d]ona[.s.t]o .a.i.su.n. per.v/ol.te.r.k[o.n. vo.n.tar.]*
 [...donas.] to .a.i.su.s./ [per. vol.t]e./ [r.ko.n. vo.n.tar.]
 L 245 *ve.n.na tola/ r. magetlo.n.*
 L 246 *[... s]. kavaron:s. / [...]*
 L 247a *]lo.u[. (brano z leve proti desni)*
] ? [
 L 247b *.a u[(brano z leve proti desni)*
 L 248 *augar (brano z leve proti desni)*

L 243

Atto: osebno ime, nominativ; pomanjševalnica galskih imen na Ate (Prosdocimi 1967, 58)

donasto: glagol, 3. oseba, aorist; zelo pogost v formulah venetskih posvetil; podoben pomen kot lat. *donare* (Prosdocimi 1967, 64—67)

aisu-: *aisu* = akuzativ sg.; *aisus* = akuzativ pl.

Lejeune (1974, 303) prevaja kot bog, Prosdocimi (1967, 42—45) pa meni, da je verjetneje, da ta beseda v Gurini pomeni »sveti dar«.

L 244

per volterkon vontar: pomensko ustreza estenski votivni formuli *op voltio leno*, ki je na enem izmed napisov prevedena v latinščino kot *libens merito*. Lejeune celo formulo prevaja kot »en temoignage spontané de ferveur religieuse« (slov.: v dokaz verske gorečnosti iz lastnega nagiba) (Prosdocimi 1967, 202—203).

L 245

Venna: žensko osebno ime, zdi se, da ljubkovalno; galski vpliv ni izključen (Prosdocimi 1967, 198—199)

tolar: dedikativni glagol, 3. os. sg., verjetno aorist; pomen soroden latinskemu *donare*, le da je bolj specializiran in verjetno povezan z značilnostmi kulta (Prosdocimi 1967, 175—181)

⁶ Oznake napisov, pred katerimi je L, se nanašajo na Lejeune 1974, vse ostale pa na Pellegrini-Prosdocimi 1967. Podrobneje so obravnavane vse besede, za katere sem v literaturi našla razlago. Če pri imenih ni navedeno drugače, veljajo za venetska. Smer branja napisa je označena le, kadar poteka z leve proti desni.

magetlon: predmet v akuzativu; pomen — predmet, podarjen božanstvu, natančneje nejasen (Prosdocimi 1967, 136—137).

L 246

kavarons: moško ime, morda apozicija (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 115—116); po Lejeuneu (1974, 304) natančneje patronimik.

Napis je bil verjetno sestavljen takole: osebno ime + apozicija (patronimik) + votivna formula (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 616—617; Lejeune 1974, 304).

L 247a

Po Pellegrini-Prosdocimi (1967, 617—618) verjetno del besede *loudera*, ki je poznan z napisa iz Lâgole in predstavlja ime boga. Lejeune (1974, 304) meni, da je ta hipoteza neosnovana.

L 247b

Morda gre za začetek besede *augar*, ki je poznana iz L 248 (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 618—619; Lejeune 1974, 305).

L 248

augar: morda podoben pomen kot *vontar*, to je sakralni pomen latinske besede *venia* (naklonjenost, milost) (Prosdocimi 1967, 202—203). Po Lejeuneu (1974, 331) označitev darovanja.

Napisi na odlomkih keramičnih posod izvirajo iz grobov. Le za tri napise je gotovo, da so napisani z venetsko pisavo (L 249—251), ostali pa so tako fragmentarno ohranjeni, da gre lahko tudi za latinsko pisavo. Venetski napisi so verjetno pozni (Lejeune 1974, 305).

L 249 *ka.s.tiko.[s.]*

L 250 *] u.ko.s. [-.--] ne.i.iio*

L 251 *--]ati.s. ru[--*

(po Pellegrini-Prosdocimi 1967, 620, Gt 11: *--]io.s. itu[--*; brano z leve proti desni).

L 249

moško osebno ime, morda keltskega izvora (Prosdocimi 1967, 114).

L 250

Lejeune (1974, 306) je združil dva odlomka, za katera pred tem ni bilo znano, da sestavljata isti napis. Interpretira ga kot osebno ime + patronimik.

L 251

Lejeune (1974, 306) in Pellegrini-Prosdocimi (1967, 620) bereta ta napis povsem različno, oba pa ga razlagata kot osebno ime + apozicija. (Lejeune drugo besedo opredeljuje natančneje kot patronimik.)

2.2. WÜRMLACH

V bližini Mauthena, pri dnu ceste, ki vodi s prelaza M. Croce Carnico (nem. Plöcken Pass), so bili leta 1857 na področju Würmlacha najdeni napisi na živi skali. Njihova pisava je venetska. Napisani so okorno, zato je branje pogosto negotovo. Zdi se, da predstavljajo imena v nominativu, od katerih je po mnenju Lejeunea vsaj del gotovo venetski (Lejeune 1974, 302). Prosdocimi (1978 a, 316) opozarja, da pripadnost teh napisov venetskemu jeziku ni povsem zanesljiva zaradi njihove kratkosti in negotovega branja.

Napisi iz Würmlacha nakazujejo potek predrimske poti iz Venetije (Venetia) v dolino zgornje Zilje. V njih morda lahko vidimo zaobljubne darove (ex voto) popotnikov, ki so srečno prešli prelaz M. Croce Carnico (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 610).

Geografska lega teh napisov je pomembna tudi za razlago glavne (če ne edine) žile v genezi run, s čimer se ujema oblika nekaterih znakov in njihova uporaba, ki ju lahko razumemo kot »predrunski« (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 610).

- Gt 13⁷ *gavirro[?]vot[-]o.s. bogjo.s.*
 Gt 14 *ha.r.to* (brano z leve proti desni)
 Gt 15 *vo.ktše.s.* (brano z leve proti desni)
 Gt 16 *bugošas.o[-].šar*
 Gt 17 *?[ra[-]b.s.[?] ali ?[ra[-]o.s.* (brano z leve proti desni)
 Gt 18 *?] ruii [?]*
 Gt 19 *kove.t.šo.s.[?]]p roš.jo.s.*
 Gt 20 različne transliteracije, vse zelo negotove; psevdotekst
 Gt 21 nepoznavni znaki
 Gt 22 psevdotekst
 Gt 23 *eronkor[]lnjos* (brano z leve proti desni)

Gt 13

3 osebna imena ali osebno ime/osebno ime + apozicija; ni izključno, da gre za tri imena ene osebe, čeprav se zdi to zelo malo verjetno (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 622—3).

Gt 14

harto daje vtis germanskega ljubkovalnega imena; v venetskem besednjaku to ime namreč ni poznano, poleg tega pa h ni v skladu s fonetiko mlajšega venetskega jezika (Prosdocimi-Scardigli 1976, 221).

Gt 16

ni gotovo, da gre za pravi napis (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 624).

Gt 17

morda osebno ime + apozicija (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 625).

Gt 18

osebno ime ali apozicija (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 625).

Gt 19

osebno ime (?) + antroponimik (apozicija prvega imena?) (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 626).

Gt 20

nekateri znaki imajo značilen izgled run; u () , t (— pojavlja se tudi na nekaterih retijskih napisih). Tudi ideološko so ti znaki neposredni predhodniki run: magična moč grafičnega znaka, ki ne upošteva njegove sposobnosti zapisati fonetično vrednost besed s pomenom. (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 627).

Gt 22

nekateri znaki se ne zdijo prave črke in imajo »predrunski« izgled (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 628).

Gt 23

osebno ime + apozicija (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 628).

⁷ Lejeune (1974) napisov iz Würmlacha zaradi negotovega branja ni vključil v svoj priročnik, zato sem jih povzela po Pellegrini-Prosdocimi (1967, 621—8, Gt 13—23), pri čemer sem sistem transliteracije priredila Lejeuneovemu (glej Lejeune 1974, 178—9).

2.3. FINDENIG-THÖRL

Leta 1969 je bil najden na prelazu Findenig-Thörl (furlansko Cima Val di Puartis; n. v. okoli 1800 m), v neposredni bližini avstrijsko-italijanske meje, fragmentiran skalni napis v venetski pisavi (Pellegrini 1970). Po mnenju Pellegrinija (1970, 12, 20—1) je — analogno napisom iz Würmlacha — napisan okorno; posredoval naj bi osebna imena pismenih popotnikov, ki so sami napisali svoj zaobljubni dar (ex voto). Nasprotno pa Prosdocimi (1978 a, 317) opaza, da se ta napis razlikuje od tistih iz Würmlacha po pravilnih potezah črk in pa po tem, da je razporejen v vsaj treh vrstah, iz česar sklepa, da gre za fragment pravega napisa (to je teksta — op. J. I.).

Pellegrini (1970, 21) meni, da je jezik napisa venetski, ne izključuje pa možnosti, da je karnijsko-keltski.

Kraj najdbe obravnavanega napisa kaže, da je čez ta prelaz vodila predrimska pot, ki je vzporedno s potjo čez prelaz M. Croce Carnico povezovala Venetijo z zgornjo dolino Zilje (Pellegrini 1970, 7—8, 20; Prosdocimi 1978 a, 317).

Transliteracija napisa po Pellegrini (1970, 12) (brano z leve proti desni):

1. *jos.r/*
2. *juno.s.ikevei.of*
3. *jneia ? urane/*

2.4. ŠTALENSKI VRH (Magdalensberg)

Tu so bili med izkopavanji v petdesetih letih tega stoletja najdeni večinoma močno fragmentirani »napisi« (največkrat le nekaj črk) v predlatinski pisavi. V štirih primerih gre za grafite na keramiki, v enem pa je »napis« izveden s črno barvo na kamniti elipsasti ploščici — amuletu (Egger 1959, 135—139, Abb. 108/50, 63, 64, Abb. 10).

Egger (1968, 42) črke omenjenih grafitov opredeljuje kot »noriško varianto predlatinskih venetsko-alpskih abeced«, Prosdocimi-Scardigli (1976, 184) pa kot »venetoidne«.

Na dnu poznoavgustejskega krožnika sta vpraskana edina grafita, ki sta toliko ohranjena, da dovoljujeta poskus interpretacije (glej Egger 1959, Abb. 10). Egger (1978, 37—42) ju je bral latinsko (branje posameznih črk in s tem člega napisa se zdi močno dvomljivo — op. J. I.): *Petu Sk() f(ilila)* in *Taio(s) ... f(ililus)*. Interpretiral ju je kot žensko in moško ime, ki naj bi se nanašali na zakonski par.

3. SLOVENIJA

3.1. MOST NA SOČI

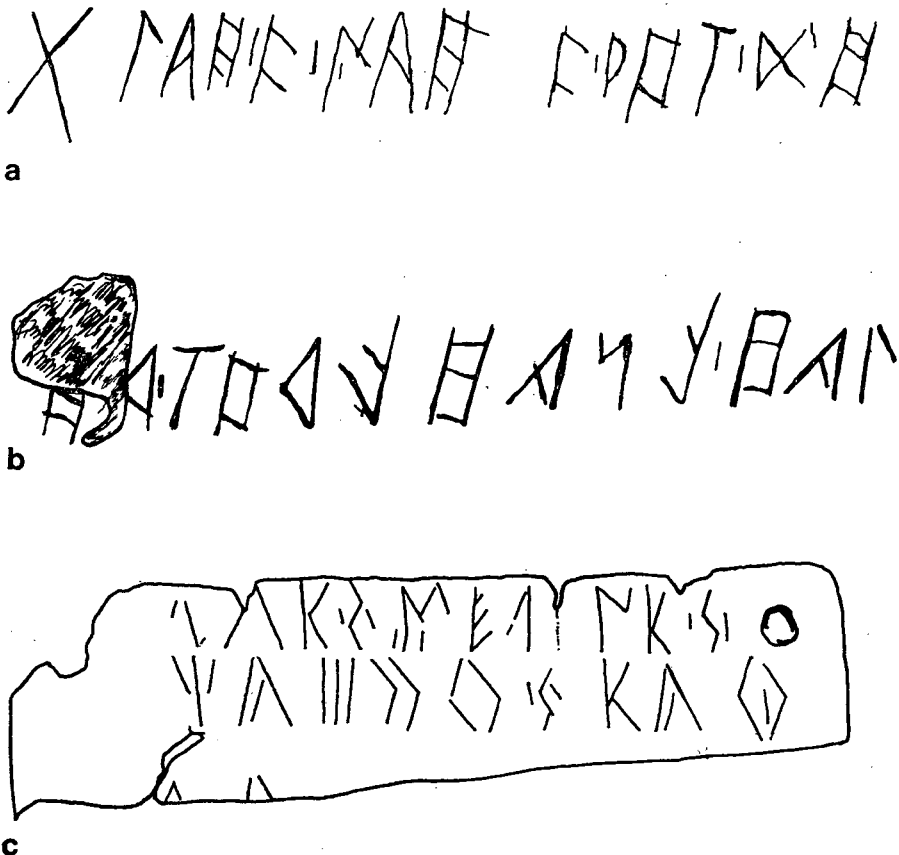
Na dveh žarah iz grobe lokalne keramike, ki sta poznani iz grobišča z Mosta na Soči, sta znaka, ki ju v literaturi opredeljujejo kot pečata delavnic. Eden je izdelan v visokem reliefu, drugi pa je vtisnjen (Marchesetti 1886, 20, 34, 42, Tav. IV, 6—7; Càssola Guida 1968, 82, op. 9).

Ne glede na to, ali ta dva znaka res označujeta delavnici, se mi zdi zelo malo verjetno, da bi to bile črke, še manj pa črke venetske abecede.

V naselbini so bili najdeni trije zahodnonoriški srebreniki, ki najverjetneje predstavljajo del zakladne najdbe. Na zadnji strani enega izmed njih je znak X, ki je v severnoetruskih pisavah enak latinskemu T (Kos 1978, 124—125). R. Göbl (1973, 24, 86) ta znak na zahodnonoriških novcih razlaga kot okrajšavo za ime kneza, morda za T(inco).⁸

⁸ Poleg zahodnonoriških novcev z X na zadnji strani R. Göbl (1973) omenja še tele noriške novce z legendami, ki naj bi bile — po njegovem mnenju — zapisane v venetski pisavi: dva zahodnonoriška novca z legendo *v.o.k.k.*, ki naj bi predstavljala ime noriškega rex Voccio, ki ga omenja Cezar (o. c. 24, 70, 86, 87, Taf. 48/30); tri zahodnonoriške novce z legendama *boio in cava* (?...?) (o. c. 24, 25, 87, Taf. 48/31), tri zahodnonoriške novce z legendo *cava* (?...?) (o. c. 24, 25, 87, Taf. 48/32); 6 zahodnonoriških novcev z legendo *koppou* (o. c. 25, 83, Taf. 48/10).

3.2. IDRIJA PRI BAČI (slika 1)

SLIKA 1. Venetski napisi iz Idrije: a) Is 1 (L 253), b) Is 2 (L 252), c) Is 3 (L 254); (po: Pellegrini-Prosdociami 1967, 592, 594, 596; merilo 1:1)

Na tukajšnjem prazgodovinskem grobišču, ki ga je izkopal in objavil Szombathy, so bili najdeni trije venetski napisi: dva (Is 1, 2) na dveh bronastih posodah iz groba 14 in en napis (Is 3) na odlomku bronaste pločevine iz groba 7-8 (Szombathy 1901, 311, Fig 74, 74 a, 317, Fig 96, 96 a).

Tipološko najmlajši predmet iz groba 14 je okrogla ščitna grba (glej Szombathy 1903, 312, Fig 76), ki kaže, da grob sodi v Lt D (1. stol. pr. n. š.; prim. Guštin

vzhodnonoriški novček z legendo *fes*. (o. c. 31, 98, Taf. 48/77) in vzhodnonoriški novček z legendo *.e.ko* na zadnji in *?ko* na sprednji strani (o. c. 38, 113, 114, Taf. 48/205).

R. Göbl (o. c.) ne pojasni, zakaj pri navedenih primerih pisavo legend opredeljuje kot venetsko, ali pa so njegove utemeljitve neprečljive. Menim, da lahko le pisavo legend *fes* in *.e.kr* (tako branje se mi zdi verjetnejše kot *.e.ko*) s precejšnjo gotovostjo opredelimo kot venetsko. Na to kaže oblika črk in pa še posebej ločila, ki so za venetsko pisavo značilna. Manj gotovo, a še vedno verjetno je pripisovanje legend *.v.ok.k.* (sodeč po o. c. Taf. 48/30 sta ločeni prva in zadnja črka!) in *coppo.u* (sodeč po o. c. Taf. 48/10 se zdi, da je zadnja črka ločena!) venetski pisavi. V obeh primerih k temu navaja prisotnost ločil, ne pa oblika nekaterih črk.

Z ozirom na faksimile, ki jih je objavil Göbl (o. c., Taf. 48/31, 32), se zdi pripisovanje pisave ostalih omenjenih legend venetski pisavi neupravičeno.

Glede legende, ki jo Göbl bere *.v.ok.k.*, je treba še opozoriti, da črka $\wedge$ (včasih postavljena na glavo) v venetski in tudi drugih severnoetruskih pisavah označuje glas /u/, kar pa samo po sebi ne zmanjšuje umestnosti povezovanja te legende z imenom kneza (Voccio), ki ga omenja Cezar, saj je klasična latinščina oba glasova, to je /u/ in /v/, označevala s črko V (prim. Lejeune 1974, 27). Vprašljivo pa je branje zadnjih dveh črk omenjene legende, saj nista poznani z nobenega drugega napisa v severnoetruski pisavi (ta podatek navaja Göbl, o. c., 86).

Najdišča obravnavanih novcev niso znana, vendar se glede na razširjenost noriških novcev (glej Kos 1977, 35–47) zdi verjetno, da izvirajo s področja Koroške in Slovenije.

1984, 130). Zaradi istega predmeta se zdi tudi verjetno, da je bil v tem grobu pokopan moški.

V grobu 7-8 je tipološko najmlajši predmet noriško-panonska fibula s krilci (glej Szombathy 1903, 317, Fig 94), ki po Garbschu (1965, 49—51, 218) sodi v avgrstejsko obdobje.

Pisava in jezik napisov Is 1—3 sta venetska. Prosdocimi (1976, 206; 1978 a, 318) pisavo napisov Is 1 in 2 (pisava A) razlikuje od pisave napisa Is 3 (pisava B). Značilnosti pisave A so (po Prosdocimi 1976, 207—217 in Prosdocimi 1978 a, 318—319):

1. negotovost pri orientaciji črk (tudi pri pisavi B);
2. postavljanje ločil je glede na estensko pisavo, ki velja za »normalno«, nepravilno. To lahko razložimo z dvema hipotezama: a) nepravilno postavljanje ločil v obdobju razpadanja lokalne pisave; b) lokalna tradicija ni poznala postavljanja ločil; na napisu Is 1 (morda tudi Is 2) so ločila mlada pridobitev;
3. črka a je zaprtega tipa (A), to je arhajske oblike. V Este jo je zamenjal »zastavični« a (Δ), v Lâgole pa odprti a (Λ);
4. črka t v obliki T ali † ni posledica latinskega vpliva, temveč arhajska oblika, ki je predhodnik klasičnega venetskega t v obliki križa (X);
5. najznačilnejša je uporaba lestvičnega h (H) kot i. (= i kot drugi element dvoglasnika), kar je treba razlagati kot pravilo in ne napako.

Prosdocimi meni, da so v venetski pisavi potem, ko je h fonetično izginil iz venetskega jezika (najkasneje v 4. stol. pr. n. š.), i. označevali z znakom za h. Znak ||| in † imata namreč glede na pozicijo na abecednih ploščicah vrednost h, glede na pozicijo v besedah pa vrednost i. Kot kažejo venetski zapisi tujih imen (npr. Harto — Gt 14, Harigasti — Negova, čelada B), pa se je teoretično znanje o prvotni fonetični vrednosti črke h ohranilo.

Lestvični h se od konca 4. stol. pr. n. š. ne pojavlja več na venetskih napisih iz Este in drugih področij, zato je v Idriji očitno periferna konzervacija. Tu so sprejeli inovacijo, da se i. označuje z znakom za h, ne pa grafične inovacije H = ||| zato se je tu h ohranil v lestvični obliki (H);

6. na Is 2 so znaki (cifre?) IXIXI, ki so zelo podobni znakom s čelade B iz Ženjaka. Take cifre, katerih pomen je nejasen, so pogoste tudi na zaobljubnih darovih (ex voto) iz Cadore.

Značilnosti pisave B (po Prosdocimi 1967, 217—219):

1. postavljanje ločil v precej pravilni (to je estenski) obliki;
2. negotova smer in v nekaterih primerih posebna oblika črk (kot pri pisavi A);
3. odprta oblika črke a (Λ) kot v Cadore, Trevisu;
4. fonetično vrednost i. (= i kot drugi element dvoglasnika) ima najverjetneje znak |||, kar kaže, da je ta pisava sprejela grafično inovacijo H = |||. Enaka oblika črke ||| je poznana iz Vicenze, Padove in tudi Gurine, ki je Idriji lahko najbližji posrednik te inovacije (znak pa je v Gurini in Idriji lahko tudi sočasen pojav);

5. fonetična vrednost znaka >> ni povsem jasna. Lejeune je podal hipotezo, da naj bi >> nastal iz kadorinskega >|;

6. prisotnost /g/ = X v obliki Ψ sama po sebi ni značilna, je pa dobra primerjava za Ψ = /g/ na napisu čelade B iz Ženjaka.

Glede na značilnosti pisav A in B Prosdocimi (1976, 219) domneva, da je imela na obravnavanem področju venetska pisava lokalno tradicijo, katere korenine so segale v bližino nastanka venetskih pisav. Kasneje je ostala oddeljena in je ohranila arhajski karakter; sprejela pa je nekatere novosti, ki jih nikakor ne smemo imenovati »napake« ali podobno. Lokalno sprejemanje novosti namreč ni bilo popolnoma pasivno, če že ni bilo aktivno. Manjši odpor do novosti kaže pisava B. Kronološko zaporedje grobov 14 in 7-8 potrjuje zaporedje pisav (A — B), ki pa se je izvršilo v kratkem času in z delnim sožitjem obeh pisarskih praks.

Prosdocimi (o. c.) svojo hipotezo povezuje z zgodovinskimi podatki: galokarnijski element je v 4. stoletju pr. n. š. predstavljal klin med estensko in idrijsko venetščino in povzročil predvsem alpsko povezovanje. Novi val »estenskih« novosti pa bi lahko bil povezan z ustanovitvijo Aquileie (Aquileia; 183/1 pr. n. š.), kar pa ni nujno, saj bi bila posrednik novosti lahko tudi Gurina.

L 252 (= Is 2) *la.i.v.na.i. vrot.a.i.*

Pellegrini-Prosdocimi (1967, 595) bereta:

lai.vnaī vrot.a.i

L 253 (= Is 1) *lai.i.v.na.i. vrot.a.i.* (brano z leve proti desni)

L 254 (= Is 3) *luk.s. mell(i)nk.s.*

ga.i.jo.s. kab

(prostor)

[]

L 252, 253

Laivna: ženska izpeljanka iz *Laivo* (Prosdocimi 1967, 127); dativ sg. (Lejeune 1974, 307)

Vrota: izolirano žensko ime v venetski onomastiki (Prosdocimi 1967, 128); dativ sg. (Lejeune 1974, 307).

Oba napisa imata enak tekst. Pri njegovi interpretaciji ni jasno, ali gre za omembo božanstva ali antroponim. Po Lejeuneu (1974, 307) proti prvi hipotezi govori dejstvo, da omemba božanstva doslej ni znana z nobenega venetskega grobnega napisa, drugi pa nasprotujeta dva argumenta:

1. zaporedje apozicija + osebno ime je pri onomastičnih formulah ravno obrnjeno, medtem ko je pridevnik vedno pred samostalnikom in prilastek pred teonimom;

2. glede na pridatke je grob moški, napis pa govori za žensko osebo (če upoštevamo možnost, da gre za dvojni pokop, ta argument odpade! Op. J. I.).

Prvo hipotezo, to je da napisa predstavljata onomastično formulo, zagovarja Lejeune (l. c.), drugo pa Prosdocimi (1978 a, 320—321), ki meni, da je *Vrota* ime božanstva, *Laivna* pa njen epiteton.

L 254

luka: latinski praenomen *Lucius* z venetizirano končnico (Lejeune 1974, 308)

gaijos: venetizirani latinski praenomen ali cognomen *Gaius* (o. c.)

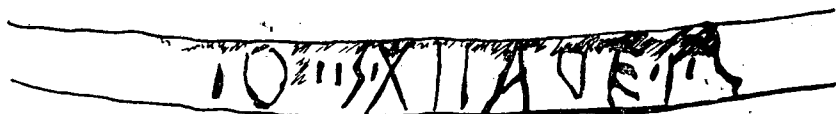
Mel(i)nks: verjetno gentilno ime lokalnega izvora (o. c.)

kab: verjetno okrajšava (morda etnos) (o. c.)

Ohranjeni del napisa je moč interpretirati kot latinsko onomastično formulo ene osebe (praenomen + nomen gentile + cognomen + dodatni element, to je *kab??*), kar se zdi Lejeuneu (o. c.) najverjetneje, ali pa kot omembo dveh oseb /*Luka Gaijos + Melinks Kab??*), kar se zdi najverjetneje Pellegriniju in Prosdocimiju (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 597; Prosdocimi 1978 a, 319—320).

3.3. ŠKOCJAN (slika 2)

V Skeletni jami (= Jama I na Prevalu), približno 1 km jugozahodno od vasi Škocjan, je lokalni amater P. Savini leta 1911 našel bronasto situlo z napisom. Ležala je ob ostankih moškega skeleta, ob katerih so bili najdeni še: 1 certoška fibula, 1 bronasta pinceta, 2 bronasta spiralna prstana in bronasta zapestnica (Szombathy 1913, 175—177, Fig. 188—191; ANSI 1975, 130).

SLIKA 2. Venetski napis iz Skeletne jame pri Škocjanu; (po: Pellegrini-Prosdocimi 1967, 605 zgoraj; merilo 1:1)

Certoško fibulo lahko uvrstimo v stopnjo Sv. Lucija II c, to je konec 5., 4. stoletje pr. n. š. (Teržan 1976, 364). V 5. ali 4. stoletje pr. n. š. je po tipoloških kriterijih datirana tudi situla (Lejeune-Guida 1965, 367—368).

Napis (slika 2) je vrezan na rob ustja situle. Tip črk in ločila jasno kažejo, da je pisava venetska. Branje napisa (L 255) ni problematično: *o.s.tiare.i*. Splošen izgled napisa in pravilno postavljanje ločil zahtevata relativno zgodnje datiranje v stopnjo Este III (okoli 500—350 pr. n. š.) (Lejeune-Guida 1965, 370), kar se ujema z arheološko datacijo situle in certoške fibule.

Beseda *ostiare* je venetska, najverjetneje antroponim v dativu in torej predstavlja ime umrlega (Lejeune-Guida 370—371; Lejeune 1974, 308—309; Pellegrini-Prosdocimi 1967, 604—605).

Prosdocimi-Scardigli (1976, 206—207) sta poudarila, da je ta napis glede na obliko črk in postavljanje ločil »estenskega« tipa, zato se razlikuje od karnijskega tipa venetske pisave (pisav A in B). Po njunem mnenju bi to različnost morda lahko razložili s hipotezo, da je škocjansko področje pripadalo krogu obalnih povezav, karnijsko-idrijsko področje pa alpsko-predalpskemu krogu povezav. Obenem sta tudi opozorila, da je situla predmet, ki so ga lahko transportirali in prodajali. S tem sta nakazala malo verjetno možnost, da napis ni nastal na področju, kjer je bil najden.⁹

3.4. STRAMARE PRI MILJAH

Tu, že na italijanskem državnem ozemlju, je bil skupaj z aretinsko keramiko in novcem iz leta 15 pr. n. š. najden odlomek keramike z napisom, ki ga lahko beremo *tulvis*. Pisava tega napisa bi lahko bila poznovenetska, močno vprašljivo pa je, ali je tudi jezik venetski. Beseda *tulvis* je namreč prav tako lahko liburnijska kot venetska (Pellegrini-Prosdocimi 1967, 605—606; Lejeune 1974, 185).

3.5. KOŠANA

V Stari Sušici pri Košani je bilo s sondiranjem leta 1957 ugotovljeno grobišče. Grobovi niso bili več ohranjeni, celotno grobišče pa najdbe časovno opredeljujejo v poznolštatsko (4. stol. pr. n. š.) in avgustejsko obdobje. Slučajno, še pred sondiranjem, sta bili na grobišču najdeni dve obdelani kamniti plošči (Urleb 1979, 151—158; glede datacije v poznolštatsko obdobje prim. Guštin 1973, 478—480, se. 3/VI).

Na prvi kamniti plošči (Košana I) so jasno vidni vrezi oziroma znaki, ki jih je naredil človek, le malo verjetno pa se zdi, da so ti znaki črke. Pellegrini (1981, 311—312) se nagiba k domnevi, da gre za psevdotekst z znaki, ki imajo magično-ritualen pomen.

Na drugi kamniti plošči (Košana II) je fragmentarno ohranjen napis v predlatinski pisavi severnoetrusčanskega izvora. Zaradi skromne ohranjenosti se ne da z gotovostjo trditi, da je pisava venetska. Ohranjene črke lahko beremo: *skeva* ali *s.keva*, pri čemer je le branje 3. in 4. črke zanesljivo (Pellegrini 1981, 312—313).

Pod napisom je vrezana podoba jahača na konju s čelado, sulico in bičem (?). M. Urleb (1979, 155—157) je našla analogije tej upodobitvi med japodskimi kamnitimi spomeniki z Bihačkega polja. Pellegrini (1981, 313) pa je opozoril, da so

⁹ Ne glede na to, od kod situla izvira, je bila zelo verjetno uporabljana na področju, kjer je bila najdena. Poleg tega ni posebnega vzroka za dvom o tem, da je napis nastal tam, kjer so situlo uporabljali.

bile upodobitve konjev pri Venetih zelo pogoste, še posebej na patavijskih (Patavium = antična Padova — op. J. I.) nagrobnih stelah.¹⁰ Upodobitev konja ali kočije, ki jo vlečejo konji, ima v teh primerih sepulkralni pomen. Razen tega je ena najpogostejših besed na venetskih nagrobnih napisih *ekvopetaris* (kasneje *eku-petaris*, *ep(p)etaris*). Točen pomen te besede še ni jasen, zanimivo hipotezo pa je podal Lejeune (1974, 85—86): *ekvopetaris* naj bi bil pridevnik, izpeljan iz besede *ekvo-pet* (njen pomen naj bi bil konjenik oziroma vitez) in naj bi pomenil konjeniški oziroma viteški tip pokopa, ki bi se nanašal na socialni status pokojnika.

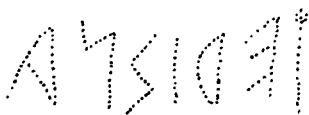
Košana II je verjetno fragmentiran nagrobni spomenik. Zaradi upodobitve konjenika M. Urleb (1979, 155) meni, da gre za nagrobni spomenik vojaka. Možno (če že ne verjetneje) se zdi, da upodobitev konjenika ne simbolizira (le) vojaške aktivnosti pokojnika, temveč (predvsem) njegov socialni položaj.

3.6. VINTARJEVEC

Med sistematičnimi arheološkimi izkopavanji leta 1951 je bilo na Gradišču nad Vintarjevcem odkrito osem hiš. Najstarejše doslej poznane najdbe s te naselbine sodijo v čas poznega Ha C in zgodnjega Ha D (7/6. stol. pr. n. š.), najmlajše pa v drugo polovico 2. stoletja n. š. (Stare 1979, 162).

V hiši VII je bil najden fragment ploščatega kamna (4,6×3,0 cm) z umetno zglajeno površino, na kateri so vrezane črke, ki jih je V. Stare (o. c.) opredelila kot venetske. Fragmentirani napis je podrobneje obravnaval Pellegrini (1981, 313—314). Črke tega napisa, ki ga je treba brati z leve proti desni, so severnoetrusčanskega izvora. Zdi se, da je med 3. in 4. črko ločilo (pika), kar bi bil dokaz, da je pisava tega napisa venetska. Pellegrini fragmentirani napis bere *?/vas.ril/*, pri čemer je le branje prvih dveh črk približno zanesljivo. Kakšen je jezik tega napisa, se ne da niti domnevati.

3.7. VAČE (slika 3)

SLIKA 3. Napis na čeladi z Vač; (po: Pellegrini 1969, fotografija I; brez merila)

Negovsko čelado z napisom je izkopal J. Grilc v Kleniku, približno 2 km vzhodno od Vač. V Umetnostnozgodovinski muzej na Dunaju je prišla leta 1886 s posredovanjem Jerneja Pečnika. Skupaj z njo je muzej dobil še druge predmete z Vač (8 bronastih zapestnic, 2 situli, 2 sulični osti, zlat nakit itd.), vendar ni jasno, ali so bili le-ti najdeni skupaj z omenjeno negovsko čelado (Reinecke 1942, 145—6).

Čelada z Vač sodi v jugovzhodnoalpsko varianto negovskih čelad, ki je značilna za pozno 5. in 4. stoletje pr. n. š. (prim. Gabrovec 1965; podrobneje o dataciji negovskih čelad glej dalje str. 328).

Napis je izdelan v tehniki vtolčenih pik in ga je treba na zunanji površini brati z desne proti levi.

Prosdocimi (1976, 228; 1978, 318) je pisavo napisa na tej čeladi zaradi podobnosti z napisom 2 na čeladi A iz Ženjaka (enaka tehnika — tolčenih pik, enaka oblika črk — predvsem a) opredelil kot venetsko, natančneje kot karnijski (idrijski)¹¹ tip venetske pisave (pisava A).

¹⁰ Na večini figuralnih stel iz Padove so reliefno upodobljeni konji, ki vlečejo kočijo z voznikom (Pa 2, 3—6), le na eni (Pa 3 bis) pa je upodobljen konjenik, in to ne reliefno, temveč z vrezom. Jahač ima čelado, sulico in ščit in je precej dobra analogija upodobitvi iz Košane (glej Pellegrini-Prosdocimi 1967, 318—348).

¹¹ Prosdocimi izraza »idrijski« tip venetske pisave (npr. Prosdocimi 1976, 203, 220; Prosdocimi-Scardigli 1976, 188) in »karnijski« tip venetske pisave (Prosdocimi 1976, 228; Prosdocimi 1978 a, 318) uporablja kot sinonima.

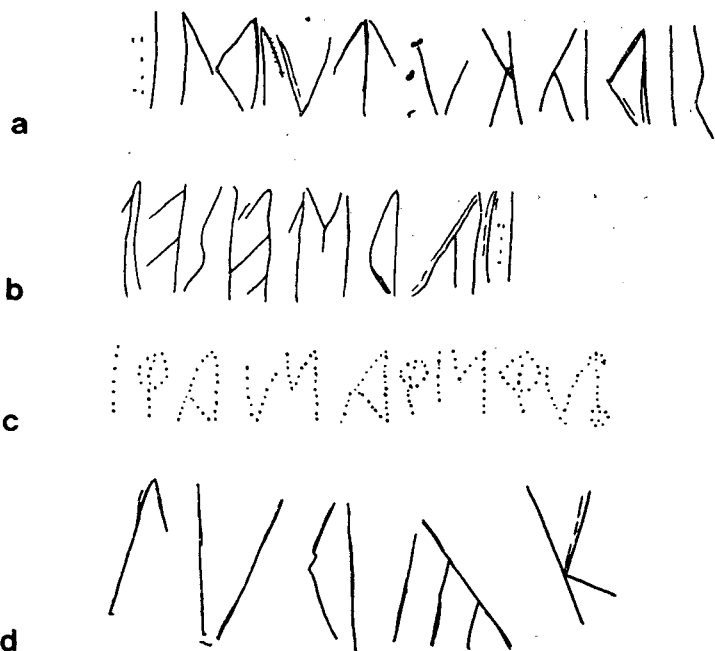
Od sedmih črk, ki sestavljajo napis, je nejasna vrednost prve, ostale pa je treba brati: *erisna* (Prosdocimi 1976, 228). Kretschmer je prvo črko bral kot f, kar je Pellegrini (1969, 48—51) upravičeno ovrgel in napis bral *ierisna*. Isto besedo je zasledil na več retijskih¹² votivnih napisih iz Sersa pri Perginu (Serso, Pergine; približno 10 km vzhodno od Trenta), kjer ta beseda verjetno pomeni ime božanstva. Če je Pellegrinijevo branje napisa z vaške čelade pravilno, je torej zelo verjetno, da je ta napis votiven.

Novo interpretacijo prve črke je predlagal Prosdocimi (1976, 226—228), ki napis bere *terisna*. Napis 2 s čelade A iz Ženjaka naj bi namreč kazal, da ima majhen krogec enako vrednost kot črtica. Vendar tudi v primeru branja *terisna* analogija *ierisna* iz retijskih napisov iz Sersa ostaja relevantna, čeprav manj direktna. Glede na to analogijo se zdi Prosdocimiju (l. c.) izključeno, da ta napis predstavlja antroponim, verjetno pa, da gre za ime votivnega predmeta. Zakaj ne upošteva možnosti, ki jo je nakazal Pellegrini (o. c.) — da napis predstavlja ime božanstva — iz citiranega teksta ni razvidno.

3.8. RIFNIK

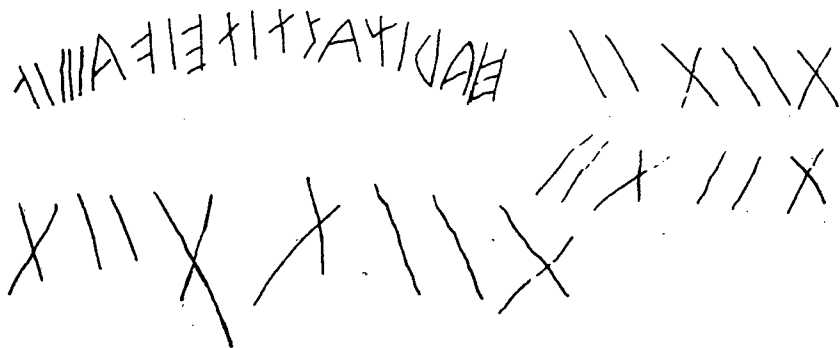
V starejšezelenodobnem grobu št. 32 iz Rifnika je bil najden neobičajen keramičen predmet (neobjavljeno), na katerem so vrezani (?) znaki, ki jih ne moremo identificirati kot črke. Njihov pomen ni jasen (morda magično-ritualen ali dekorativen?).

3.9. ŽENJAK (Negova) (slika 4, 5)

SLIKA 4. Napis na čeladi A iz Negove: a) napis 1 a, b) napis 1 b, c) napis 2, d) napis 3 (po: Reinecke 1942, 133 a, b; merilo 1:1)

¹² Retijski napisi so razširjeni predvsem na področju Trenta in Bozna/Bolzana. Na J se gajo do Verone in Padove, na S pa do Steinberga ob levem bregu reke Inn. Pisava teh napisov sodi v družino severnoitalskih pisav, njihov jezik pa najverjetneje ni indoevropski. O Retijskih poročajo antični pisani viri, zdi pa se, da je mogoče identificirati tudi njihovo materialno kulturo. Epigrafski, pisani in arheološki viri dajo različno sliko razširjenosti retijskih elementov, vse tri slike pa se pokrivajo na trikotnem področju med italijansko-švicarsko-avstrijsko tromejo na severozahodu, dolino reke Rienza na severovzhodu in področjem Trenta na jugu (Das Räterproblem 1984, 3, 5, Abb. 1).

SLIKA 5. Napis na čeladi B iz Negove; (po: Egger 1963, 292, Abb. 1; merilo približno 2:3)

Leta 1811 je J. Slaček na svojem posestvu v Ženjaku, 1 km vzhodno od Sv. Benedikta v Slovenskih Goricah, našel 26 bronastih čelad, vtaknjenih druga v drugo. Danes je identificiranih 23 čelad. Posestvo J. Slačka je takrat pripadalo 4 km oddaljeni graščini Negova, po kateri je ta najdba dobila ime (Gabrovec 1983, 26).

Na čeladah št. 1 in 22 po Reineckejevem seznamu so napis, na nekaterih drugih (št. 2, 5, 7, 14, 15, 17, 21) pa znaki, ki najverjetneje nimajo fonetične vrednosti (glej Reinecke 1942, 117—198, predvsem 133—135, 137, 139). Čeladi št. 1 in 22 v literaturi najpogosteje označujejo kot čeladi A in B.

Za branje in interpretacijo napisov s čelad A in B je zelo pomembna njuna datacija.¹³ Tako kot ostale čelade iz negovske najdbe jih uvrščamo v tip čelad, ki je dobil ime ravno po tej najdbi, to je med čelade negovskega tipa. O njihovi dataciji sta poznani dve tezi, rimska in halštatska. Po rimski tezi naj bi bile te čelade avgustejskodobne, uporabljali pa naj bi jih domačini v avksiliarnih enotah. Njen najvidnejši zagovornik je bil Reinecke (1942). Halštatska teza pa trdi, da so negovske čelade mlajšehalštatskodobne in da se v nekaterih primerih ohranijo do rimske zasedbe. Za to tezo je Gabrovec (1965) podal tako močne argumente, da jo lahko obravnavamo kot dokazano. Njegova študija (1965) je pokazala, da je jugovzhodnoalpska varianta negovskih čelad značilna za pozno 5. in 4. stol. pr. n. š. in da je etruščansko-italskega izvora. Verjetno je bila statusni simbol vladajočega sloja. Od te variante negovskih čelad je treba razlikovati poznolatenške negovske čelade, ki so v Sloveniji poznane iz Idrije pri Bači in z Reke pri Cerknem ter se od starejših čelad tega tipa ločijo po tehniki izdelave. Izdelane so namreč iz dveh polovic.¹⁴

Vse čelade iz Ženjaka so izdelane iz enega kosa, to je v »halštatski« tehniki. Večina čelad iz te najdbe, med njimi tudi čelada A, ima vse značilnosti negovskih čelad jugovzhodnoalpske variante, ki so značilne za negovski horizont (približno 450—300 pr. n. š.), nekatere pa kažejo še veliko podobnost z etruščansko-italsko varianto. Med zadnje sodi čelada B, kateri je tipološko najbližja čelada z Libne, ki je bila najdena v grobu iz okoli leta 500 pr. n. š.

Napisi na čeladi A (= št. 1)¹⁵ (slika 4)

Na čeladi A je več napisov, ki so izdelani v različnih tehnikah: napis 2 v tehniki vtolčenih pik, ostali z vrezom. Zdi se, da se razlikujejo tudi po pisavah.

¹³ Literatura za tekst o dataciji negovskih čelad: Gabrovec 1965 in Gabrovec 1983.

¹⁴ Z Gabrovčevim mnenjem se deloma razhaja Egg (1976, 299—303), ki meni, da so tudi nekatere enodelne čelade — med drugim tudi čelade št. 5, 10, 19, 20, morda tudi 2 in 16 iz Negove — latenske. V negovski zakladni najdbi bi bile tako združene čelade, izdelane v različnih časovnih obdobjih, zakopane pa šele v prvi polovici 1. stol. pr. n. š. ali malo pred tem. Egg (l. c.) za svojo trditev ne navaja prepričljivih argumentov.

¹⁵ Povzeto po Prosdocimi 1976, 223—227.

Napis 1 a (slika 4 a)

je napisan v retijski abecedi, kar dokazujeta obliki črk p (= ꝛ) in t' (= ꝛ').

Marstrander je napis, ki je pisan z desne proti levi, čital *siraku Xurpi*, Prosdocimi pa meni, da je napis treba brati *siraku t'urpi*.¹⁶ Možno je, da je jezik tega napisa galski. Uporaba tuje abecede za zapisovanje galskega jezika je namreč pravilo: alpsko področje je uporabljalo retijsko (in venetsko?) abecedo, padansko pa lepontsko.

Napis 1 b (slika 4 b)

Po mnenju Marstranderja je bil napisan z drugo roko kot napis 1 a, vendar to ne izključuje možnosti, da gre za enoten napis ali pa za dva teksta, ki sta bila napisana v različnem času, a sta povezana.

Napis 2 (slika 4 c)

Izdelan je v tehniki vtolčenih pik, kot napis čelade z Vač. Pisava napisa je venetska.¹⁷ To dokazuje fonetična vrednost /b/ črke ꝑ, ki je značilnost venetske pisave. Oblika črke z (ꝛ) na tem napisu je za venetsko abecedo posebna. Predhodnike ima v grških in etruščansko-grških abecedah.

Prosdocimi napis bere dubni banuabi, kot ga je bral že Marstrander. Zdi se verjetno, da predstavlja galsko onomastično forinulo (osebno ime + osebno ime očeta) v genitivu.

Napis 3 (slika 4 d)

je nejasen, ker je bil že v antiki retuširan in so originalne poteze črk precej za-
brisane. Egger in Höffler sta napis brala (z desne proti levi) c. *erul*. Prosdocimi meni, da prva črka gotovo ni k in da tudi ni ločena od ostalih, ki bi jih lahko brali najrazličneje, med drugim tudi *erul*. Po njegovem mnenju tega napisa torej ne znamo prebrati.

Napis na čeladi B (= št. 22) (slika 5)

Obširna bibliografija, ki jo je o tem napisu zbral de Tollenaere, kaže, da začetek njegovega preučevanja sega v leto 1826, ko ga je Steinbüchel opredelil kot etruščanski napis (de Tollenaere 1967, 11). Prelomnica v njegovem preučevanju pa so dvajseta leta 20. stoletja. V tem času je Marstrander označil besedi Harigasti in Teiva kot germanski imeni (v genitivu), nagibal pa se je k mnenju, da imata keltsko slovnično obliko. Napis je bral, kot da bi nelatinska pisava označevala vsaj deloma latinski tekst. Leta 1929 pa je Kretschmer v nasprotju z Marstranderm napis na čeladi B opredelil kot popolnoma germanski, kot najstarejši germanski napis in ga interpretiral: *Harigasti* (ime darovalca v nominativu) *Teivai* (ime božanstva v dativu). Kretschmerjevemu članku je sledilo razvnetje germanistov, ki je poleg redkih možnih znanstvenih napredovanj povzročilo metodološko nazadovanje in progresivno neupoštevanje zgodovinskega in kulturnega konteksta tega napisa (de Tollenaere 1967, 20—21, 23, 109; Prosdocimi 1978 b, 384—385).

Leta 1950 je izšel Reineckejev članek, ki je predlagal datacijo negovskih čelad v avgustejsko obdobje. Napis na čeladi B naj bi se nanašal na lastnika čelade, to je Germana, ki je služil v rimski vojski in naj bi najverjetneje padel v času panonsko-ilirskega upora v letih 6—9 n. š. (Reinecke 1942, 194).

Novo interpretacijo napisa je podal Egger (1950), ki je Reineckejev zgodovinski okvir združil z Marstranderjevo latinsko interpretacijo. K temu ga je spodbudila najdba venetoidne pisave iz avgustejskega časa na Štalenskem vrhu (prim. str. 321). Napis je bral takole: *Harigasti Tei* (filius) *v(exillatio) a(larum) III Il(lyricarum)*

¹⁶ Glede na faksimile (glej sliko 4) in fotografijo (glej Reinecke 1942, Tafel 11 b) se zdi, da bi bilo napis morda treba brati *siraku t'urpi*.

¹⁷ Prosdocimi (1978 a, 318) jo je natančneje uvrstil med karnijsko (idrijsko) pisavo A.

18/2. Napis na čeladi B po njegovi interpretaciji torej označuje ime lastnika čelade, ki je bil German, in njegovo enoto v ali (Egger 1963,¹⁸ 296—299).

Močan argument proti avgustejski dataciji negovskih čelad, kakršne so bile najdene v depoju iz Ženjaka, in s tem tudi proti Eggerjevi interpretaciji napisa s čelade B, je dobro utemeljena datacija teh čelad v poznohalštatsko obdobje (glej Gabrovec 1965).

Med lingvisti sta Eggerjevo interpretacijo odločno zavrnila Prosdocimi in Scardigli (1976). Po njunem mnenju je edini argument, ki govori zanj, njena notranja verjetnost; le-ta pa je lahko tudi slučajna, še posebej, ker je na napisu le malo znakov in jih je Egger lahko poljubno delil, saj med njimi ni ločil. Med glavnimi lingvističnimi vzroki za zavračanje latinskega branja napisa pa navajata statistično ugotovitev, da latinski teksti, zapisani v lokalni pisavi, niso poznani,¹⁹ medtem ko so obratni primeri pogosti. Še manj verjetno pa se jima zdi, da bi bile z lokalno pisavo zabeležene **latinske** okrajšave, kajti okrajšave so vedno tesno povezane z grafično obliko (Prosdocimi-Scardigli 1976, 184—187).

Da bi bilo mogoče pravilno ovrednotiti obravnavani napis in ga vključiti v njegovo kulturno in zgodovinsko okolje, je Prosdocimi (1976) natančno preučil napise z Idrije, z Vač in s čelade A iz Ženjaka. To je pripeljalo do pomembne ugotovitve, da je napis na čeladi B zapisan v venetski pisavi idrijskega tipa, natančneje v različici A idrijskega tipa venetske pisave (Prosdocimi 1976, 220—223), v kateri sta zapisana dva napisa iz Idrije (Is 1 in Is 2), napis z Vač in napis 2 s čelade A iz Ženjaka (Prosdocimi 1978 a, 318). Gre torej za lokalno pisavo področja, kjer je bila čelada B najdena. Primerjava napisa na čeladi B z napisi z Idrije je še pokazala, da ta napis ni mlajši od 2. stoletja pr. n. š. (Prosdocimi-Scardigli 1976, 187—189), kar je dodaten argument proti Eggerjevi interpretaciji.

Prosdocimi in Scardigli (1976, 180—191, 199—200, op. 21) pri interpretaciji napisa izhajata iz domneve, da gre za votiven napis in pa iz domneve, da je bila etnična in lingvistična sestava prebivalcev obravnavanega področja močno pisana. Po njunem mnenju (o. c. 192) je najverjetnejša Kretschmerjeva interpretacija: *Harigasti* (nominativ, osebno ime) *teiva* (dativ, ime boga, ki mu daruje H.). V votivnem napisu ima manjkajoči glagol lahko le pomen dati, darovati. *Harigasti* ima za germansko ime nenavadno končnico prvega dela besede na i; pričakovali bi namreč končnico io (ali ia) kot npr. Chariovalda. To je lahko posledica vpliva venetskega jezika (»languages in contact«) ali pa posledica notranjih fonetičnih sprememb, ki so pri enem izmed germanskih dialektov nastopile prej kot pri večini (o. c., 193—194). Beseda *teiva* po mnenju Prosdocimija in Scardiglia (o. c., 194—195) kaže na venetski vpliv in jo zato pripisujeta jeziku tistih Germanov, ki so bili v stiku z Veneti.

Prosdocimi in Scardigli zadnje tri črke napisa bereta *hil*. Postavila sta hipotezo, da je bil okrajšava za hilm. Ta beseda je pangermanska in je zapisana v pomenu »čelada« v Vulfilovem gotskem prevodu Biblije. Ker se pomen te besede ujema s predmetom, na katerem je napis, na to hipotezo ne moremo gledati le kot na plod domišljije (Prosdocimi-Scardigli 1976, 196; Prosdocimi 1978 b, 391).

Z besedo hilm bi lahko povezali tudi znake ob napisu: XIIX, XIIXII (oba sta napisana dvakrat). Ti bi v tem primeru lahko pomenili število čelad v zakopu. Ker zaenkrat še ni jasno, ali ti znaki sploh predstavljajo cifre, te hipoteze ni mogoče niti sprejeti niti zavreči. Omeniti je še treba, da imajo napis Is 2 in številni votivni napisi iz Cadore podobne znake (Prosdocimi 1976, 223; Prosdocimi-Scardigli 1976, 197).

Naj ponovim glavne rezultate lingvistične študije Prosdocimi-Scardigli 1976 o napisu na čeladi B iz Negove:

¹⁸ Članek iz leta 1950 je bil ponovno objavljen leta 1963.

¹⁹ Prosdocimi in Scardigli očitno ne priznavata Eggerjeve latinske interpretacije grafitov s štalenskega vrha (prim. str. 321).

1. pisava napisa je venetska, natančneje idrijskega A tipa, ki je poznan z dveh napisov iz Idrije, napisa z Vač in napisa 2 na čeladi A iz Ženjaka;

2. jezik napisa je verjetno germanski;

3. napis ni mlajši od konca 2. stol. pr. n. š.

Zadnja lingvistična študija o depojski najdbi iz Ženjaka (Prosdocimi-Scardigli 1976) je zmanjšala razkorak med lingvistično in arheološko (Gabrovčev) interpretacijo te najdbe, saj se približno ujemata vsaj v dataciji. Ostaja pa vprašanje, kako razumeti dva domnevno galska in germanski napis na čeladah, ki naj bi bile po Gabrovcu (1983, 28) statusni simbol vodečega sloja halštatske družbe.

4. ZAKLJUČEK

Velika večina sicer maloštevilnih predlatinskih napisov s Koroške in iz Slovenije²⁰ je zapisana v venetski pisavi.²¹ Med njimi je treba razlikovati:

1. **venetske napise** — jezik in pisava napisa sta venetska. Najdišča teh napisov so omejena na področje zahodne Koroške (Gurina, verjetno tudi del napisov iz Würmlacha in napis iz Findenig-Thörla) in zahodne Slovenije (Idrija pri Bači, Škocjan);

2. **nevenetske napise** — z venetsko pisavo je zapisan nevenetski jezik. Sem sodita dva napisa iz Ženjaka (domnevno galski napis na čeladi A — napis 2' — in germanski napis na čeladi B) in domnevno retijski napis na čeladi z Vač.

Za pisavo napisov iz Milj, Košane, Vintarjevca in napisa 3 na čeladi A iz Ženjaka ni jasnih dokazov, da je venetska, o jeziku teh napisov pa niso mogoče niti utemeljene domneve.

Venetske napise z zahodne Koroške lahko razumemo kot posledico prodora venetskega vpliva po trgovskih poteh čez alpske prelaze. Glede na začetek delovanja svetišča v Gurini se da domnevati, da je do tega prodora prišlo v začetku 5. stol. pr. n. š.

Venetska pisava napisov s področja Slovenije predstavlja poseben tip te pisave, to je idrijski oziroma karnijski tip. Izjema je le venetski napis na situli iz Škocjana, ki je »estenskega« tipa.

Značilnosti idrijskega tipa venetske pisave kažejo, da je imel ta lokalni tip venetske pisave korenine v bližini samega nastanka venetske pisave. Njegova arhaičnost je najverjetneje posledica kasnejše oddeljenosti od centralnega področja, ki je dovoljevala sprejem le redkih inovacij. Napis Is 3 pa nakazuje, da je bil idrijski tip venetske pisave ob izteku svoje dobe za sprejem novosti bolj odprt.

O tem, po katerih poteh je prišlo poznavanje venetske pisave na področje Slovenije, so možne le hipoteze. Zaenkrat se zdi najverjetnejše, da sta bili dve glavni poti:

1. Preko zgornje doline Zilje:

a) po dolini Drave in Mure do Ženjaka (Prosdocimi-Scardigli 1976, 198);

b) morda tudi v dolino Soče (Idrija).

2. Iz centralnega področja po benečijski ravnini:

a) v jugozahodno Slovenijo (Škocjan, Košana);

b) v dolino Soče (Idrija).

Če so domneve jezikoslovcev pravilne, so s predrimskimi napisi na področju Slovenije dokumentirani venetski, germanski in morda tudi retijski ter galski jezik. Zaradi skromnega vedenja o teh jezikih, ki je posledica izredno skopih virov, in pa zaradi majhnega števila poznanih predrimskih napisov z obravnavanega pod-

²⁰ Trditev, da s področja Slovenije predrimski napisi niso poznani (Untermann 1978, 858), je nesporemljiva.

²¹ S področja Koroške in Slovenije so poznane tudi druge predlatinske pisave:

— *retijska* — napis 1 na čeladi A iz Ženjaka

— *predrunska* — napisa Gt 20 in 22 iz Würmlacha

— *noriška varianta predlatinskih venetsko-alpskih pisav* — napisi s štalenskega vrha.

ročja, se zdi zelo tvegano na njihovih temeljih graditi domneve o etnični strukturi prazgodovinskega prebivalstva na področju današnje Slovenije.²²

SEZNAM LITERATURE

- ANSI 1975. Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana.
- CASSOLA GUIDA P. 1968. I Paleooveneti nella regione Giulia. Atti dei Civici musei di storia ed arte 5, 79—84.
- DAS RÄTERPROBLEM 1984. Das Räterproblem im geschichtlicher, sprachlicher und archäologischer Sicht. Schriftenreihe des Rätischen Museums Chur 28, 1984. (Več avtorjev).
- EGG M. 1976. Einige Bemerkungen zum Helmdepot von Negau (Südsteiermark). Archäologisches Korrespondenzblatt 6, 299—303.
- EGGER R. 1959. Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1956 und 1957. Carinthia I, 149, 3—144.
- EGGER R. 1963. Die Inschrift des Harigastihelms. Römische Antike und frühes Christentum, Bd. 2, 292—303. Klagenfurt. (Ponatis članka iz leta 1950).
- EGGER R. 1968. Zum vorlateinischen Alphabet der Noriker. Arheološki vestnik 19, 37—42.
- FOGOLARI G. 1984. La civiltà paleoveneta. V: Il Veneto nell'antichità. Preistoria e protostoria, 661—692.
- GABROVEC S. 1965. Kronologija čelad negovskega tipa. Situla 8, 177—186.
- GABROVEC S. 1983. Čelade iz Ženjaka v Slovenskih Goricah (negovske čelade). Keltoi (katalog razstave), 26—28.
- GARBSCH J. 1965. Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 11. München.
- GÖBL R. 1973. Typologie und Chronologie der keltischen Münzprägung in Noricum. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch — Historische Klasse. Denkschriften, 113. Wien.
- GUŠTIN M. 1973. Kronologija notranske skupine. Arheološki vestnik 24, 461—506.
- GUŠTIN M. 1984. Prazgodovinski grobovi z vozovi na ozemlju Jugoslavije. V: Keltski voz, 111—132. Brežice.
- KOS P. 1977. Keltski novci Slovenije. Situla 18. Ljubljana.
- KOS P. 1978. Ein Schatzfund westnorischer Grossilbermünzen in Most na Soči (Slovenien). Arheološki vestnik 29, 122—125.
- LEJEUNE M. 1974. Manuel de la langue vénète. Heidelberg.
- LEJEUNE M. - GUIDA P. 1965. Les situles vénètes inscrites. La Parola del Passato CIV, 357—374.
- MEYER A. B. 1885. Gurina im Obergailthal. Dresden.
- MARCHESETTI C. 1886. La necropoli di S. Lucia presso Tolmino, scavi del 1884. Bollettino della Società adriatica IX/2, 1—73, Tav. I—X. (Citirano po separatu).
- PELLEGRINI G. B. 1969. Popoli preromani nelle Alpi Orientali. Alpes Orientales V, 37—54.
- PELLEGRINI G. B. 1970. Die vorrömische Inschrift vom Findenig-Thörl in Kärnten. Neues aus Alt-Villach 7, 7—21.
- PELLEGRINI G. B. 1973. Popoli e lingue nell'Italia settentrionale preromana. Antichità Altoadriatiche IV, 11—34.
- PELLEGRINI G. B. 1981. Ossezioni epigrafiche. Arheološki vestnik 32, 311—314.
- PELLEGRINI G. B. - PROSDOCIMI A. 1967. La lingua venetica I. Padova.
- PROSDOCIMI A. 1967. La lingua venetica II. Padova.
- PROSDOCIMI A. 1976. L'alfabeto (venetico) delle iscrizioni di Idrija (Is 1, 2, 3) e gli alfabeti delle iscrizioni di Negau (A-B) e Vače. Italia linguistica nuova ed antica 1, 203—229.
- PROSDOCIMI A. 1978 a. Il venetico. Popoli e civiltà dell'Italia antica, vol. VI, 259—380.
- PROSDOCIMI A. 1978 b. L'iscrizione »germanica« sull'elmo B di Negau. Popoli e civiltà dell'Italia antica, vol. VI, 383—392.
- PROSDOCIMI A. - SCARDIGLI P. 1976. Negau. Italia linguistica nuova ed antica 1, 179—201.

²² Po oddaji rokopisa v tisk je bil v Naših razgledih št. 3, 14. 2. 1986, natisnjen prevedeni članek Veneti in venetščina — avtor Fritz Freiherr Lochner von Hüttenbach, ki dopolnjuje uvodni del pričujočega članka in navaja dodatno literaturo.

REINECKE P. 1942 (1950). Der Negauer Helmfund. Bericht der Römisch-germanischen Kommission 32, 117—198.

STARE V. 1979. Kamen z napisom iz Vintarjevca pri Litiji. Arheološki vestnik 30, 162—163.

SZOMBATHY J. 1903. Das Grabfeld zu Idria bei Bača. Mitteilungen der prähistorischen Kommission der kais. Akademie der Wissenschaften I/5, 291—363.

TERZAN B. 1976. Certoška fibula. Arheološki vestnik 27, 317—536.

TOLLENAERE F. de 1967. De Harigasti — inskriptie op helm B von Negau. Amsterdam. (Povzetek v angleščini).

UNTERMANN J. 1978. Veneti. Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Suppl. XV, 855—898.

URLEB M. 1979. Arheološke najdbe iz Stare Sušice pri Košani. Arheološki vestnik 30, 151—158.

Zusammenfassung

VENETISCHE SCHRIFT IN KÄRNTEN UND IN SLOWENIEN

Janka Istenič

In Kärnten und Slowenien sind folgende Fundorte vorrömischer Inschriften in nichtlateinischer Schrift bekannt:

Gurina (Kultstätte vom Anfang des 5. Jh. v. u. Z. bis zur 2. Hälfte des 4. Jh. u. Z.) — 6 venetische Votivinschriften auf Votivtäfelchen, darunter eine auf einem Fibelbogen (Votivgaben — ex voto — von Reisenden aus Venetia?) und drei Grabinschriften auf Bruchstücken von Keramikgefäßen; für Inschriften und Votivtäfelchen gibt es ausgezeichnete Vergleiche in jener Inschriftengruppe aus Lägole, die die Este-Tradition fortsetzt;

Würmlach — 10 Inschriften (Personennamen im Nominativ), eingemeißelt in einen Felsen am Fuß des Berges an der Straße, die vom Paß M. Croce Carnico (Plöckenpaß) in das obere Gailtal führt. Die Schrift ist venetisch (auch einige »vorrömische« Zeichen!); wenigstens ein Teil der Namen scheint venetischen Ursprungs zu sein; angebliche Votivgaben (ex voto) von Reisenden, die den Paß M. Croce Carnico überschritten haben;

Findenig — Thörl — schlecht erhaltene Felsinschrift; Schriftzeichen und wahrscheinlich auch Sprache venetisch; deutet auf einen Weg aus Venetia über den Paß Findenig-Thörl in das obere Gailtal hin;

Stalenski vrh — 4 Graffiti auf Keramik und zwei mit schwarzer Farbe angebrachte Zeichen auf einem Steintäfelchen — einem Amulett; nur zwei Graffiti lassen einen Interpretationsversuch zu: die Schrift venetoid, die Sprache nach Egger lateinisch (zweifelhaft!);

Idrija pri Bači (Abb. 1) (5. Jh. v. u. Z. — 1. Jh. u. Z.) — im Grab 14 (1. Jh. v. u. Z.) wurden unter anderem zwei Bronzeschalen mit eingravierter venetischer Inschrift gleichlautenden Textes gefunden (Is 1, 2), eine venetische Inschrift aus dem Grab 7/8 (Zeit des Augustus) wurde auf einem Bruchteil von Bronzeblech eingeritzt. Die Schrift aller drei Inschriften ist venetisch, genauer, der Idrija-Typus der venetischen Schrift (Variante A — Is 1, 2 und Variante B — Is 3); die Sprache ist ebenso venetisch; (im Falle Is 3 haben die lateinischen Namen venetisierte Endungen!);

Škocjan (Abb. 2) — in der Skelettgrube beim Dorf Škocjan wurde eine Bronzesitula gefunden, datiert in das 5. oder 4. Jh. v. u. Z.) mit eingeritzter venetischer Inschrift (Schrift vom Este-Typus);

Stramare bei Milje — zusammen mit den Funden vom Ende des 1. Jh. v. u. Z. wurde ein Keramikteil mit Inschrift gefunden: Schrift vielleicht venetisch, Sprache venetisch oder liburnisch;

Košana (Grabstätte aus der Augustus-Zeit) — Steinplatte mit eingeritztem Bild eines Ritters auf Pferd und mit einer fragmentarisch erhaltenen Inschrift (Košana II): die Schrift ist vielleicht venetisch; der fragmentarische Charakter läßt keine Vermutungen über die Sprache zu;

Vintarjec (Siedlung vom 7./6. Jh. v. u. Z. bis zum 2. Jh. u. Z.) — fragmentarische Inschrift auf plattem Stein aus dem Haus VII: die Schrift viel leicht venetisch; das Fragmentarische läßt keine Vermutungen zur Sprache zu;

Vače (Abb. 3) — Inschrift auf einem Negova-Helm vom ostalpinen Typus, charakteristisch für das späte 5. und das 4. Jh. v. u. Z.: die Schrift venetisch, genauer vom Idrija-Typus; Variante A; die Sprache vermutlich rätisch;

Ženjak (Depotfund von 26 Negova-Helmen aus Bronze, wahrscheinlich aus der 2. Hälfte des 5. und aus dem 4. Jh. v. u. Z.) — auf den Helmen N. 1 (= Helm A) und N. 22 (= Helm B) wurden folgende Inschriften gefunden:

Helm A: Inschrift 1 a (Abb. 4 a) — Schrift rätisch, Sprache vielleicht gallisch, Inschrift 1 b (Abb. 4 b) — ohne Interpretation, Inschrift 2 (Abb. 4 c) — Schrift venetisch (Idrija-Typus, Variante A), Sprache vermutlich gallisch, Inschrift 3 (Abb. 4 d) — keine begründete Interpretation;

Helm B: (Abb. 5) — Inschrift in venetischer Schrift vom Idrija-Typus (Variante A), die Sprache wahrscheinlich germanisch.

Aus dem Gesagten geht hervor, daß die große Mehrheit der allerdings spärlichen vorrömischen Inschriften aus Kärnten und Slowenien in venetischer Schrift abgefaßt ist. Dabei muß man unterscheiden:

1. **venetische Inschriften** — Sprache und Schrift venetisch. Die Fundorte dieser Inschriften beschränken sich auf das Gebiet von Westkärnten (Gurina, wahrscheinlich auch ein Teil der Inschriften aus Würmlach und die Inschrift aus Findenig-Thörl) und Westslowenien (Idrija bei Bača, Škocjan);

2. **nichtvenetische Inschriften** — nichtvenetische Wörter in venetischer Schrift aufgezeichnet. Hierzu gehören zwei Inschriften aus Ženjak (Inschrift 1a mit Helm A und Inschrift mit Helm B) sowie die Inschrift aus Vače.

Die Schrift der Inschriften aus Milje, Košana, Vintarjevec und der Inschrift 3 auf dem Helm A aus Ženjak kann nicht eindeutig als venetisch belegt werden, während über die Sprache dieser Inschriften nicht einmal begründete Vermutungen angestellt werden können.

Die venetischen Inschriften in Westkärnten können als eine Folge venetischen Einflusses betrachtet werden, der sich auf dem Handelsweg über die Alpenpässe geltend machte.

Die venetische Schrift der auf dem Gebiet Sloweniens gefundenen Inschriften stellt einen besonderen Typus dieser Schrift dar (den Idrija-Typus oder den karnischen Typus). Eine Ausnahme bildet nur die venetische Inschrift auf der Situla aus Škocjan, die vom Este-Typus ist.

Merkmale des Idrija-Typus der venetischen Schrift deuten darauf hin, daß dieser lokale Typus der venetischen Schrift seine Wurzeln in der Nähe des Ursprungsortes der venetischen Schrift selbst haben mußte. Das Archaische dieses Typus läßt sich höchstwahrscheinlich auf eine spätere Entfernung vom zentralvenetischen Gebiet zurückführen, die eine Aufnahme von Innovationen nur selten erlaubte. Die Inschrift Is 3 deutet jedoch darauf hin, daß der Idrija-Typus der venetischen Schrift in seiner Spätzeit aufgeschlossener für die Annahme von Neuheiten war.

Wie die Kenntnis der venetischen Schrift auf das Gebiet Sloweniens gelangte, darüber können nur Hypothesen aufgestellt werden. Vorläufig scheinen zwei Hauptwege am glaubwürdigsten:

1. über Westkärnten — a) durch das Drava- und Mura-Tal bis Ženjak, b) vielleicht auch in das Soča-Tal (Idrija);

2. aus dem zentralvenetischen Gebiet über die venezianische Tiefebene — a) in das südwestliche Slowenien (Škocjan, Košana), b) vielleicht auch in das Soča-Tal (Idrija).

Sind die Annahmen der Sprachwissenschaftler zutreffend, dann sind durch vorlateinische Inschriften auf dem Gebiet Sloweniens die venetische, germanische und vielleicht auch die rätische und die gallische Sprache belegt. Da die Kenntnisse über diese Sprachen sehr bescheiden sind, was auf die ausnehmend spärlichen Quellen zurückzuführen ist, und die Zahl bekannter vorrömischer Inschriften aus dem behandelten Gebiet gering, scheint es sehr gewagt, auf solcher Grundlage Vermutungen über die ethnische Struktur der prähistorischen Bevölkerung auf dem Gebiet des heutigen Slowenien anzustellen.

Janez Peršič

PRAVNI IN DRUŽBENI POLOŽAJ TUJIH BANKIRJEV V PIRANU (V 14. IN 15. STOLETJU)

Referat na posvetovanju o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem, Ljubljana 11. in 12. decembra 1984.

Obmorsko mesto Piran je doživelo pod beneško oblastjo (od leta 1283 dalje) trgovski razcvet, ki je bil pogojen tudi s politično stabilnostjo, tako v kraju samem kot v njegovi širši okolici. Povečana trgovska dejavnost in naraščajoče število prebivalcev sta bila faktorja, ki sta terjala novih finančnih injekcij. Zato je veliki mestni svet s potestatom na čelu v imenu vseh meščanov in prebivalcev najemal enkratna večja posojila, predvsem za nakup žita, poleg tega pa je tudi sklepal pogodbe z bankirji, v katerih jim je dovoljeval odpirati javne banke v Piranu. Ti bankirji so bili praviloma tujci, najprej predvsem Florentinci, kasneje pa izključno Židje. Prvič je mestni svet sklenil takšno pogodbo s Florentincem Johannesom Cursijem leta 1325.¹ Proti koncu tridesetih in večji del štiridesetih let 14. stoletja so bili bankirji v Piranu člani slovite florentinske rodbine Soldanieri, ki jo omenja tudi Dante v svoji Božanski komediji,² poleg njih pa tudi Florentinec Francesco Benzini, ki je bil pred prihodom v Piran bankir v Zadru.³ V drugi polovici 14. stoletja v Piranu javnih bank ni bilo, dokler se niso malo pred letom 1390 pojavili židovski bankirji, ki so potem še globoko v 16. stoletje držali v rokah obrestno posojanje denarja. Po poreklu so to bili predvsem nemški, francoski in beneški Židje. Eden od njih je preko Krete prišel celo iz Jeruzalema.⁴ Eni in drugi, Florentinci in Židje, so bili privilegirana, finančno obarvana in z bogastvom zaznamovana skupina piranskega prebivalstva. Pirančanom so bili brez dvoma potrebni in koristni, saj so tujim bankirjem dajali najrazličnejše privilegije in koncesije v zvezi z bivanjem in poslovanjem v svoji mestni komuni. Seveda pa so te ugodnosti deloma izhajale tudi iz narave poklica, ki so ga bankirji opravljali.

Po preliminarnih pogajanjih je florentinski bankir prišel v Piran in sklenil s predstavniki mestne komune (sindiki) pogodbo, ki je podrobno urejala bankirjev pravni položaj v mestu in vse zadeve v zvezi s poslovanjem banke. Pogodbo je nato z glasovanjem potrdil veliki mestni svet. Bankirju je dajala niz ugodnosti: postal je meščan in obenem prebivalec Pirana, tako da je užival vse pravice iz tega naslova, obenem pa je bil oproščen plačevanja davkov ali dajanja služnosti (delo pri utrjevanju mestnega obzidja, vojaška služba). Mesto mu je bilo dolžno dati v najem primerno hišo za bivanje in poslovanje. Njegovim poslovnim knjigam je sodišče moralo verjeti. Imel je bančni monopol v mestu. Njegove zadeve pred sodiščem so imele prednost pred drugimi (sumarni postopek). Tudi na dražbah so njegove denarne terjatve imele prednost pred terjatvami drugih strank. Kljub določbam mestnih statutov je lahko hodil po mestu oborožen tudi ponoči. Lahko je navajal v zadolžnicah znatno višje vsote (do 100 %), kot jih je dejansko posodil. V primeru tatvine za zastavljene predmete ni nosil odgovornosti. In kar je bilo za bankirja tistega časa nadvse pomembno: nobena obtožba njegovega oduševstva pred katerokoli posvetno ali cerkveno oblastjo, izrečena s strani kakega prebivalca Pirana, ne bi smela biti veljavna.⁵ Tu lepo vidimo, kako so v tem konkretnem primeru uveljavljali znano srednjeveško načelo: »nižje pravo prebija višjega«. Pred-

¹ C. De Franceschi, *Chartularium Piranense*, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, 44 (1932), str. 293.

² Par., 16, 93.

³ J. Peršič, Florentinec Franciscus Benzini, bankir v Piranu, *Kronika*, 23 (1975), str. 138.

⁴ Piranski arhiv (PA), vicedomska knjiga (VK), f 96.

⁵ O. c. v op. 3, str. 139; J. Peršič, Florentinska družina Soldanieri in Piran, *Kronika*, 25 (1977), str. 12.

stavljammo si privilegirane, bogate, razgledane, po modi oblečene in Dantejevo toskanščino govoreče patricije, ko so se sprehajali po andronah in trgih Pirana. Precej zavisti so najbrž vzbujali! Da je bil njihov položaj v mestu res odličen, vidimo tudi po tem, da so si nekateri kupili lepo nepremično posest⁶ in dobili pomembne funkcije v mestni upravi.⁷

Zadeva pa se je zasukala za stoosemdeset stopinj okrog kužnega leta 1348. Tedaj sta umrla za kugo Benzini in eden od Soldanierijev in začel se je boj za njuno dediščino. Soldanieri se je tik pred smrtjo namenil dati eno tretjino premoženja pro malē ablatis (za oderuške obresti). Pirančani so tedaj zagnali vik in krik zaradi njegovega oderuštva in so si pred višjimi oblastmi prizadevali, da bi ta denar tudi zares dobili. Na njihovo nesrečo pa je bil denar spravljen v Furlaniji pod varno zaščito patriarha, ki je bil na strani družine Soldanieri. Piran je skušal svoje pravice uveljaviti s pomočjo koprskega škofa, beneškega doža in celo samega papeža v Avignonu. Kako se je zadeva končala, žal ne vemo. Z Benzinijevimi dediči je Piran po večletnem tožarjenju sklenil kompromis, dediči pa so lahko potem odnesli iz mesta veliko vsoto denarja, ki jo je bil Piran pred tem že skoraj sekvestriral.⁸ Dolg je bil tudi spisek neplačanih dolgov, dolgovanih Johannesu Cursiju.⁹ Kljub vsem lepim besedam iz pogodb so tudi prebivalci Pirana ob družbeni in moralni krizi, ki ju je povzročila velika kuga (črna smrt) leta 1348, bogate tuje bankirje označili za oderuhe in jih skušali čimbolj oškodovati. Naj ostane bralcu v premislek, ali so hoteli samo nazaj svoj od oderuhov iztisnjeni denar ali pa se niso držali pravil poštene igre, ki se ji pravi bančno posojilo.

Zgodovina brezdomovinskega židovskega ljudstva je v srednjem veku obenem tudi zgodovina posebnih gospodarskih, političnih, religioznih, psihosocialnih in kulturnih razmer tedanje družbe. Predvsem gre najprej za vprašanje pravnopolitičnega in gospodarskega položaja Židov kot nekrščanske skupnosti v srednjeveški družbi, v kateri so ravno verske strasti igralo veliko vlogo. Tu moramo ugotoviti, da so vrhovi rimokatoliške cerkve od papeža Gregorja Velikega (590—604) dalje zastopali doktrino nekakšne »omejene tolerance« do Židov, ker so bile verske tradicije le-teh starejše od krščanskih in zato krščanske vere niso nikdar izdali, kot so jo na primer heretiki, vendar so kot krivci za Kristusovo smrt zaslužili prezir in propad, pred čemer so se lahko rešili samo s prostovoljnim prestopom v krščanstvo. To stališče katoliške cerkve do Židov, ki je ostalo vsaj načelno nespremenjeno vse do II. vatikanskega koncila, je teolog Angelo de Clavasio na kratko izrazil v misli: Biti Žid je zločin, ki ga pa kršljan ne sme kaznovati.¹⁰ Izvajalec antisemitskih, pogromov torej ni bila visoka cerkvena in fevdalna hierarhija, pač pa nižji sloji prebivalstva, zaneseni v verskem fanatizmu, ki so jim ga vcepljali milenarijski heretiki in frančiškanski menihi.¹¹ Fanatizmu se je navadno primešalo še socialno sovraštvo revnih dolžnikov do bogatih židovskih upnikov, določeno vlogo pa so igrali tudi podzavestni iracionalizmi.¹²

Židje, ki so v zgodnjem srednjem veku, nekako do leta 1000, živeli predvsem od trgovine, so se v naslednjih stoletjih pred konkurenco novonastajajočega sloja krščanskih trgovcev vedno bolj umikali v obrestno posojanje manjših in srednje velikih vsot denarja, torej v posle, ki jih je cerkvena doktrina kristjanom prepovedala. S tovrstnim bogatenjem so si Židje na eni strani resda zagotovili ekonomsko premoč nad sovražno krščansko okolico in si mogli kupiti naklonjenost posvetnih in cerkvenih oblasti, na drugi strani pa so si nakopali še večjo jezo nižjega dela prebivalstva, ki je potem od časa do časa izbruhnila v najkrutejših oblikah. Vendar je v primeri z nacističnim genocidom bil srednjeveški antisemitizem dokaj mil, saj

⁶ O. c. v op. 3, str. 144.

⁷ O. c. v op. 3, str. 145.

⁸ O. c. v op. 3.

⁹ O. c. v op. 1, Atti e memorie..., 44, (134), str. 160.

¹⁰ Summa Angelica, Lyon 1519, poglavje Judaeus.

¹¹ P. Alphandéry, La Chrétienté et l'idée de Croisade, Paris 1954, str. 76.

¹² L. Poliakov, The History of anti-Semitism, London 1974.

so si tedaj Židje v času stiske lahko rešili življenje s prestopom v krščansko vero; nemški nacizem jim česa podobnega ni dopustil.

V srednjem veku je bil denar redka dobrina, do katere so revnejši ljudje prišli le z najemom obrestnega posojila, kadar so ga nujno potrebovali bodisi za nakup zaloga hrane ali pa za plačilo davkov in poravnavo dostikrat nepričakovanih večjih izdatkov (globe, podkupnine in stroški ob porokah, boleznih, smrti). Pri tem je bila prisotnost židovskih bank dobrodošla, čeprav so reveži marsikdaj ob vrnitvi dolga z obrestmi padli v še večjo bedo, ali pa so stare dolgove odplačevali z novimi in tako samo za krajši ali daljši čas odlagali pretečo katastrofo. Židovski krediti so prišli prav tudi obrtnikom in trgovcem; prvim za nakup materiala in opreme, drugim za poslovne špekulacije. Če pa so se stvari slabo iztekle in so se tudi oni znašli v neprijetnem položaju, so zanj seveda dolžili »oderuške« Žide. Poleg omenjenih so bili med židovskimi dolžniki tudi vrhovi fevdalne družbe.

Ceprav so Židje z akumulacijo kapitala brez dvoma precej prispevali k razvoju evropskega kapitalizma v fevdalnih nedrih, so marsikje v Evropi postali žrtve krščanskega meščanstva, ki je v zamenj za izgon židovske konkurence nudilo vladarjem denarno pomoč, in ugodna posojila. Seveda so tudi na dvorih verski motivi igrali določeno vlogo, četudi mnogo manjšo kakor pri preprostem ljudstvu.

Židovski bankirji v Piranu so poleg vseh že pri Florentincih naštetih bonitet uživali široko versko svobodo. Imeli so pravico do svojih verskih obredov, do rabinov, do nemotenega sobotnega počitka, do prisega po svojem običaju in do zakola klavnih živali po svojem zakonu. Židovska prisega in židovsko pričanje sta imela enako veljavo kot prisega in pričanje kristjanov. Privilegij nošenja orožja ponoči, ki so ga imeli Florentinci, pa za Žide ni veljal.¹³ Zanimivo je, da so florentinski bankirji v pogodbah s Piranom postali meščani, in prebivalci tega mesta, Židje pa ne. V sodnem pogledu so bili tako Florentinci kot Židje podrejeni potestatovemu sodišču, apelacijsko sodišče pa je bilo v Benetkah.¹⁴ Posebnega židovskega sodnika, ki ga poznamo na primer v avstrijskih deželah, v Piranu torej ni bilo. Florentinci in Židje so videli zaveznika predvsem v piranski in višjih oblasteh, ogrožene pa so se počutili od drhali in od uradnega stališča Cerkve, Florentinci zaradi »oderušva«, Židje pa zaradi drugoverstva.

Lahko bi rekli, da je kljub privilegiranemu, avtonomnemu in, kar zadeva Florentince, celo odličnemu položaju, določen občutek nelagodnosti obeh skupin izviral iz njihove ekonomske vloge, kar zadeva Florentince, in iz njihove tako ekonomske vloge kot verske pripadnosti, kar zadeva Žide. Moramo pa dodati, da Cerkev v odnosu do florentinskih bankirjev ni nastopala enotno. Zahteve piranskih dolžnikov proti Soldanierjem je na primer podpiral koprski škof, medtem ko je interese Soldanierjev ščitil oglejski patriarh.¹⁵ Glede Židov pa lahko rečemo, da direktnih podatkov o antisemitizmu krščanskega prebivalstva v Piranu ne najdemo, imamo pa več namigov, da njihovo počutje ni bilo brez občutkov strahu, grenkobe in izoliranosti. Čeprav niso živeli v zaprtem getu, ampak so smeli bivati po vsem mestu, so vendar morali trpeti več omejitev verskega značaja, ki jih Florentinci niso poznali: približno od srede 15. stoletja dalje so morali nositi poseben razpoznavni znak,¹⁶ doživljali so, v obliki obveznih verskih pridig, poskuse spreobračanja v krščansko vero, od katerih se je najmanj eden tudi posrečil,¹⁷ v zaščito niso smeli prejemati cerkvenega posodja, okrasja, knjig in drugih s krščansko vero povezanih predmetov.¹⁸ V Piranu je bil tudi samostan frančiškanskih minoritov, za katere vemo, da so bili Židom sovražen red.

¹³ Na primer PA, VK 97, f 82.

¹⁴ Poleg nekaterih namigov iz piranskih vicedomskih knjig nam o tem govori na primer dokument, objavljen v F. Majer, Gli ebrei feneratori a Capodistria, Pagine Istriane, X (1912), str. 29.

¹⁵ O. c. v op. 5, str. 17.

¹⁶ A. Ive (Dei banchi feneratori ..., Rovigno 1881) navaja tekst pogodbe iz leta 1484, kjer je prvič omenjena obvezna nošnja znaka O za Žide. Vendar lahko iz mnogih dejstev upravičeno sklepamo, da je bila ta zahteva uveljavljena že desetletja prej.

¹⁷ PA, VK 125, f 117.

¹⁸ Tako je na primer določala pogodba, navedena v op. 13.

Upam, da sem vsaj do neke mere uspel prikazati vso kompleksnost, izjemnost in zapletenost pravnega statusa in družbenih interakcij, ki so jih povzročali in doživljali bankirji tujega rodu v poznosrednjeveškem Piranu.

Riassunto

POSIZIONE GIURIDICA E SOCIALE DEI BANCHIERI FORESTIERI A PIRANO (sec. XIV e XV)

Janez Persič

Dopo parecchi anni di ricerche nell'archivio di Pirano e altrove, l'autore del presente contributo ha scritto una lunga dissertazione su quasi tutti gli aspetti possibili della vita pubblica e privata dei banchieri fiorentini (quali i Soldanieri e il Benzini) ed ebrei a Pirano durante gli ultimi due secoli del Medioevo. Scremando alcuni dati riguardanti la posizione giuridica e le interazioni sociali tra gli «usurai» e la popolazione locale è pervenuto alla conclusione che il capitale di questi imprestatori forestieri, investito sia nel commercio che nella alimentazione dei Piranesi ai tempi della carestia contribuì a mantenere la stabilità interna del piccolo comune medievale. Sebbene la crisi demografica, economica e morale causata dalla peste bubbonica (1348) ebbe interrotto per circa quaranta anni l'attività dei banchi pubblici a Pirano, il bisogno di denaro avvertito dai cittadini rimaneva forte cosicché verso la fine del secolo vi comparvero gli Ebrei per esercitare il mestiere feneratizio.

I patti che i banchieri stringevano con rappresentanti del comune regolavano i loro rapporti con le autorità, con i cittadini e in particolare con i numerosissimi loro clienti e concedevano loro dei vari privilegi (esenzione dalle imposte comunali e dal servizio militare, l'autonomia religiosa per gli Ebrei).

La posizione sociale dei banchieri era condizionata soprattutto dalle ricchezze che possedevano, in parte estorte ai cittadini per mezzo dell'alto tasso d'interesse (dai 15 ai 100 per cento). Erano stimati, il Benzini fu perfino eletto uno dei quattro giudici del comune, ma anche temuti e odiati. In particolare gli Ebrei, dovendo portare nella seconda metà del XV secolo il segno distintivo a forma di O, si sentivano estranei alla società cristiana che li circondava. Se non subivano un antisemitismo aggressivo della massa popolare, lo zelo propagandistico del clero locale non restava sempre senza successo.

GORISKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo enajst števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Julijski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

Marko Štuhec

POSKUS UMESTITVE ODNOSA SLOVENCEV DO SRBIJE 1872 V RAZMERJE MED PROTIAVSTRIJSTVOM IN NACIONALNO RADIKALNOSTJO

V šestdesetih in v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja je na Slovenskem pod vplivom pomembnih političnih dogodkov združevanja Italije in Nemčije ter uvedbe dualizma v habsburški monarhiji oživila ideja obračanja k jugoslovanskim narodom in povezovanja z njimi. Ta ideja, ki se pojavi tudi v kritičnem letu 1848, je del širše panslovanske orientacije Slovencev, izhajajoče iz mnenja, da se je slovenski narod ob grozeči nemško-italijanski nevarnosti in ob možnosti razpada habsburške monarhije zaradi svoje majhnosti prisiljen nasloniti na slovansko in delovati kot član velike slovanske družine. Takšna orientacija se izraža v rusofilstvu, večinoma nekritičnem, kaže se v odobravanju češke politike, do državnega zbora in zahtevi, naj tudi slovenski državnozborni poslanci ravna enako, kaže pa se tudi v konkretnih političnih akcijah: na sestanku slovenskih in hrvaških politikov novembra 1870 v Sisku in jugoslovanskem kongresu decembra istega leta v Ljubljani. Svoje mesto v političnih naziranjih, konceptih in pričakovanjih pa ima kot južnoslovanska državna tvorba tudi Srbija.

Slovensko politično gibanje v tem času seveda ni enotno. Že od njegovega začetka v revolucionarni pomladi 1848 ga oblikuje več struj, ki jim je skupno slovenstvo, vsebino in domete le-tega in poti k njegovemu udejanjanju pa vsaka teh struj pojmuje po svoje, v skladu z ideologijo družbene sredine, iz katere je izšla. Že kmalu po obnovitvi ustavnega življenja v Avstriji te struje spet izplavajo na politično prizorišče. Pri tem gre za razcep slovenskega političnega življenja na konservativno in liberalno smer, na staroslovence in mladoslovence, kot se ti dve struji sredi šestdesetih let poimenujeta. Zoperstavljati pa se jima začne tudi po letu 1867 vedno močnejša klerikalna struja, struja, ki se prav tako pojavi že leta 1848. Vsaka izmed njih gleda tudi na odnos do drugih jugoslovanskih narodov, tako do tistih v monarhiji kot do onih izven nje, drugače. Njihova stališča do Srbije bom prikazal z razčlenbo pisanja slovenskih časopisov ob proglasitvi polnoletnosti kneza Milana Obrenovića IV., ki je bila 22. avgusta 1872.

Poglejmo najprej glasilo mladoslovencev Slovenski Narod! Od 20. julija do 3. septembra je izšlo v 15 številkah 26 člankov, ki se nanašajo na proglasitev. Že sama gostota člankov izpričuje veliko zanimanje mladoslovencev za ta dogodek in za Srbijo ter velik pomen, ki mu ga pripisujejo. Prvi članek, ki poroča, da se Beograd pripravlja na svečano proglasitev polnoletnosti kneza Milana, in sporoča, da je beograjska občina tja povabila predstavnike moskovske, kijevske, peterburške in še nad 40 drugih slovanskih občin, se zaključuje: »Bode-li od strani Slovencev kdo šel? Spodobno bi bilo. Saj se Jugoslovani tolikanj premalo drug za drugega pečamo v veliko kvar naše politike in bodočnosti.«¹ Zaključek jasno izraža pojmovanje, da je treba dosedanje, po mnenju mladoslovencev nezadostno sodelovanje okrepiti. V okrepljenem sodelovanju vidijo perspektivno prihodnost. Beograjska svečanost je priložnost za to, priložnost, ki ne sme biti zamujena. Zakaj se Slovenci morajo udeležiti slovesnosti v Beogradu, obširno utemeljuje članek z naslovom Jugoslovanstvo.² Pričakuje se, da bo svečanost velikega pomena za jugoslovansko politiko ter s tem tudi za Slovence, saj so Slovenci kljub svojemu »kratkovidnemu in bedastemu do-

¹ Slovenski Narod 20. 7. 1872.² Slovenski Narod 27. 7. 1872.

mačinstvu»³ važen severni del jugoslovanstva in slovanstva. Le-ta pripadnost pa je šele porok za to, da Slovenci sploh so politični faktor. Z naslonitvijo na jugoslovanstvo so povezana pričakovanja, da bo temeljita rešitev že dolgo zorečega vzhodnega vprašanja prinesla močno razvito državo v »neizmerno plodovitem jugu«, ki bo avstrijskim Jugoslovanom in s tem tudi Slovincem moralna in dejanska podpora.⁴ Podpora pa je lahko le, če se Jugoslovani med seboj dobro poznajo: »Kajti kdo bode za neznanega, pa naj bil tudi sorodnik, kaj storiti hotel?«⁵ In še en pomemben razlog je za pot v Beograd. Na Slovence se namreč v tem času gleda kot na narod brez perspektiv, ki je obsojen na germanizacijo. Proti takemu naziranju nastopa aktivna mladoslovenska politika, ki zahteva, »da se oglašamo, da izve za nas svet, kateri je bil že pozabil, da Slovenec, kje v kotu od Drave do Adrije eksistira, krasno zemljo zavzamlje.«⁶ Razlogov je torej precej. Vendar se takoj pojavijo zapleti. Na slovesnost je beograjska občina povabila tudi ljubljansko občino. Ta pa je že od leta 1868 v nemških rokah, zato Slovenski Narod predvideva, da bo odklonila povabilo, hkrati pa ji tudi odreka pravico zastopati Slovence in jo zato diskvalificira že na ravni svojega časnikarskega jezika: »Tudi pa nemajo ljubljansko-nemški možički v Belgradu kaj iskati,« pravi članek in svetuje narodnjakom, »da razloživši naše okoliščine prijave dva narodna moža, ki bosta šla v Belgrad zastopat Slovence.«⁷ Jasnó je, zakaj ljubljanska občina ni upravičena iti v Beograd. Tam se pričakuje shod Slovanov, kjer Slovenci morajo biti zastopani, ljubljanska občina pa bi zastopala ljubljanske Nemce. Vendar pa je bila povabljená prav ona, katerikoli slovenski zastopniki bi šli tja pravzaprav nepovabljeni, zato določena nelagodnost: »Sploh pa se obžaluje, da iz Belgrada niso nobenega narodnega društva vabili, temuč samo oficíelno mestno zborništvo. Nepovabljen gost nij pa nihče rád.«⁸

Pričakovanja, da se ljubljanska občina ne bo udeležila slavnosti v Beogradu, so se uresničila, saj je bilo povabilo odklonjeno.⁹ Župan Dežman je sicer šel k dr. Bleiweisu in mu obljubil dati pooblastila za dva odposlanca, ki naj ju slednji predlaga. Proti Dežmanovi nameri pa je na tajni seji nastopil ljubljanski občinski odbor, ki je postavil vprašanje lojalnosti in ostro napadel Dežmana, na kasnejši javni seji pa odklonil povabilo.¹⁰ Tako kot Ljubljana sta zavrnila povabilo tudi Zagreb¹¹ in Dunaj,¹² Praga pa je sklenila poslati ugledna češka politika Riegerja in Zeithammerja.¹³ Zapleti pa se nadaljujejo, ko avstrijska in ogrska vlada občinam prepovešta udeležbo na beograjski slovesnosti. Kot razlog se navede, da je pri državnem aktu v tujini poklicano zastopati državo le ministrstvo.¹⁴ Prepoved je izvala seveda ogorčenje pri Slovanih, pa tudi po nemških časopisih ni naletela na ugoden odmev. Slovenski Narod povzema kritike iz čeških časopisov Pokrok in Narodny Listy ter nemških Wanderer, Vaterland in Neue freie Presse. Pokrok dokazuje, da svečanost ni državni akt, ker jo prireja beograjska občina.¹⁵ Narodny Listy pa opozarjajo, da so se občine že večkrat udeležile uradnih prireditev, tudi takih, ki do države niso bile korektne, in pri tem misli na razne velikonomške manifestacije. Prepoved ocenjujejo kot izraz madžarske sovražnosti do Srbije.¹⁶ Wanderer in Vaterland sodita, da se s tako politiko, ki dela veliko reklamo za Srbijo, hkrati pa ustvarja težave na vzhodu, le krepí slovanska solidarnost.¹⁷ Neue freie Presse pa prinaša vest, da je beograjska občina razposlala vabila občinam

³ Slovenski Narod 27. 7. 1872.

⁴ Slovenski Narod 27. 7. 1872.

⁵ Slovenski Narod 27. 7. 1872.

⁶ Slovenski Narod 27. 7. 1872.

⁷ Slovenski Narod 25. 7. 1872.

⁸ Slovenski Narod 8. 8. 1872.

⁹ Slovenski Narod 3. 8. 1872.

¹⁰ Slovenski Narod 15. 8. 1872.

¹¹ Slovenski Narod 13. 8. 1872.

¹² Slovenski Narod 15. 8. 1872.

¹³ Slovenski Narod 17. 8. 1872.

¹⁴ Slovenski Narod 17. 8. 1872.

¹⁵ Slovenski Narod 17. 8. 1872.

¹⁶ Slovenski Narod 17. 8. 1872.

¹⁷ Slovenski Narod 17. 8. 1872.

v monarhiji po posvetovanju srbskega zunanjega ministra Matića z AO- poslanikom v Beogradu Kallayem.¹⁸

Vsi ti zapleti pa ne pomenijo, da Slovenci v Beogradu nismo imeli zastopnika. Tja je 19. avgusta odpotoval glavni urednik Slovenskega Naroda Josip Jurčič.¹⁹ Da pa slučajno ne bi mislili, da je bilo Jurčičevo potovanje v »jugoslovanski Berlin« pot v neznano ali slabo poznano deželo, pogledajmo, kaj o Srbiji Slovenski Narod piše, kako je ta njegovemu bralcu znana! Članki o njej se pojavljajo tudi izven okvira obravnavane teme, npr. članek o skrbi srbske vlade za šole.²⁰ Kot neposredni vir za tekoča poročila se omenjata časopisa Jedinstvo in Vidov dan. V sklopu sestavkov obravnavane teme je izšel tudi obširen sestavek z naslovom K vstolitvi kneza Milana,²¹ ki prinaša zgodovino in stanje Srbije. Obdobje do leta 1860 je prikazano le v glavnih potezih, obdobje druge Mihajlove vlade in vladavine namestništva pa podrobneje. Drugo Mihajlovo vladanje označuje izselitev turških prebivalcev iz Beograda 1862 in odhod vojaških posadk iz Srbije 1867, kar je vzrok za živahen razvoj, ki ga ne prepreči niti uboj Mihajla.

Vlado prevzame regentstvo Blaznavac, Ristić, Gavrilović, ki sugerira ljudski skupščini, da izvoli za kneza še mladoletnega Milana in tako konsolidira stanje v deželi. Nato nadaljuje s politiko Mihajla in Srbija doživi razcvet. Gradijo se ceste, železnice, šole. Beograd spreminja podobo, dobi univerzo in gledališče. Posledica teh uspehov je, da Srbijo z izjemo Madžarov spoštuje vsa Evropa.²²

Ta prikaz zgodovine in stanja Srbije nima zgolj informativnega značaja. Pomeni tudi potrditev Slovencev samih. Uspehi Srbije, so namreč utelesitev osvobodilnega slovanskega duha, duha, ki ga, jasno, participirajo tudi Slovenci. Srbi predstavljajo tako sliko slovenskih možnosti, ki bi se uresničile, če bi bili Slovenci svobodni: »Dajte samo Slovanom, dajte Slovencem sredstva razvijati se kakor Srbi ... in ostrmeli bodele gledali, kaj zmore slovanski duh, ako nij zatrt«.²³ Za afirmacijo slovanstva in slovenstva uporablja Slovenski narod isto sredstvo, kot ga historični narodi uporabljajo za njegovo zanikanje — narodni duh.²⁴ Vendar pa je med Srbi in Slovenci bistvena razlika, ki pa jo avtor molče preide. Srbi so svoj »slovanski duh« osvobodili sami, Slovencem pa naj to stori neki neimenovani subjekt. Pa to ni edina stvar, ki se v tem članku preide. Madžarom se zelo zamerijo »samo Mongolcev vredni«²⁵ politični uboji, v zvezi z atentatom na kneza Mihajla pa se nejasno govori o »še nedokončanih notranjih bojih«,²⁶ prav tako se nič ne pove o Miloševem in Mihajlovem absolutizmu in njunih sporih s skupščino, ne omenjajo se trenja med Obrenovići in Karadževići. Zdi se, da to ni tako pomembno, utegnili pa bi škodovati enovitosti srbskega duha, zaradi katerega svet priznava Srbiji vlogo orientalnega Piemonta »in s tem izreka, da ima Srbija v sebi sposobnost in nadejo postati ono zrno, iz katerega enkrat procvete — podobno kakor po Piemontu italijanska—jugoslovanska edinost in svoboda ali pa vsaj edinost in svoboda slovanskih rodov pod turškim vladarstvom«.²⁷ Misel o zediniteljski vlogi Srbije je povsem jasna, izražena je celo želja po edinosti in svobodi vseh Jugoslovancev, torej tudi tistih v monarhiji. Tu pa se odpre zelo zapleteno vprašanje odnosa mladoslovencev do habsburške monarhije.²⁸ Do nje ne kažejo nikakršnega navdušenja, zavedajo pa se, da so Slovenci v evropski politiki preneznaten kamenček, da bi nanjo lahko vplivali. Njihovo delovanje je usmerjeno predvsem v okrepitev narodnega gibanja

¹⁸ Slovenski Narod 20. 8. 1872.

¹⁹ Slovenski Narod 20. 8. 1872.

²⁰ Slovenski Narod 20. 8. 1872.

²¹ Slovenski Narod 22. 8. 1872.

²² Slovenski Narod 22. 8. 1872.

²³ Slovenski Narod 22. 8. 1872.

²⁴ F. Zwitter: Slovenski politični prerod 19. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike, ZC XVIII 1964, str. 75—153, primerjaj str. 86.

²⁵ Slovenski Narod 22. 8. 1872.

²⁶ Slovenski Narod 22. 8. 1872.

²⁷ Slovenski Narod 22. 8. 1872.

²⁸ o tem med drugim V. Melik: Slovenska politika ob začetku dualizma 1968, str. 25—59, primerjaj str. 53—58; F. Zwitter: Slovenci in habsburška monarhija, ZC XXL 1967, str. 49—67; Isti: Nacionalni problem v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962.

med širokimi množicami. Ta široka politizacija (tabori!) naj omogoči, da se slovenski narod dejanskim in možnim pritiskom zoperstavi kot trdna celota z jasno izraženimi cilji. Avstrija je pri tem podrejenega pomena. Morda bi celo lahko rekli, da obstoja do nje neke vrste čustvena indiferentnost. Slovenski narod v nobenem izmed člankov obravnavane tematike in tudi sicer ne izraža lojalnosti ali proavstrijske vneme kot konservativne Novice²⁹ ali tudi glasilo goriških mladoslovencev Soča.³⁰ Mladoslovenci sicer ne razvijajo protiavstrijskih aktivnosti (čeprav ne moremo trditi, da teh sploh ni bilo³¹), toda politično usmerjanje na jug in želja po svobodi in edinosti jugoslovanskih narodov je klica tiste, sicer skoraj do razpada monarhije šibke radikalizacije narodnega gibanja v protiavstrijskem smislu, ki je v času tik pred I. svetovno vojno jasno artikulirana v gibanju Preporod in znanem predavanju Ivana Cankarja Slovenci in Jugoslovani.

Ceprav se bomo za precej časa oddaljili od teme, s katero smo začeli, je treba pri pravkar povedanem pojasniti odnos med nacionalnim radikalizmom in protiavstrijstvom in nakazati povezavo mladoslovenskega pojmovanja Srbije kot jugoslovanskega Piemonta z jugoslovanstvom in protiavstrijstvom preporodovcev. V oboje pa bomo kasneje spet vključili našo prvotno temo.

Najprej bom opredelil pojem nacionalne radikalnosti in sicer v smislu, ki se z običajnim razumevanjem tega termina ne sklada povsem. Kot nacionalno radikalnost označujem tisto politično, gospodarsko in kulturno delovanje, ki prispeva k diferenciaciji slovenske družbene strukture in novi kvaliteti njenega tega ali onega segmenta in nje same kot celote v izrecno slovenskem smislu, ne glede na to, ali ima to slovenstvo meščanski karakter težnje po vzpostavitvi nacionalnih variant buržoaznih družbenih struktur ter zunanje osvoboditve naroda izpod tujstva, ali pa ima proletarski karakter dopolnitve teh struktur (državnost) in zunanje osvoboditve (priključitev Primorske po II. svetovni vojni) ter zlasti notranje osvoboditve naroda (revolucija), ki da nacionalnim strukturam, kolikor jih ne odpravi, novo vsebino.

Konec šestdesetih in začetek sedemdesetih let 19. stoletja imajo značaj nacionalno-radikalne politike volitve 1867, saj je bil volilni uspeh bistveno pogojen z odločno pripravo slovenske stranke, nasprotovanja oportunistični politiki slovenskih državnozborskih poslancev, jugoslovanski kongres in predvsem tabori. Čeprav je pri taborih tudi marsikaj operetnega in daleč od kake radikalnosti, jim daje v celoti radikalni ton zahteva po Zedinjeni Sloveniji in množičnost. Ker politično aktivirajo široke sloje slovenskega prebivalstva, dobi narodno gibanje mnogo večjo globino kot npr. v zvezi z volilnim bojem. (Na Kranjskem je leta 1867 skupno 35.468 volilnih upravičencev, od tega v kmečki kuriji 32.798; volilnih mož, okoli katerih je potekal volilni boj na kmetih, pa seveda še neprimerno manj; samo na Vižmarskem taboru pa je sodelovalo do 30.000 ljudi).³² Slovenski kmet se za razliko od gibanj 1848, spontaniziranih izrazov nakopičenega revolta, zavestno vključi v slovensko politično gibanje in se podredi meščanskemu vodstvu. Program Zedinjene Slovenije pa razširi njegovo politično obzorje iz ozkega lokalnega okvira na celotni slovenski prostor.

Ne trdim, seveda, da so bile široke množice udeležencev v odnosu do mladoslovenskih iniciatorjev, organizatorjev in voditeljev taborov povsem pasivne. Spominimo se npr. na zavrnitev 5. resolucije sevniškega tabora maja 1869 ali pa na preprosto dejstvo, da je na tabore prihajalo veliko ljudi, ki jih je torej že bilo moč aktivirati v narodnem smislu. Vendar pa je oblikovanje politične klime in javnega mnenja bistveno močnejše prihajalo od strani advokatov, odvetniških koncipientov, duhovnikov, učiteljev, profesorjev, podjetnikov, zdravnikov, državnih uradnikov in

²⁹ Novice 21. 8. 1872.

³⁰ Soča 29. 8. 1872.

³¹ M. Rode: Nekaj podatkov o Janezu Poharju, ZČ XXII 1968, str. 97–105.

³² V. Melik: Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965 — za volilne upravičence glej str. 48, 216 in

vaških veljakov, v glavnem torej od strani malomeščanske inteligence. Slovenski kmet se je odrekel politični samostojnosti, ki je 1848 bistveno prispevala k odpravi fevdalnega sistema,³³ v zameno pa je postal Slovenec. Trditve Mitje Ribičiča v njegovem ideološko spervertiranem uvodu h katalogu Taborsko gibanje na Slovenskem, da je »taborsko gibanje v letih svojega delovanja priborilo slovenskemu narodu vrsto koncesij in potegnilo v hudo krizo tradicionalno klerikalno politiko, ki se je morala prilagoditi demokratičnim težnjam množic«,³⁴ ne držijo. Ne le, da taborsko gibanje ni prineslo nobenih konkretnih političnih koncesij (prepoved taborov, zaboga, ja ni koncesija); nekaj teh je prinesla, ali ni to zvičajnost uma, šele nenačelna in krmežljava slovenska politika v Taaffejevi dobi;³⁵ tudi tradicionalna klerikalna politika ni mogla zaiti v krizo, ker je v letih 1868—1871 o klerikalni politiki še zelo težko govoriti, sploh o tradicionalni. O njeni domnevni prilagoditvi demokratičnim ljudskim množicam pa še tole: klerikalna politika, ki je v tem času šele na začetku svojega vzpona³⁶ (čepprav je prisotna že prej), je v devetdesetih letih preko svoje politične institucije SLS in njenih gospodarskih organizacij te ljudske množice z njihovimi demokratičnimi težnjami vred krepko objela³⁷ in jih s kratkim presledkom po I. svetovni vojni, kljub trenjem s plebejsko smerjo, tudi kar čvrsto držala še tja v trideseta in štirideseta leta našega stoletja. Tudi v obdobju hude krize slovenskega kmeta se demokratične težnje ljudskih množic često izlijejo le v regresijo — izselitev.

Navedena stališča o taborih se bistveno razlikujejo od Kardeljeve analize taborov: »Dualizem pomeni za Slovence potemtakem prelom, kajti ves njihov politični boj je odslej imel nove oblike in nove ostrine. Razgibal je ljudske množice, a te so vsilile oportunističnemu vodstvu vsaj za nekaj časa neka radikalnejša politična sredstva in radikalnejše politične parole... Aktivizacija teh množic je potisnila v ospredje liberalnejše elemente, ki so pod pritiskom množic nastopali z radikalnejšimi gesli. Iz takega položaja so izšli veliki tabori, ki so jih prirejali po vsej Sloveniji in so zares mobilizirali desettisoče ljudskih množic...«³⁸ Kardelj je za trenutek spregledal dejstvo, da ljudske množice niso a priori napredne, radikalne, demokratične. Njih reagiranja so bistveno pogojena s tem, kako doživljajo svoj odnos do družbenih pogojev lastne eksistence. Zlasti v kriznih družbenih situacijah, ko razpadejo tudi vladajoči ideološki odnosi in prakse, in v primeru, da vladajoči razred na krizo ne najde hitrega odgovora, zaradi česar se tudi vladajoča ideologija ne more ustrezno hitro regenerirati, nastane ideološki vakuum, kamor lahko vdrejo različne ideologije, ki jih ljudske množice sprejmejo. To so lahko različni tipi tako revolucionarnih kot tudi reakcionarnih³⁹ ideologij. Lahko pa posamezni sloji, ki so bolj ali manj spontano izkusili skupen položaj in interese, te interese sami formulirajo in delujejo v skladu z njimi.⁴⁰ Zadnja možnost označuje gibanje slovenskih kmečkih množic leta 1848.

Njihove radikalne zahteve in nastopi so prav takšno spontano novo dožemanje lastnega družbenega položaja. V tem dožemanju pa se kmet ne počuti ogroženega v svoji etničnosti, za oblikovanje njegovih zahtev in akcij je vprašanje nacionalnosti irelevantno, v narodnem smislu se z izjemō v Slovenskih goricah⁴¹ ne aktivira. Ker pa kažejo vse smeri slovenskega meščanstva za kmetove zahteve prav malo razu-

³³ Gestrin-Melik op. cit., str. 97; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Ljubljana 1980 — Zgodovina agrarnih panog II, str. 529.

³⁴ Taborsko gibanje na Slovenskem, Ljubljana — Ljutomer 1981, str. 4.

³⁵ V. Melik: Slovenska politika v Taaffejevi dobi, ZC XXIX 1975, str. 109—118, primerjaj str. 110—113.

³⁶ V. Melik: Sprememba programa slov. polit. tabora v letu 1867, ZC XIX—XX, str. 307—315.

³⁷ J. Pleterski: Nekaj vprašanj slov. zgodovine v desetletju 1894—1904, ZC XXXI 1977, str. 7—23, primerjaj str. 14—19.

³⁸ E. Kardelj: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1957, str. 247—248; Sperans: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1939, str. 153.

³⁹ Glej npr. za fašizem Debenjak: Adorno in njegova kritika nekega ideologema, uvodna študija v Adorno: Žargon pravdnosti, Ljubljana 1972, str. 7—32.

⁴⁰ M. Kerševan: Razredna analiza in marksistična družbena teorija, Ljubljana 1980, primerjaj str. 47.

⁴¹ Gestrin-Melik: v op. 32 cit. delo, str. 108.

mevanja, ostajata obe gibanji ločena tokova, ne da bi drug na drugega vplivala. (Če izvezemo ustanovitev meščanskih narodnih straž — posledico strahu pred kmeti.) Povsem jasno je torej, da programa Zedinjene Slovenije, najradikalnejši dosežek buržoazne nacionalno-politične misli,⁴² ki ji tudi proletarska misel ni imela kaj dodati, ni diktiral »zdrav narodni nagon«,⁴³ ampak je delo čisto določenih krogov meščanske inteligence: kroga dunajskih Slovencev in Matije Majarja v Celovcu.⁴⁴ »Borbeno demokratično čustvo slovenskih ljudskih množic«⁴⁵ je bilo takrat obrnjeno v čisto drugo smer. Z diferenciacijo kmečkega prebivalstva nastali sloj vaških veljakov, ki se prilagaja tehničnemu dvigu kmetijske proizvodnje, vlaga vanjo kapital in reorganizira kmetijski obrat,⁴⁶ je s svojim vplivom dober prevodnik liberalne buržoazne ideologije na podeželje. Tabori pa so triumf prav liberalnega nacionalnega programa (ne liberalnega programa v celoti!). Kardelj daje sicer prodorne analize tako revolucionarnega leta 1848, kjer pokaže vzroke za mimobežnost kmečkega in meščanskega gibanja,⁴⁷ kot obdobja konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let.⁴⁸ Toda njegova postavitev ljudskih množic, v tem primeru kmečkih množic, za nosilca nacionalno radikalne misli in akcije ne drži. Ta stališča so verjetno vsaj posredno posledica tiste recepcije marksistične misli, ki je oblikovala slovenske komuniste v 30. letih in dajala podlago njihovu teoretičnemu razmišljanju in politični akciji. Prav slednja pa je v navedeno pojmovanje neposredno vpeta. Ko napravi ljudske množice za nosilca narodnega gibanja že v 19. stoletju, premakne Kardelj za 70 oziroma 90 let nazaj tisto, kar je njegova aktualna politična naloga in cilj: z revolucionarno ideologijo prebiti tisto ideologijo zdaj povsem drugače strukturiranih ljudskih množic, ki je v bistvu ideologija vladajočega razreda, in jih pripeljati na pozicijo subjekta narodne in socialne revolucije.⁴⁹

Po opredelitvi nacionalne radikalnosti, njenih nosilcev in taborov kot njene poglavitne politične oblike konec šestdesetih in začetek sedemdesetih let pogledjmo, v kakšnem odnosu je ta radikalnost s protiaavstrijstvom, oziroma v kakem odnosu je do monarhije nasploh. Že samo dejstvo, da so na taborih govorili o Avstriji in zvestobi cesarju ter prepevali cesarsko himno,⁵⁰ pokaže, da protiaavstrijstvo ni tisti kriterij, po katerem bi vedno in povsod merili nacionalno radikalno politiko.⁵¹ Nič ne spremeni dejstva o prisotnosti zvestobnih elementov na taborih sicer, pravilna ugotovitev, da je bilo tam prisotno proavstrijstvo obramba pred očitki protiaavstrijstva s strani nemških in italijanskih nasprotnikov in plod hladnega političnega računa,⁵² oziroma, da je bilo poudarjanje navezanosti na monarhijo pri sestavljalcih različnih narodnih programov in pisih člankov rezultat različnih nagibov.⁵³ Za konkretno situacijo je pomembnejše to, da so govorili o zvestobi cesarju in prepevali cesarsko himno. Udeleženci taborov je gotovo niso prepevali z mislijo, da je to lakavost politične taktike, ki naj prelisiči narodne in politične nasprotnike, poli-

⁴² O radikalnosti programa Zedinjene Slovenije ni treba izgublјati besed. Dodajmo pa še en vidik. Zahteva po slovenski teritorialni avtonomiji je hkrati tudi zahteva po diferencirani družbeni strukturi.

⁴³ Kardelj: op. cit., str. 213; Sperans: op. cit., str. 124; glej tudi pripombo prof. Zwittra v op. 24 cit. delu, str. 110.

⁴⁴ F. Zwittra: prav tam, str. 110–112.

⁴⁵ Kardelj: op. cit., str. 214; Sperans: op. cit., str. 124 — v tekstu prve izdaje je formulacija nekoliko drugačna. Atribut »borbeno-demokratično« je dodan v drugi izdaji. Toda ta razlika je povsem nepomembna.

⁴⁶ Zgodovina agrarnih panog II, str. 530.

⁴⁷ Kardelj: op. cit., str. 203–227, zlasti stran 217–219; Sperans: op. cit., str. 116–136.

⁴⁸ Kardelj: op. cit., str. 228–272; Sperans: op. cit., str. 137–172.

⁴⁹ Kardelj odlično analizira socialno strukturo slovenskega naroda pred 2. svetovno vojno in prisotnost vladajoče ideologije med ljudskimi množicami (Razvoj..., str. 380 in dalje, oziroma str. 242 in dalje). Prav tako mu je jasno, da kmečki sloji niso sami po sebi nosilci nacionalne radikalnosti (primerjaj Razvoj..., str. 11, 19, 50, 52, 186, 337 oziroma 15, 18, 30 do 32, 103, 213). Pripisovanje vloge ljudskim množicam 19. stoletja, ki je niso imele, je pač predvsem posledica Kardeljeve revolucionarne angažiranosti. Še pojasnilo o terminu ljudske množice. Uporabljam ga, čeprav ni nobena sociološka kategorija (kot tudi »zdrav narodni nagon« ne), ker ga je uporabljal Kardelj. Iz branja Razvoja slovenskega narodnega vprašanja tako po službeni dolžnosti kot zaradi čustva zvestobe se je ta termin prikradel v tisti pravišnji žargon, s katerim današnji Juriji z meritornostjo absolutnega vedca presoјajo zmajsko preteklost in v njej znova in znova dosegajo bleščeče zmage.

⁵⁰ V. Melik: Tabori 1868–1871, v Taborsko gibanje na slovenskem, str. 17.

⁵¹ primerjaj J. Pleterski: O nekaterih vprašanih slovenske politične zgodovine v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno, ZC XXXIII 1979, str. 203–220, glej str. 209.

⁵² v opombi 50 citirano delo, str. 17.

⁵³ V. Melik: v opombi 28 navedeno delo.

cijske špiclje, oblasti in morda še koga. Prepevali so jo in prisegali cesarju zvestobo z iskrenim navdušenjem ali pa z iskrenim ravnodušjem, za vprično politiko ni važno. Važno pa je, da je pravkar postali Slovenec na taborih hkrati z Zedinjeno Slovenijo, jedačo in pijačo dobil servirano tudi tisto, kar je v bistvu hotelo prepričati, da bi Slovenec sploh postal, in kar mu je že bilo in mu še bo servirano: najpomembnejšo in pravzaprav edino relikvijo iz inventarja državne ideološke ropotarnice — cesarja! Pa našim mladoslovenskim prijateljem tega ne gre zameriti, saj niso počeli nič posebnega, in tabori ne izgube niti kančka svojega pomena. Kasneje pa bomo pokazali, kako so v neki drugi, res bistveno manj udarni politični situaciji ravnali drugače.

Problem protiaustrijskega in nacionalne radikalnosti pa se zastavlja še drugače. Zastavlja se kot vprašanje razmerja med slovenskim nacionalnim gibanjem in njegovim razvojem ter temeljnimi predpostavkami habsburške monarhije, razmerja, postavljenega v okvir razvoja kapitalističnih družbenih odnosov in njihove reprodukcije. Določeni stopnji kapitalističnega proizvodnega načina je za njegovo reprodukcijo najustreznejše (ne pa tudi edino!) mesto menjave kapitala, blaga in delovne sile jezikovno-etnična struktura, ki jo sam ta proizvodni način v dolgotrajnem in neenakomernem procesu preoblikuje v novo obliko globalne družbe — narod. Iz teh integracijskih procesov zrastle nacionalna zavest in nacionalna kultura postaneta tisto polje, kamor njun nosilec — meščanstvo umesti svoj specifični razredni interes, doživljen in predstavljen kot splošen nacionalni interes. Ko postaja kapitalistični proizvodni način dominantni proizvodni način in kapitalistični družbeni odnosi z njim specifično razredno delitvijo dominantni družbeni odnosi, zajema nacionalna zavest ne le tiste sloje, ki so nanj že neposredno vezani, ampak tudi tiste, ki bodo to šele postali. Z osvojitvijo politične oblasti — države, kar se je izvršilo na različne načine bodisi kot revolucija ali kot sorazmerno spontan prevzem oblasti v povezavi s prejšnjim vladajočim razredom (ki se v bistvu poburžozazi), in v različnih okvirih, bodisi v že oblikovanih bolj ali manj etnično čistih državah, bodisi, da je bilo te treba šele ustvariti, razbije buržoazija tudi vladajoče ideološke aparate države (IAD)⁵⁴ in ustvari nove. Med meščanskimi IAD-i pripade najpomembnejše mesto šolskemu,⁵⁵ ki postane poglavitni posrednik nacionalne ideologije, tega za reprodukcijo na ravni globalne družbe — nacionalne države — neobhodno potrebnega ideološkega sklopa. Nacionalna ideologija izriva religijo, najpomembnejši ideološki sklop fevdalne družbe, v sfero zasebnosti, država se postopoma emancipira od nje in se utemelji v Narodu. Zapletenost te utemeljitve naj ilustriram na primeru francoske revolucije! Revolucija sicer uniči⁵⁶ religiozni IAD — katoliško cerkev, najpomembnejši IAD ancien régime, vendar pa njena radikalna faza (jakobinska diktatura) ustvari novo obliko religije, kult najvišjega bitja.⁵⁷ Pod njega subsumira vse vrednote, na katerih temelji in se reproducira celota družbenih odnosov. Najpomembnejše mesto med njimi pripade francoskemu narodu in njegovi suverenosti. S tem vpelje nova religija na teološkem nivoju narod kot temeljno skupnost, kjer nastajajo in se reproducirajo (in tudi spreminjajo) kapitalistični odnosi, narod, ki že obstoja kot revolucionarna praksa prav teh odnosov. Pri kultu najvišjega bitja gre torej za post festum religiozno potrditev naroda. Temelj francoske države v letu II, suvereni francoski narod in konkretna, v smislu ekskluzivnosti francoščine izvajana jezikovna politika⁵⁸ sta religiozno posredovani. Emancipacija nacionalne ideologije, ideološkega temelja meščanske države, je daljši, včasih tudi protisloven proces, vendar pa lahko za zadnjo tretjino 19. stoletja trdimo: evropske države tega časa so buržoazne nacionalne države.

⁵⁴ glej L. Althusser: Ideologija in ideološki aparati države, zbornik Ideologija in estetski učinek, Ljubljana 1980, str. 38–99, primerjaj 53.

⁵⁵ prav tam, str. 58–62.

⁵⁶ za politiko revolucije do cerkve glej Mathiez: Francoska revolucija 1, Ljubljana 1936, str. 118–127.

⁵⁷ prav tam, str. 127 in predvsem Mathiez: Robespierre et l'Être Supreme, v Études sur Robespierre, Paris 1978, str. 154–182.

⁵⁸ F. Zwitter: V opombi 24 citirana razprava, str. 81.

Med njih pa se prav tako kot carska Rusija in Turčija ne more uvrstiti habsburška monarhija. Kot država neenakopravnih narodov njen realni temelj ni nacionalna skupnost in njena ideologija ni nacionalna ideologija. Njeni temelji so armada, birokracija, plemstvo in cerkev.⁵⁹

Prvi dve spadata v represivni aparat države, druga dva pa v fevdalni IAD. Plemstvo je ostanek starega političnega (stanovskega), za cerkev pa smo že ugotovili, da je najpomembnejši fevdalni IAD. Ideološki izcedek teh institucij je zvestoba cesarju in dinastiji kot vrhu piramid vojaške, birokratske in plemiške hierarhije in božjemu izbrancu. Zvestoba cesarju po božji milosti je glavni ideološki sklop države in njena poglavitna ideološka opora v bolj in bolj zaostreni nacionalni situaciji, posledici napredovanja podrejenih narodov. Hkrati pa je tudi pravi izraz nacionalne neenakopravnosti. Celovit napredek avstrijskih (avstro-ogrskih) narodov je s svojo težnjo po emancipaciji že sam po sebi protiaavstrijski, saj do nje v monarhiji ni bilo možno dospeti.⁶⁰ V optiki celote mednacionalnih odnosov in v zgodovinski perspektivi je slovensko narodno gibanje že s svojo prisotnostjo protiaavstrijsko, v kolikor ohranja kontinuiteto nacionalne radikalnosti (kakor ssem jo opredelil zgoraj), ki je pogojiła že sam njegov nastop v 18. stoletju. Nacionalna radikalnost, pogoj razvoja slovenskega naroda, je torej nujno protiaavstrijska, ne glede na osebno prepričanje in želje ter javno delovanje njenih nosilcev v tem oziru.

Postavi pa se vprašanje, koliko so to zgodovinsko perspektivo, namreč, da razvoj nacionalnih skupnosti v smeri diferencirane buržoazne družbe vodi v razpad monarhije in je torej protiaavstrijski, zapopadle vprične generacije. Zanimivo je stališče Antona Auersperga v letu 1848: »Möge Slovenia noch eine Weile an dem Arme ihrer älteren Schwester wandeln, dieser Leitung darf sie sich nicht schämen, sie ist zwar keine Minderbegabte, aber doch die Jüngere. Wenn sie einst Tage ihrer vollständigen Reife erreicht hat, dann wird auch die Trennung natürlich und darum minder schmerzhaft seyn«.⁶¹ Clam-Martinic pa je 1860 ob razpravljanju o novi organizaciji Avstrije mnenja, naj jo sestavljajo zgodovinske dežele, saj bi oblikovanje etničnih enot vedlo v razpad monarhije.⁶² Isto vprašanje pa se zastavi še z drugega vidika, namreč, koliko je bilo v zavesti vpričnih generacij prisotno nasprotje med nacionalno ideologijo, ki posameznika interpelira v Slovenca (Čeha, Hrvata...), in ideologijo zvestobe cesarju, ki ga interpelira v podložnika Njegovega apostolskega Veličanstva, torej prav v Ne-slovenca (Ne-čeha, Ne-hrvata...). Kako je bilo torej možno (in možno je bilo!) biti hkrati zaveden Slovenec in lojalen državljani, Slovenec in Ne-slovenec? Mislím, da zato, ker je to diskrepanco, še preden je sploh prodrła v zavest velike večine Slovencev, razrešila kar zgodovina sama.

Če smo do sedaj ugotovili, da nacionalno-radikalna politika v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja ni radikalna zato, ker bi bila protiaavstrijska, da pa je slovensko nacionalno gibanje, v kolikor vsebuje elemente radikalnosti, v zgodovinski perspektivi že samo po sebi protiaavstrijsko, pa poskusimo dati pomen tudi tistemu protiaavstrijstvu oziroma nerazpoloženju do monarhije, ki je tudi v tem času nedvomno prisotno, čeprav na vprično politiko ne vpliva.⁶³ Pri tem ne bom navajal in analiziral tistih manifestacij protiaavstrijstva, o katerih je bilo napisanega že dovolj tehtnega.⁶⁴ Spet se bom povrnil k pisanju Slovenskega Naroda o Srbiji (in še čem drugem) avgusta 1872 in zraven pritegnil tudi druge o tem pisoe, pa tudi ne-

⁵⁹ isti: Nacionalni problemi..., str. 206.

⁶⁰ prav tam, str. 207; primerjaj v opombi 24 cit. razpravo, str. 84.

⁶¹ V opombi 24 citirana razprava, str. 124, opomba 98.

⁶² prav tam, str. 140, glej tudi Nacionalni problemi, str. 124.

⁶³ D. Kermauner: O nekaterih krivih prijemih v političnem zgodovinopisju, ZČ XVII, str. 225–254, glej str. 237, 246.

⁶⁴ Poleg v opombi 28 in opombi 31 citiranih razprav glej tudi V. Melik: Slovensko narodno gibanje za časa taborov, ZČ XXIII, 1969, str. 75–88, primerjaj str. 86–88; D. Kermauner: Nekaj kritičnih pripomb k razpravljanju dr. K. Milutinovića v tem časopisu, ZČ XIV 1960, str. 203–217; isti: Hegemonistična prekonstrukcija jug. kongresa v Ljubljani 1870, ZČ XIV, 1962, str. 81–144; isti: V opombi 62 citirano delo; F. Zwitner: Nekaj problemov okrog Jugoslovanskega kongresa 1870, ZČ XIV, 1962, str. 145–170; isti: Odgovor polemiknemu izkrivljanju, ZČ XVIII, 1964, str. 234–250.

pisoeče časopise na Slovenskem. Tovrstno pisanje je eden od izrazov jugoslovanstva in je bilo zlasti močno v drugi polovici 1870 in prvi polovici 1871.⁶⁵ Jugoslovanstvo pa je v nekem smislu in pri nekaterih svojih privržencih izraz protiaustrijskega ali pa vsaj nerazporejenosti do Avstrije oziroma AO. S primerjavo stališč slovenskih časopisov do Srbije bom poskusil utemeljiti zgornjo trditev.

Poglejmo Zgodnjo Danico! Ta o Srbiji in ustoličenju novega kneza ne napiše niti najbolj skopega poročila. Spričo njene katoliške ekskluzivnosti je razumljivo, da o nastopu pravoslavnega vladarja ne izgublja svojih dragocenih sil, tako potrebnih ji na drugem polju. Vendar pa ji pojem jugoslovanstva in jugoslovanske solidarnosti ni tuj. Izpeljuje ga iz splošne slovanske vzajemnosti, ki naj temelji na katoliški veri: »Ker pa je le v katoliški veri neskajljena in zveličavna resnica, torej je največjega milovanja vredno, kar Slovane tiče, to, da smo razdžani v veri in, da je sedanjí čas tudi toliko katoličanov samih, v svoji veri v nemarnih. Kolikor zgodovina priča, ni dvomiti, da so si Slovani sploh svoje razdžanje v narodnosti nakopali s svojim razdžanjem v veri. Kolik napredek v slovstvu vsih verst bi se bil lahko zgodil, ako bi bili vsi Slovani ostali katoličani in bi si bili kakor bratje v tem pomagali in koliko bi bilo moči v tem zoper potujčevanje! Povernjenje odpadnih in razkolnih Slovanov h katoliškemu studentu žive vode naj napravi mir med vsemi slovanskimi brati.«⁶⁶ Konkreten primer tako pojmovane jugoslovanske solidarnosti pa je akcija: Slovenci, pomagajmo bratom v Turčiji, vzpodbujena s tako naslovljenim člankom.⁶⁷ Gre za pomoč bosanskim in hercegovskim katolikom, katerih pogoji za versko življenje so »preborni.«⁶⁸ Potem, ko jih avtor opiše, vpraša: »Slovenci, ali zamorete še dalje terpeti to zapuščenost in nespodobnost?« Z gorečnostjo inkvizitorja približe: »Ne, nič več ne! Pomagati jim moramo.« In doda: »To bo za nje in za nas dobro.«⁶⁹

Za uresničitev te blage misli je bil v Ljubljani ustanovljen odbor, ki naj bi zbiral in v Bosno pošiljal prispele darove in denar.⁷⁰ In uspeh te verjetno prve vaje Slovencev v jugoslovanski solidarnosti? Kot je razbrati iz Danice odziv ni bil zelo velik.⁷¹ Kakor vidimo iz navedenih člankov in iz opustitve poročanja o beograjskih svečanostih, klerikalna jugoslovanska razmišljanja tega časa izključujejo Srbe (in s tem tudi druge pravoslavne Jugoslovane), saj seveda niso računali na njihovo »povernjenje h katoliškemu studentu žive vode«.

Med pisanjem Slovenskega Naroda, Soče in Novice na prvi pogled ni razlik, če izvzamemo morda strastnost, s katero piše Slovenski Narod. Vsi izrekajo Srbiji priznanje za dosežene uspehe, se jih veselijo in želijo najbolje tudi v prihodnje. Prav tako izražajo nezadovoljstvo z vlado zaradi njenega odnosa do Srbije, napadajo Madžare, po njihovem mnenju glavne srbske sovražnike, in zlivajo svoj bes na AO konzula v Beogradu Kallaya (obskurni Kallay).⁷² Vendar pa so med njimi bistvene razlike.⁷³ Kako utemeljuje Slovenski Narod nujnost, da se Slovenci pojavijo v Beogradu, smo že videli. Enake razloge navaja tudi Soča, saj »bode v Belgradu zraven domače srbske slovesnosti tudi shod Slovanov vseh panogov. In v resnici ima ona srbska slovesnost velik pomen za celi slovanski, posebno pa za jugoslovanski svet.«⁷⁴ Novice pa so drugačnega mnenja. Proslavi Milanove polnoletnosti ne pripisujejo pomena obče slovanskega shoda in priložnosti za širšo uveljavitev Slovencev. Povabilo beograjske občine Ljubljani razumejo dobesedno. Kdorkoli že bi tja šel, bi

⁶⁵ I. Prijatelj: Slovenska kulturno politična in slovstvena zgodovina 1848–1895 III, Ljubljana 1958, str. 183–229.

⁶⁶ Zgodnja Danica, 7. mal. travna 1872.

⁶⁷ Zgodnja Danica, 12. mali serpanj 1872.

⁶⁸ Zgodnja Danica, 12. mali serpanj 1872.

⁶⁹ Zgodnja Danica, 12. mali serpanj 1872.

⁷⁰ Zgodnja Danica, 12. mali serpanj 1872.

⁷¹ Zgodnja Danica, 19. mali serpanj 1872.

Zgodnja Danica, 9. veliki serpanj 1872.

Zgodnja Danica, 16. veliki serpanj 1872.

Zgodnja Danica, 30. veliki serpanj 1872.

Zgodnja Danica, 13. kimovec 1872.

Zgodnja Danica, 6. gruden 1872.

⁷² Novice, 21. 8. 1872.

⁷³ D. Kermauner je nasprotnega mnenja. Glej v opombi 63 cit. delo, str. 251.

⁷⁴ Soča, 1. 8. 1872.

bil zastopnik Ljubljane, ne pa Slovencev. Tako kot Slovenski Narod tudi Novice predvidevajo, da bo ljubljanski občinski svet zavrnil povabilo in mu tudi zanikajo sposobnost za tako pot, vendar apelirajo na župana Dežmana, »naj v spomin na njegovo nekdanjo navdušenje za slavo Slovanov obrne ves svoj vpliv do mestnega odbora na to, da se pošljeta dva narodna moža kot zastopnika ljubljanske občine v Beograd, kajti — še enkrat povdarjamo — prijaznost bi se povračala z neprijaznostjo, ako bi se to ne zgodilo.«⁷⁵ Omenili smo že neuspeh Dežmanovega posredovanja, dodajmo pa še, da so Novice to sicer obžalovale, niso se pa nič razburjale ali poskušale najti novo rešitev. Tudi povezave med Slovenci in Srbi ne vidijo posredovane po slovanskem duhu in zato ne vidijo neločljivosti obeh narodov. Pravzaprav abstraktni pojem »slovanski duh« Bleiweisovemu pragmatičnemu umu pač ni mogel biti, tako kot Slovenskemu Narodu, temelj napredka Srbije; ta je bil, v slogu zmerne konservativnosti Novic, rezultat dobre politike namestništva, ki je »z bistrim očesom brž našlo pravo pot, ki jo je kazala večina narodova, držeča se onega zmernega napredka, ki le po dobrem preudarku novo stavi na mesto starega, ne prezira narodovega čutja in ne buta z glavo skozi zid.«⁷⁶ Ta razlika pa ne pomeni zgolj različnih stališč liberalnega in konservativnega časopisa, liberalnega in konservativnega tabora, pomembna je tudi z vidika bralca. Temu Novice sicer posredujejo »ljubav do naših nam po narodu milih bratov«,⁷⁷ vendar pa mu ne omogočijo, da bi se ogledoval v Srbih. Skratka, na podlagi pisanja Slovenskega Naroda lahko Slovenec samega sebe ogleduje v Srbu, na podlagi pisanja Novic pa ne. Tudi glede pričakovanj v zvezi s Srbijo opazimo velike razlike. Oba liberalna časopisa polagata v njeno prihodnjo politiko velike upe. Stališča Slovenskega Naroda smo že prikazali,⁷⁸ Sočina so zelo podobna. Po njenem mnenju je naloga Srbov, da na turških razvalinah ustvarijo, novo, močno državo, kajti »Srbija, ta mlada država bodočnosti (Zukunftstaat, kakor jo isti Nemci imenujejo) ima res veliko prihodnost... Kot izgledna država bode ostalim, posebno pa pod polumescem zdihajočim krščansko-slovanskim narodom na balkanskem poluotoku postala jugoslovanski Piemont.«⁷⁹ Tudi Soča koketira z mislijo, da bi utegnila Srbija kdaj postati združevalec Jugoslovanov. V Novicah česa podobnega ni zaslediti, prav tako ni navdušenih »živio« pasusov (»Bog živi mladega kneza Milan M. Obrenovića IV. na diku i slavu Srbije in vse Jugoslavije! Živio!«⁸⁰ Znotraj staroslovenskih političnih računov so Srbiji odmerjene le dobre želje za napredek. Možnost, da »hitro, naenkrat, iznenada pride lahko našim bratom v jugu, njih Cavour ali Bismarck, kateri bode z močno roko zložil posamezne dele v mogočno in zdravo celoto«⁸¹ v pisanju Novic ni prisotna, pišejo le, da »narod srbski od njega (to je Milana — op. M. Š.), ker je bistre glave in navdušen za svojo domovino, veliko pričakuje.«⁸² Tudi o tem, da bi srbska politika utegnila biti opora slovenski, ni govora, o kakem podeljevanju vloge Piemonta vseh Jugoslovanov še celo ne. Pa saj od enega izmed »svojemu vladarju vsigdar zvestih narodov«⁸³ kaj takega tudi ne bi mogli pričakovati.

Ostane nam še primerjava obeh liberalnih glasil, saj nasproti Novicam ne predstavljata enotnega bloka; med njima so pomembnejše razlike, kot bi pričakovali. Prva, očitna, je v tem, da Soča v Beograd ni poslala nobenega poročevalca, čeprav je sprva tja nameraval iti dr. Lavrič,⁸⁴ vendar je očitno zaradi vladne prepovedi ostal doma,⁸⁵ Jurčič, urednik Slovenskega Naroda, pa je vseeno odpotoval. V svojem pisanju Soča tako kot Novice ne uporablja pojma slovanski duh. Goriški Slovenci se seveda čutijo Slovine, zato preprosto »ljubijo brate Srbe ravno tako, kakor lju-

⁷⁵ Novice, 31. 7. 1872.

⁷⁶ Novice, 31. 7. 1872.

⁷⁷ Novice, 21. 8. 1872.

⁷⁸ Glej zgoraj!

⁷⁹ Soča, 29. 8. 1872.

⁸⁰ Soča, 29. 8. 1872.

⁸¹ Slovenski Narod, 27. 7. 1872.

⁸² Novice, 21. 8. 1872.

⁸³ Novice, 21. 8. 1872.

⁸⁴ Soča, 1. 8. 1872.

⁸⁵ Soča, 29. 8. 1872.

bijo avstrijski Nemci in Italijani svoje brate onkraj mej.⁸⁶ Vendar zgolj ljubezen ne zadošča. Za pravo povezanost med obema narodoma je potrebno nekaj, kar ju vzpostavi kot dve realnosti istega izvenčasnega principa. Ta princip pa je prav slovanski duh, »ki je slavno dokazal, da se mu samo krila mogočna morajo svobodna pustiti, da se povzdigne kakor kraljevi orel v nebeško višino. Slovani, ki se danes srbskih svečanosti v Belgradu udeležujejo, ne slave kneza Milana; nego slave v prvič svobodo in samostalnost slovansko in v drugič plodove slovanskega duha, ki je v Srbiji tako sijajno pobil vsa tujčevska obrekovanja Slovanov, kakor da ne bi bili za kulturo sprejemljivi in ne bi je znali širiti.«⁸⁷ Vzpostavitev tovrstne identitete med Slovincem in Srbom, ki je prosta vsakršnih ilirskih popadkov in s pomočjo katere se Slovenec ogleda v Srbu, ne da bi zato moral prenehati biti Slovenec, omogoča drugačno dožemanje v prične politične situacije in možnih političnih perspektiv, zlasti še, ker je povezana z zanikanjem ideologije zvestobe cesarju. Medtem namreč, ko Slovenski Narod dobrih šest tednov pita javnost z najrazličnejšimi poročili o Srbiji in slavi njenega vladarja; ignorantsko preide 42. rojstni dan Njegovega apostolskega Veličanstva Franca Jožefa I., svojega vladarja. Tudi Soča sicer ne posveti mnogo prostora cesarjevemu prazniku, njeno poročilo o slovesnosti, ki so jo ob tej priložnosti pripravili goriški dijaki, ne poudarja zvestobe cesarju,⁸⁸ toda to poudari prav v okviru pisanja o Srbiji: »Slovani so Avstrijo zmerom branili in so naši dinastiji tako vdani, da te vdanosti in lojalnosti omajati ne more ljubezen do svojih zunaj avstrijskih bratov.«⁸⁹ V nekem drugem članku iste številke pa sta cesar in dinastija povzdignjena na vzvišeni piedestal neskaljene pravičnosti: »*Justitia fundamentum, regnorum*« je bilo geslo rajnkega cesarja Franca I., »*Recta tueri*« pa geslo Ferdinanda I., tedaj dveh vladarjev, katera sta imela absolutno gospodarstvo v cesarstvu in to oba lepo znači. Njegovo Veličanstvo sedanji naš cesar je gotovo pričakoval, da se bode to pravno načelo po novem ustavnem poti toliko bolj uresničilo in da bode osrečilo vse avstrijske narode ... Čas je tedaj, da se po geslih gori omenjenih uresniči Njegovega Veličanstva, našega sedanjega cesarja želja, da bi se pomirili vsi avstrijski narodi.«⁹⁰ Soča torej svoje pisanje zabeli z dinastičnim špehom in ga more tako aromatiziranega vsak trenutek postreči slehernemu, ki bi ji očitel greh nelojalnosti. Vendar pa na ta način njeno spogledovanje z mislijo o Srbiji kot jugoslovanskem Piemontu zdrkne na raven otroške igrice, celotno pisanje pa v bistvu ne preseže Novic, je le bolj priostreno. Ne more pa prinesiti nobenih novih momentov v politično zavest Slovencev. Te lahko prinese samo pisanje Slovenskega Naroda, ki iz svojih člankov eliminira zvestobo cesarju. Res je sicer, da Slovenski Narod poziva neki subjekt, naj osvobodi slovanski duh.⁹¹ Poglejmo, kaj to pozivanje pomeni in razkrinkajmo neznanca! Slovenski Narod piše tako: »Dajte samo Slovanom, dajte Slovincem sredstva razvijati se kakor Srbi, naj vse vlade za slovansko šolo, slovansko knjigo, slovansko kulturo tako skrbе kakor slovanska srbska vlada — in' ostrmeli bodete gledali, kaj zmore slovanski duh, ako nij zatrt.«⁹² Zlahka razvidimo, da je pozvanec avstrijska vlada. To pa ne pomeni izražanja privrženosti monarhiji ali vdanega pričakovanja vladne milosti, temveč izpričuje trezno presojo politične realnosti, v kateri je možno obiti monarha, monarhije pa ne. Hkrati pa (tudi) ta pasus prikaže položaj Slovencev v državi in kritiko tega položaja. S tem smo se dotaknili prvega pomena, ki ga ima pisanje o Srbiji in jugoslovanstvu. Tovrstno pisanje pomeni namreč opozicijo tako privilegiranemu položaju Nemcev (in Italijanov) v slovenskem nacionalnem prostoru kot Nemcev in Madžarov v celotni državi. Ta opozicija je v različni meri prisotna pri vseh treh obravnavanih časopisih. Njim, zlasti pa Slovenskemu Narodu, nasprotuje v okviru

⁸⁶ Soča, 29. 8. 1872.⁸⁷ Slovenski Narod, 22. 8. 1872.⁸⁸ Soča, 22. 8. 1872.⁸⁹ Soča, 29. 8. 1872.⁹⁰ Soča, 29. 8. 1872. Primerjajmo s tem izjavo A. Korošca v parlamentu 1913: »Naše zadnje upanje je ostala edinole dinastija! ... cit. po Gestrin-Meljk: Slovenska zgodovina ..., str. 316.⁹¹ Glej zgoraj opombo 23.⁹² Slovenski Narod, 22. 8. 1872.

vsakdanjih političnih spoprijemov. Laibacher Tagblatt, ki svareč Srbijo pred ne-realnimi Piemontskimi načrti⁹³ svari prav slovensko opozicijo. Jugoslovanstvo pa ima še drug pomen, a le takšno kot je v pisanju Slovenskega Naroda o Srbiji. Vzpostavitev identitete med Slovencem in Srbom, ki Slovenca usmerja na jug in hkratna eliminacija ideologije zvestobe cesarju je rja, ki znotraj slovenskega dojemanja lastnega narodnega položaja razjeda tisto mesto, ki je v tem dojemanju temeljna predpostavka — Avstrijo kot tako. Enak pomen pa ima tudi protiaustrijsko tistega časa. To šibko in počasno razjedanje slovenske ideološke strukture je v povsem drugih okoliščinah v času pred I. svetovno vojno pogojilo (seveda skupaj s temi okoliščinami) premik protiaustrijskega v sicer še obrobno politično akcijo, v mesecih pred razpadom monarhije pa na mesto kriterija nacionalne radikalnosti. Zapletenosti konkretnih poti spreminjanja ideologije »versko-nravnstveno in dinastično čutečega slovenskega naroda«⁹⁴ tukaj ne moremo spremljati, trdimo pa lahko, da je bil ta proces, vzeto v celoti, počasnejši od zaostrovanja nacionalnih nasprotij. Pokažemo pa lahko možni vpliv analiziranega pisanja Slovenskega Naroda na čas pred I. vojno. V Slovanu je l. 1911 dr. Ilešič priobčil sestavek o Jurčičevem potovanju v Beograd.⁹⁵ Članek je zanimiv, ker nam prikaže gledanje na jugoslovanstvo sedemdesetih let 19. stoletja z vidika štiridesetletne distance in novih okoliščin. Avtor izpostavi Jurčičevo jugoslovansko angažiranje v člankih⁹⁶ in svoj s številnimi citati iz Slovenskega Naroda opremljeni prispevek zaključí: »Malo smo imeli in imamo Slovenci žurnalistov, ki bi se kakor Jurčič hoteli na lastne oči poučiti o sosedstvu, s katerim je in bo naša usoda tesno spojena, ter vsled tega mogli stvarno in temeljito o njem pisati.«⁹⁷ Seveda samemu prispevku dr. Ilešiča ne pripisujem moči razodetja, ki bi koga spreobrnilo, verjetno pa je, da se je na njegovi podlagi kakšen bralec Slovana prepoznal v Jurčičevem delovanju in tako našel zgodovinsko utemeljitev lastnega. S tem sem, upam, odgovoril na vprašanja, ki sem si jih zastavil zgoraj.

Pomudimo se še pri poročanju o samih svečanostih! Slovenskemu Narodu prihajajo poročila iz dveh virov. Prvi vir so razni domači in tuji časopisi, ki jih Slovenski Narod povzema. Omenjajo veliko množico ljudi, okrašeno mesto in splošno navdušenje. Pišejo, da je italijanski kralj odlikoval mladega kneza z redom Sv. Mavricija. Povzemajo tudi kneževu proklamacijo, kjer ta obljublja storiti vse, kar je v njegovi moči, da bo vreden naslednik pokojnega Mihajla, in izraža veselje, da bo vladal kot ustavni knez, priporoča državnim uradnikom skrb za blagor države in poziva vse Srbe k domoljubju. Povzetek prinaša tudi sestavo nove vlade in razdelitev resorjev.⁹⁸ Slovenski Narod svoje bralce seznanja tudi s poročilom regentov, ki je hkrati tudi vladni program, in na kratko oriše ustavni sistem Srbije, katerega bistvo je, »nič o narodu brez naroda«. Delo regentov ocenjuje kot zelo uspešno.⁹⁹ Ista številka prinaša tudi dopis iz Trsta, ki izraža radost Slovanov ob obalah Jadranskega morja ob Milanovem ustoličenju.¹⁰⁰ Poročila Soče in Novic so prav podobna.¹⁰¹

Drugi vir za beograjske dogodke pa so poročila Narodovega urednika Josipa Jurčiča, izšla pod naslovom Belgrajska pisma.¹⁰² Na pomen teh dogodkov opozarja Jurčič enega izmed vodilnih mladoslovencev dr. Vošnjaka v pismu iz začetka avgu-

⁹³ Laibacher Tagblatt, 28. 8. 1872. Laibacher Tagblatt v svojih številkah 26., 27. in 28. 8. Zelo obširno in objektivno poroča o Srbiji.

⁹⁴ Tako je opredelil Slovence ustanovni shod NNS. Povzeto po v op. 37 cit. razpravi, str. 8.

⁹⁵ Slovan 1911, str. 337–344. Na ta članek me je opozorila kolegica Tanja Šibli, za kar se ji zahvaljujem.

⁹⁶ Dr. Ilešič upravičeno prisodi avtorstvo tudi nepodpisanih člankov Jurčiču, saj je bil ta glavni strokovnjak Slovenskega Naroda za južnoslovansko vprašanje. Primerjaj Prijatelj III, str. 229.

⁹⁷ Slovan, 1911, str. 344.

⁹⁸ Slovenski Narod, 24. 7. 1872.

⁹⁹ Slovenski Narod, 27. 7. 1872.

¹⁰⁰ Slovenski Narod, 27. 7. 1872.

¹⁰¹ Soča, 29. 8. 1872.

Novice, 28. 8. in 3. 9. 1872.

¹⁰² Slovenski Narod, 27. 8. 1872.

Slovenski Narod, 29. 8. 1872.

Slovenski Narod, 31. 8. 1872.

sta. Predlaga, naj gre v Beograd več predstavnikov, ker je to tudi priložnost za uveljavitev stranke in časopisa.¹⁰³ Vendar je na pot odšel sam. Kaj piše Jurčič v Maribor? Piše, da je v Beogradu množica ljudi, veliko tujcev, med katerimi prevladujejo Srbi iz krajev zunaj Srbije. Vrvež na ulicah opisuje takole: »Po vseh ulicah se vlečejo gori in doli cele procesije šetalcev, namešeno in pisano. Tu tropa junaških postav srbskih kmetov v originalni opravi, s širocimi hlačami, srebrnom ovezeno obleko in rudečo cofasto kapo; tam inteligentno-lični narodni vojniki, tu tropa krasnih devojk (o katerih, naj bode — dasi stvar ni politična — hitro in mimogrede mladim Slovencem povedano, da krasnejših nijsem še nikoli nikjer na svetu videl).¹⁰⁴ Jurčič omenja tudi svoje novinarske kolege: urednike Pokroka, hrvatskih Obzora in Vijenca ter nemškega Vaterlanda. Pravi pa tudi tole: »Za judovsko-nemške novine došlo je báje več poročevalcev, kateri pa nima jo vstopa pri narodnih krogih, silijo se torej po vseh kotih in posluške vajo ter izpraševajo s pravo judovsko nesramnostjo...¹⁰⁵ Od Slovencev je poleg njega »radovednega in radopisnega novinarja« prisoten še gospod P., mlad trgovec iz Zidanega mosta, ki ga Jurčič imenuje »patriotičen turista«. Bila sta zelo prijazno sprejeta in nastanjena v privatnih sobah, »ker v gostilnah je že prepolno in od straha drago.¹⁰⁶ Vzdušje v mestu je polno pričakovanja in navdušenja. Prav poseben vtis je nanj napravilo dvoje. Prvič — srbska narodna vojska: »Vojniki so krepke postave, ti zarjaveli obrazi, vse skozi inteligentni. Kadar pride do boja za zedinjenje Srbstva, (kar je samo vprašanje časa), bili se bodo ti junaci kakor levi. Vidi se jim, da to niso s silo v vojsko vtaknjeni ljudje, vsak je ponosen na svojo puško in uniformo. Slovana, ki je kakor mi vedno naše vojake v tujem jeziku komandovati čul, zanima celo slovanski komando: »na desnu, — na levo, — s ramenu« (poslednji u ali poslednji slog komandant zatega). Kretanja ali gibanja vojakov nima jo tiste lesenosti, tiste na mašino spominjajoče mrtvosti, v katero naš korporal vojaškega novaka uvežba. Ravno tako ni tu, — kakor sem kasneje videl — ni sledu onega odločevanja, one odstranjevalnosti, ki je in deloma še loči pri nas vojaštvo, posebno oficirje od »meščanske kanalje«...¹⁰⁷ Dve številki pred tem slavospevom pa je Narod prinesel pravo nasprotje: »Tekoči mesec ima popolnem vojaški značaj. Kajti sedaj se vršijo vojaške vaje naših rezervistov, v navadnem vojaškem jargonu »Janezov« imenovanih. Na Vižmarjih se vadijo dan na dan topničarji strelom na tarčo, na Fužinah je taborišče en miniature, kjer se vojak praktično vadi, kako si dež napravi pravilno cesto skozi preperelo platno, kako mora vojak pretrpeti vsakojaki smrad in druge neprilike; vmes pa kot »staffage« korakajo po naših ulicah naši čvrsti rezervisti v opravi, ki je vse prej ko impozantna. Naš slavno — bolje rekoč zloglasni aerar ne daje vojakom za vaje dovoljne obleke, tedaj se samo po sebi razume, da vsakdo lahko čestokrat vidi vojake v vojaške suknji a s klobukom s širocimi kraji in črevlji na dreto, raztrganimi civilnimi hlačami itd. Marsikak »Janez« bogme izgleda kakor berač, ki pred Sv. Martinom kleči, ali pa, kakor da bi ga bil kdo iz koruze vzel!...¹⁰⁸ Uničujoča kritika, ki pa dobi ob Jurčičevem povzdigovanju srbske vojske še povsem drug pomen. Druga stvar, ki je Jurčiča navdušila, je bilo to, da v štirih dnevih svojega bivanja v Beogradu ni videl nobenega nereda in niti enega pijanega človeka,¹⁰⁹ kar pa je že spričo številnih zdravic, ki jih je sam opisal, mogoče malo težko verjeti.

Jurčičevo pisanje je izrazito poudarjanje pozitivnih atributov srbstva. To je nujno. Originalnost, krasota žensk, red, treznost, inteligentnost, krepkost itd. so tiste lastnosti, ki ozaveščajo po slovanskem duhu imanentno sopripadnost Slovencev in Srbov, saj je hegeljanski narodni duh za slovanskega učitelja, trgovca, obrtnika,

¹⁰³ pismo Vošnjaku. Original ni datiran. Z datumom 10. avgust je objavljeno v Ljubljanskem Zvonu 1889, str. 205. Fotokopijo originala mi je posodil prof. Melik. Tudi njemu se zahvaljujem.

¹⁰⁴ Slovenski Narod, 27. 8. 1872.

¹⁰⁵ Slovenski Narod, 27. 8. 1872.

¹⁰⁶ Slovenski Narod, 27. 8. 1872.

¹⁰⁷ Slovenski Narod, 29. 8. 1872.

¹⁰⁸ Slovenski Narod, 24. 8. 1872.

¹⁰⁹ Slovenski Narod, 31. 8. 1872.

trškega in vaškega veljaka le malo prehud hokus-pokus. Novice teh problemov sploh nimajo. Nič jim ni treba ozaveščati, saj med drugim preprosto povedo, da ima Srbija štiri milijone forintov dobička v trgovanju z Avstrijo,¹¹⁰ to pa je vsakemu rokodelcu in kmetu jasno. Prav tako preprosto povedo, da je Miloš tisti mož, po katerem je rajnki trgovec Karinger »svojo štacuno »pri Milošu« imenoval in jo z njegovo sliko okinčal...¹¹¹ Kogar torej zanima, kakšen je bil Miloš Obrenović, naj gre v Karingerjevo trgovino (če je še obstojala). Pri Jurčiču pa stvar ni tako enostavna. Knez Milan je namreč Srb par excellence, pravi »srbski tipus«.¹¹² Zato ga natančno opiše. Da je knez duhovit človek, energične nature, popolnem narodno in svetovno izobražen ter široke postave, ki bo v dveh, treh letih prav herkulična,¹¹³ se razume samo po sebi.

Med vse naštete odlike srbstva pa bi se utegnili prikrasti majhna nelagodnost, namreč obdobje srbske podložnosti Turkom. Omenili smo že, da Slovenski Narod ta del srbske zgodovine obravnava prav na kratko.¹¹⁴ A to ni nikakršno prikrivanje. Poglejmo! »Odkar je 15. junija 1389 na Kosovem polji s smrtjo Lazarja Dušanova država od Turkov pokopana bila, zdihovali so Srbi pet sto let pod muzulmanskimi jarmom, njih dežela je cesta, po katerej so hodili Turki napadat v posavske in podonavske kraje, njih otroci so morali najsramolilniše robovati čestilem polumeseca. Pet sto let je nosil narod čili in junaški robovski jarem. A leta 1804 zbere Črni Jurij srbske junake in osvobodi...«¹¹⁵ Obdobje podrejenosti nekemu drugemu narodu je za mlado nacionalno zavest gotovo travmatično. Turško obdobje srbske zgodovine pa je travmatično tudi za Slovence in sicer iz dveh razlogov: prvi je v imanentni povezanosti s Srbi, drugi pa leži v tem, da so tudi Slovenci trpeli zaradi Turkov; kar v 19. stoletju še ni izginilo iz ljudstva (ne nazadnje je tudi urednik Slovenskega Naroda avtor zelo popularne knjige o turških časih Jurija Kozjaka). Kako je travma sanirana? S preprostim postopkom, ki naredi iz poraza zmago. Obdobje turškega gospostva je še nekoliko raztegnjeno, tako dolgotrajno najsramolilniše robovanje pa zmore prenesti le narod, ki je »čil in junaški«.

V svojih pismih Jurčič z veseljem ugotavlja, da je v Beogradu dobro poznan. Davorin Jenko, ki je skomponiral tudi novo srbsko himno, ugotovi pa tudi, da poznavanje Slovencev v splošnem ni kdove kako veliko. Zapletel se je bil namreč v pogovor »z dvema krásnima devojkama iz boljših stanov«,¹¹⁶ ki nista vedeli, da Slovenci obstajajo. Takoj je seveda izkoristil priložnost populariziranja slovenskega naroda in jima razložil, kje Slovenci bivajo. Jurčič zelo natanko opisuje dogodke v Beogradu od baklade 21. avgusta zvečer, slavnostnega spreveda v cerkev in iz nje, vseh mogočih sprejemov (tudi sam je bil v avdienci pri knezu in ga v imenu Slovencev tudi pozdravil) do svečane predstave Sablja kraljeviča Marka avtorja Jovana Đorđevića 24. avgusta zvečer. V Srbiji je, sodi Jurčič, samo vladna stranka. Ljudje so navdušeni za Milana, predvsem, ker pričakujejo v času njegovega vladanja združitev in osvoboditev vseh Srbov. To pričakovanje zelo trezno komentira: »Da ta trenotek ne pride tako brž, kakor nekateri nestrpljivci mislijo, to se ume samo po sebi...«¹¹⁷ Med ljudmi vlada velika naklonjenost Rusiji, Avstriji pa ne,¹¹⁸ ker je prepovedala svojim občinam udeležbo v Beogradu in ker so avstrijski policaji v Zemunu vsakega tja namenjenega potnika »strašno šikanirali«.¹¹⁹

Jurčičevo pisanje označuje skoraj izključna usmeritev na dogodke politične narave, v čemer je zelo izčrpen (v izvirniku objavi npr. celotno proklamacijo kneza Milana¹²⁰). Na prvi pogled je zanimivo, da se pisatelj Jurčič ne posveča drobnim

¹¹⁰ Novice, 21. 8. 1872.

¹¹¹ Novice, 21. 8. 1872.

¹¹² Slovenski Narod, 29. 8. 1872.

¹¹³ Slovenski Narod, 29. 8. 1872.

¹¹⁴ Slovenski Narod, 22. 8. 1872.

¹¹⁵ Slovenski Narod, 29. 8. 1872.

¹¹⁶ Slovenski Narod, 31. 8. 1872.

¹¹⁷ Slovenski Narod, 29. 8. 1872.

¹¹⁸ Slovenski Narod, 31. 8. 1872.

¹¹⁹ Slovenski Narod, 29. 8. 1872.

zanimivostim, na katere je gotovo naletel. Vendar jasno distinkcijo napravi že sam, rekoč, da bo pisal le o političnih dogodkih, ostalo pa bo, »če Bog da dobre volje in zdravja«, ¹²¹ priobčil v podlistku kasneje. (Ta podlistek ni bil objavljen.) Politika sodi v uvodne članke, literatura v podlistek. Jurčič novinar ni isto kot Jurčič pisatelj, pisanje o politiki ne gre skupaj z literaturo. Tudi to je eden izmed vidikov prevlade političnega vidika v vsem delovanju mladostlovecev, ki se zelo lepo kaže, v že omenjenem članku Jugoslovanstvo: »kdor nič ne terja, nič ne aspirira, ta nič ne dobi. Kdor se tiho v kot stiska; preko tega pojde dandanes brzonoga zgodovina na dnevni red.« ¹²² Slovenski Narod piše o Srbiji natančna poročila. Velja tudi omeniti, da je Jurčiču v Beogradu uspelo pridobiti stalnega dopisnika, ki se je s poročilom o bakladi v čast ruskemu poslaniku na svečanosti knezu Dolgorukemu prvič javil 3. septembra. Kljub včasih preveč patetični navdušenosti pa lahko rečemo, da so Jurčičeva in druga poročila realna, kot so bila realna tudi slovenska politična pričakovanja.

Zusammenfassung

VERSUCH EINER EINORDNUNG DER BEZIEHUNG DER SLOWENEN ZU SERBIEN 1872 IN DAS VERHÄLTNIS ZWISCHEN DER ÖSTERREICHFEINDLICHEN GESINNUNG UND NATIONALEN RADIKALITÄT

Marko Štuhec

Der Autor analysiert die Veröffentlichungen slowenischer Zeitschriften zu Serbien anlässlich der Einsetzung des Fürsten Milan Obrenović IV. im Jahre 1872 und versucht sie, indem er Unterschiede zwischen den einzelnen Blättern feststellt, in das Verhältnis zwischen der österreichfeindlichen Gesinnung und nationalen Radikalität einzuordnen. Dieses Verhältnis ist seiner Meinung nach in sich widersprüchlich. Die nationale Radikalität definiert er als jene politische, wirtschaftliche und kulturelle Aktivität, die zu einer Differenzierung und neuen Qualitäten der slowenischen Gesellschaft im ausgesprochen slowenischen Sinne beiträgt, und kommt zur Erkenntnis, daß die österreichfeindliche Gesinnung bis zum Ende des Ersten Weltkrieges nicht als deren Kriterium gelten kann. Zugleich jedoch stellt er auch fest, daß die allgemeine Entwicklung des slowenischen Volkes im 19. Jahrhundert — Folge einer so verstandenen nationalen Radikalität — wegen des unlöslichen Gegensatzes zu den grundlegenden Voraussetzungen der Habsburger Monarchie schon an und für sich österreichfeindlich ist, ungeachtet der persönlichen Überzeugung und der Wünsche von Vertretern der nationalen Radikalität. Novice, Soča und Slovenski narod schreiben sehr positiv über Serbien. Doch während die Begeisterung der ersten beiden Zeitschriften vor allem Informationen und Sympathiekundgebungen für die serbischen Brüder vermittelt, setzt J. Jurčič, Herausgeber des Narod, neue Akzente. Sein Schreiben über Serbien als das Piemont aller Jugoslawen und die Projektion der Erfolge des Fürstentums auf den slawischen Geist, woran natürlich auch die Slowenen beteiligt sind, dürfte dem Leser neue Perspektiven eröffnen und jenen Rost bedeuten, der innerhalb der slowenischen Auffassung der eigenen Lage jene Stelle zermürt, die in dieser Auffassung die grundlegende Voraussetzung liefert — Österreich als solches. Dieses sachte und allmähliche Zermürben der slowenischen ideologischen Struktur bildete unter den gänzlich anderen Umständen zur Zeit des Ersten Weltkrieges die Bedingung dafür, daß die österreichfeindliche Gesinnung umschlug in die zwar noch marginale politische Aktion, in den Monaten vor dem Zerfall der Monarchie jedoch in nationale Radikalität.

¹²¹ Slovenski Narod, 27. 8. 1872.

¹²² Slovenski Narod, 27. 7. 1872.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: (061) 332-611, int. 209

vas vabi, da kot redni član vstopite v eno izmed slovenskih zgodovinskih in muzejskih društev

Društveni člani po nižji ceni prejema osrednje glasilo slovenskih zgodovinarjev »Zgodovinski časopis«, imajo popust pri nabavi knjig iz zaloge zveze, lahko sodelujejo pri strokovnih in družabnih prireditvah društev (zborovanja, predavanja, strokovne ekskurzije in podobno), brezplačno prejmejo zvezino značko in izkaznico ter uporabljajo zvezino knjižico. Potrjena izkaznica ZZDS omogoča brezplačen ali cenejši vstop v številnih domačih in tujih muzejih ter galerijah. Člani slovenskih društev s popustom kupujejo knjige »Slovenske matice«, občasno pa tudi publikacije drugih slovenskih založb.

Za leto 1985 znaša društvena članarina 150 din, članarina z naročnino na »Zgodovinski časopis« pa 1120 din. Za študente je društvena članarina z naročnino polovična — 560 din. Popust imajo tudi upokoјenci, dolgoletni člani društva, za katere naročnina s članarino znaša 840 din. Člani pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društev upravi »Zgodovinskega časopisa« poravnajo le naročnino v višini 970 (upokoјenci 728 din), če so članarino za tekoče leto že vplačali pri matičnem društvu.

Članarino in naročnino lahko vplačate vsako dopoldne (od ponedeljka do petka) na zvezinem sedežu ali pa s položnico na žiro račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, Aškerčeva 12, 50101-678-49040.

Vplačilo vseh članskih obveznosti je možno tudi pri vseh matičnih pokrajinskih zgodovinskih in muzejskih društvih. Tu so njihovi naslovi:

Zgodovinsko društvo Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 4

Zgodovinsko društvo v Mariboru, Muzej narodne osvoboditve, 62000 Maribor, Heroja Tomšiča 5

Zgodovinsko društvo v Ptuj, Pokrajinski muzej, 62250 Ptuj, Muzejski trg 1

Zgodovinsko društvo v Celju, Muzej revolucije, 63000 Celje, Trg V. kongresa 1 (63001 Celje, pp. 87)

Zgodovinsko društvo za Gorenjsko, Gorenjski muzej, 64000 Kranj, Tavčarjeva 43

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko, Pokrajinski arhiv, 65000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 1/III

Zgodovinsko društvo v Novem mestu, Zavod za šolstvo SR Slovenije — organizacijska enota, 68000 Novo mesto, Glavni trg 7

Muzejsko društvo v Škofji Loki, Muzej na gradu, 64220 Škofja Loka, Grajska pot

Belokranjsko muzejsko društvo, Belokranjski muzej, 68330 Metlika

Zgodovinsko društvo v Slovenskih Konjicah, 63210 Slovenske Konjice
Klub slovenskih zgodovinarjev in geografov na Koroškem, Postf. 38, 9020 Celovec/Klagenfurt, Avstrija

Zgodovinsko društvo za Pomurje, Pokrajinski muzej, 69000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4

Zahtevajte prijavnico za vpis pri enem izmed pokrajinskih zgodovinskih društev ali na sedežu osrednje zveze!

Petko Luković

SLOVENCI I SRPSKO-BUGARSKI RAT 1885. GODINE

(II. nadaljevanje in konec)

**Slovenačka javnost i potpisivanje primirja, 9/21. decembra 1885,
i mira, 19 (3. marta) februara 1886, između Srbije i Bugarske**

Po obustavljanju neprijateljstava na srpsko-bugarskom ratištu, 16/28. novembra 1885, do oficijelnog primirja nije odmah došlo. To iz razloga, što se u prvobitnim pregovorima o uslovima primirja, vođenih između Srbije i Bugarske, nije mogao naći zajednički jezik. Zbog toga je, na predlog austrougarskog ministra spoljnih poslova, grofa Gustava Kalnokyja, od bečkih vojnih predstavnika velikih sila, višeg generalštabnog oficira austrijske vojske kao predstavnika Austro-Ugarske i turskog, koji se imao javiti naknadno u Pirotu, formirana Međunarodna vojna komisija u Beču. Ona je u tom gradu imala prvu sednicu, 2/14. decembra, a dva dana docnije krenula je ka Pirotu preko Beograda i Niša. Već 9/21. decembra 1885, u Pirotu, ova Komisija je izradila uslove primirja, koje je srpska vlada, nakon izvesnog opiranja, ipak prihvatila. Prema ovim uslovima, primirje je imalo da traje od 9/21. decembra 1885. do 17 (1. marta) februara 1886, pa ako ga jedna strana iza tog datuma prekine, dužna je dati otkaz i to najmanje deset dana pre obnove neprijateljstava. Odlučeno je da se obe vojske povuku sa zauzetog zemljišta: srpska do 13/25, a bugarska do 15/27. decembra 1885, u podne. Kao delimitaciona linija služila je politička granica, duž koje je sa obe strane, po tri kilometra širine, određena neutralna zona. Kao najvažnije, u ovim uslovima primirja postavljen je zahtev da se odmah izvrši razmena zarobljenika i odrede delegati za zaključenje mira, što nije odgovaralo stavu srpske vlade, jer nije želela zaključenje mira, pa je neko vreme odbijala da akceptira te uslove. Posle dosta dugih i mučnih pogađanja oko otpočinjanja mirovnih pregovora, mesta ovih i učešća Turske kao sizerena Bugarske u njima, u januaru 1886. određeno je da Bukurešt bude mesto pregovora i da sa srpskim predstavnikom pregovara jedan turski i jedan bugarski predstavnik, s pravom samo na jedan glas. Pregovori o zaključenju mira između Srbije i Bugarske otpočeli su u Bukureštu, 23 (4. februara) januara 1886. i, nakon velikih teškoća, nastalih radi otklanjanja nesporazuma u vezi ratne odštete i zaključenja trgovinskog ugovora, potpisan je mirovni ugovor, 19 (3. marta) februara 1886. godine.³⁶⁶

U pregovorima između Bugarske i Srbije o uslovima primirja, vođenim krajem novembra i početkom decembra 1885, radi bugarskih zahteva: da se srpske trupe povuku iz okoline Vidina, a bugarske snage da ostanu na srpskoj teritoriji i da se, po zaključenju primirja, povedu pregovori o miru i srpskog odlučnog protivljenja tom stavu, uz insistiranje da se samo zaključi primirje i obe vojske povuku sa tuđe teritorije, došlo je u tim pregovorima do nepremostivih teškoća. Poslednji predlog srpske vlade o uslovima primirja dostavljen je drugoj zaraćenoj strani, 24 (6. decembra) novembra, uz isticanje da su srpske trupe ostale na liniji posednutoj 16/28. novembra, te poziva drugu zaraćenu stranu da odmah odredi komisiju za obeležavanje demarkacione linije i neutralne zone. Bugarska vlada je narednog dana dostavila negativan odgovor, ostajući pri ranijim zahtevima. Zbog toga je Srbija otpočela sa pripremama za nastavak rata protiv Bugarske. Mobilisan je ostatak I i II poziva, pa je bilo pod oružjem oko 100.000 ljudi; za načelnika Vrhovne komande srpske

³⁶⁶ Opširnije o događajima vezanim za sklapanje primirja, vođenju mirovnih pregovora i zaključenju mira u Bukureštu između Srbije i Bugarske, v.: Dr V. Đorđević, *Istorija srpsko-bugarskog rata 1885*, knj. druga: od Slivnice do Pirota ..., str. 1356—1410; Ščab na armijata-Voenno-istoričeska komisija, *Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885 god.* ..., str. 757—779; S. Jovanović, *Srpsko-bugarski rat*, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća: *Sabrana dela Slobodana Jovanovića*, IX ..., str. 301—310; V. J. Vučković, op. cit., str. 55—98; J. Mitev, *Istorija na Srbsko-blgarskata vojna 1885* ..., str. 421—435.

vojske postavljen je poznati vojskovođa iz zadnja dva srpsko-turska rata, general Đura Horvatić, koji je poboljšao borbeni moral trupa. Pored toga, obezbeđena je neophodno potrebna količina municije. Produženje rata po svaku cenu hteo je predsednik srpske vlade, Milutin Garašanin, dok je kralj Milan bio načisto sa tim da je posle Khevenhüllerove misije, kada je Austro-Ugarska garantovala Bugarskoj da će po primirju obavezno sledovati mir, bilo produženje rata iluzorno. U stvari, krajem 1885, u Srbiji su vršene ratne pripreme da bi se Bugarska prisilila na popuštanje u svojim zahtevima za zaključenje primirja i vođenje mirovnih pregovora.³⁶⁷

O najvažnijem, što se tiče pregovora o uslovima primirja između Srbije i Bugarske i pripremama Srbije za obnovu borbenih dejstava protiv Bugarske, slovenačka javnost je bila i blagovremeno i u dovoljnoj meri upoznata. Do toga je došlo otuda, što su slovenački listovi nastojali da o najvažnijem, što se tiče srpsko-bugarskih odnosa, obaveste svoje čitaoce. Kako nam izgleda, u tom pogledu je prednjačio organ slovenačkih klerikalaca. Zbog toga ćemo prvo razmotriti sastave ovog lista, koji je naročito oštro istupao protiv intenzivnih priprema Srbije za obnovu rata protiv Bugarske. Već u broju od 2. decembra, u rubrici »Telegrami«, objavljen je telegrafski izveštaj iz Beograda od 1. decembra, u kome je navedeno kako je srpska vlada naredila da se u svim okružnim mestima izvrši regrutovanje dobrovoljaca. »Tu ih se je prijavilo 300 i već su otišli za Niš«. Srbija se opet intenzivno naoružava: druga grupa regruta je na putu za bojište, a treća grupa ovih je već pozvana pod oružje. Ne odobravajući ovaj potez srpske vlade, redakcija ovog lista je primetila: »Po svoj prilici, Milan stvarno hoće da iskoristi obustavu neprijateljstava za popunu svoje poražene vojske. Vr«. Nešto niže, naveden je telegrafski izveštaj iz Pirota od 2. decembra, u kome je tačno navedeno, kako će kao prvi uslov za potpisivanje primirja od strane Bugarske biti postavljen zahtev »da se Srbi potpuno povuku iz okoline Vidina«.³⁶⁸ Narednog dana, u istoj rubrici ovog lista, u telegrafskom izveštaju iz Londona od 2. decembra, kratko je saopšteno kako je »Times« iz srpskog izvora saznao, »da Srbi nameravaju rat nastaviti odmah po zahtevu Bugara od njih da plate ratnu odštetu«. Otvoreno podvrgavajući takav stav Srbije oštroj osudi, redakcija ovog lista je, iza teksta telegrafskog izveštaja, stojeći na probugarskoj poziciji, sasvim određeno i skoro deciderano poduprla takav zahtev ako usledi od strane bugarskog vladara za pokriće troškova u ratu, koga je Srbija nametnula Bugarskoj,³⁶⁹ što je i u narednom broju, nakon saopštenja, bez navođenja datuma, da su Bugari odbili kao uslove primirja predlog Srba da primirje traje do 13. januara 1886. i da prednje straže ostanu na liniji gde su bile 28. novembra, predloživši da se srpske snage povuku sa bugarske teritorije, a bugarske da ostanu na srpskoj zemlji i da, nakon zaključenja primirja, otpočinu mirovni pregovori,³⁷⁰ istaknuto ovo: »Čudno je da Milan otvoreno odbija da u dinarima plati ratnu odštetu, uprkos tome da je sâm mislio, ako izvojuje pobedu, zahtevati 40.000.000 franaka i tri bugarska okruga zemlje. Što bi bilo u slučaju pobeđe za Milana pravo, mora mu takođe i sada, u suprot-

³⁶⁷ Opširnije o srpsko-bugarskim pregovorima o uslovima primirja i ratnim pripremama Srbije, v.: S. Jovanović, *Srpsko-bugarski rat*, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, *Sabrana dela Slobodana Jovanovića*, IX, str. 301–302, 304–305; V. J. Vučković, op. cit., str. 57, 59–60; J. Mitev, *Istorija na Srpsko-bugarskata vojna 1885*, ..., str. 426–428.

³⁶⁸ »Slovenec« 276, 2. XII 1885.

³⁶⁹ o čemu tamo stoji doslovno zabeleženo ovo: »To je že zopet ponovljena samogolotnost srbska! Da si zemljo niti pedi ne sme prisvojiti Aleksander, objavil mu je grof Khevenhüller, s čem naj se potem odškoduje za stroške, ki so mu jih Srbi lahkomišljeno in samopašno na glavo nakopali. Vr«. (»Slovenec« 277, 3. XII 1885).

³⁷⁰ što je, uglavnom, tačno. U pregovorima između Bugarske i Srbije, vođenim odmah iza obustave neprijateljstava, tj. krajem novembra i početkom decembra 1885, došlo je do nepremostivih teškoća i opasnosti da se rat nastavi. Takva situacija je usledila otuda, što se bugarska strana nije držala postignutog sporazuma između bugarskog kneza, Alexandra Battenberga, i austrougarskog poslanika u Beogradu, grofa Rudolfa Khevenhüllera, da se trupe imaju zadržati na liniji koje su posele 16/28. novembra 1885, pre podne. Bugari su tražili povlačenje srpskih snaga sa teritorije kod Vidina, a da njihove trupe ostanu u Pirotu, odbijali su potrebu utvrđivanja rokova primirja i odlučno su zahtevali, bojeći se da srpska strana ne iskoristi primirje za intenzivne pripreme u cilju nastavljanja rata, da po zaključenju primirja Srbija naimenuje punomoćnike za zaključenje mira. Srbija je tražila obostrano povlačenje trupa sa posednutog zemljišta i da se u uslove primirja, koji su vojnog karaktera, ne unosi klauzula o mirovnim pregovorima, koja je kategorija političkog značaja (V. J. Vučković, op. cit., str. 59).

nom slučaju, biti po volji, bar što se tiče novčane odštete! U zaključku ovog sastava, navedeno je da srpska vlada nastavlja sa regrutovanjem dobrovoljaca, »kojima na ruku daje po 30 franaka, a potom svakom po 1 franak plate. Osim toga, naručila je mnogo municije.«³⁷¹ Dalje je u ovom listu, sredinom prve dekade decembra, navedeno da, tobože, srpska vlada traži da Austro-Ugarska okupira Srbiju, kako bi se ova uspešnije odupirala sklapanju mira sa Bugarskom i hvalisavo isticala, »kako bi bugarska vojska bila potučena da se Austro-Ugarska nije umešala«, što nije tačno, jer su Bugari kod Slivnice i Pirota Srbe odsudno pobedili, a u broju od 7. decembra, u ovom listu je navedeno kako Turska nastoji da učestvuje u srpsko-bugarskim mirovnim pregovorima, iako se držala po strani dok je rat trajao, pokazujući da ni sada nije za mir, kako je napomenuto u broju od 21. decembra ovog lista, budući da je na granici prema Istočnoj Rumeliji, navodno koncentrisala 100.000 vojnika.³⁷² pa je, u broju od 10. decembra ovog lista, navedeno da Srbija, zbog svog vladara, koji se »oslanja na novoregrutovanu vojsku, slabo uhranjenu i nezadovoljnu«, jačine oko 100.000 ljudi, ne žuri sa sklapanjem mira sa Bugarskom, jer joj postavlja ponižavajuće i neprihvatljive uslove, a pored toga, njen vladar ne želi da pregovara sa Bugarskom već s njenim sizerenom, Turskom, dok je dva dana docnije, u rubrici »Telegrami«, u telegrafskom izveštaju iz Sofije od 12. decembra, navedeno kako je bugarski ministar spoljnih poslova obrazložio velikim silama da Bugarska ne može prihvatiti srpske uslove primirja, jer se u njima zanemaruje sklapanje mira, izrazivši nadu »da će se velike sile zauzeti za Bugarsku i omogućiti joj da zaključi primirje, kome bi sledovalo potpisivanje ugovora o časnom i dugotrajnom miru.«³⁷³ Pored toga, u drugoj i početkom treće dekade decembra, »Slovenec« je svojim čitaocima prezentirao sledeće: da su Bugari veoma borbeni i vredan narod, kako je podvučeno u prvom delu uvodnika s naslovom »Narodi na Balkanu I, Bogari«, objavljenom u broju od 12. decembra; da srpski narod ima istorijsku prošlost vrednu poštovanja i da Turci nisu nikada vladali Srbijom u pravom smislu te reči, jer je faktički uprava bila u rukama prvaka srpskog naroda, kako je navedeno u drugom delu uvodnika s naslovom »Narodi na Balkanu II. Srbi in njihovo pravo«, objavljenom u brojevima od 14. i 15. decembra; da je u izgledu atentat na kralja Milana; da je kategorička tvrdnja predsednika srpske vlade, Milutina Garašanina, kako Srbi od Bugara nisu poraženi posve deplasirana, jer u slivničkoj bici, 17—19. novembra, i u boju kod Pirota, 26—27. novembra, srpske snage su pretrpele odsudne poraze, kako je navedeno u broju od 18. decembra, u rubrici »Politični pregled. Vnanje države«, i u uvodniku s naslovom »Mir ljudem na Balkanu«, objavljenom u broju od 19. decembra;³⁷⁴ i da predsednik bugarske vlade, Petko Karavelov, zahteva priključenje Bugarskog Pirota, radi odbrane Sofije, i Vranja, zbog zabijanja klina između Srbije i Makedonije, stoji u broju od 22. decembra, organa slovenačkih klerikalaca. u rubrici »Politični pregled. Vnanje države.«³⁷⁵

³⁷¹ Up.: »Slovenec« 277, 278 od 3. i 4. XII 1885.

³⁷² Što je tačno, kad se radi o težnji Porte da učestvuje u mirovnim pregovorima sa Srbijom kao sizeren Bugarske. Međutim, Porta je oficijelno od velikih sila i Srbije zatražila da učestvuje u pregovorima o zaključenju mira između Kraljevine Srbije i Kneževine Bugarske po zaključenju primirja, krajem decembra 1885. Turska je nameravala da ona, umesto Bugarske, kao njen sizeren, vodi pregovore sa Srbijom. Kneževina Bugarska se tome odlučno suprotstavila, smatrajući da kad joj Turska nije pomogla u ratu nema pravo da se sada meša u pregovore o miru. Odlučeno je da sa srpskim izaslanikom trebaju jednovremeno pregovarati po jedan turski i jedan bugarski izaslanik, imajući pravo samo na jedan glas. Na takvu soluciju veselila srpska vlada je pristala, jer je više volela da o miru pregovara s Turskom negoli, pak, s Bugarskom, a i zbog toga kako bi se unizio položaj Bugarske, isticanjem njenog vazalnog odnosa prema Turskoj (up.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX..., str. 305—306; V. J. Vučković, op. cit., str. 74—75; J. Mitevi, Istorija na Srbsko-bugarskata vojna 1885..., str. 430—432).

³⁷³ Up.: »Slovenec« 279, 280, 282, 284, 291 od 5, 7, 10. i 12. XII 1885.

³⁷⁴ Milutin Garašaniin je, nasuprot klonulom i obuzetom defetizmom kralju Milanu, posle slivničke bitke bio najenergичniji zagovornik teze da srpska vojska nije poražena, te da treba da nastavi rat protiv bugarskih snaga do pobeđonosnog završetka. Međutim, još 10/22. novembra 1885. uveče, održan je ratni savet u Caribrodu na kome je veći deo komandanata srpske vojske bio saglasan sa srpskim vladarom: srpska vojska je poražena i demoralisana, pa je, saobrazno tome, nesposobna da sa uspehom nastavi rat sa bugarskom vojskom koja je, zbog pridolaska novih i svežih snaga iz sastava Istočnog korpusa, svakog dana bila sve brojnija i čiji je borbeni moral, usled izvojevanih pobeda, bio u znatnom usponu (S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX..., str. 287—290).

³⁷⁵ Up.: »Slovenec« 284, 285, 286, 289, 290, 292 od 12, 14, 15, 18, 19. i 22. XII 1885.

Od drugih slovenačkih listova, organ slovenačkih liberala je, sredinom prve dekade decembra, obavestio slovenačku javnost kako se Srbija uveliko priprema za novi rat protiv Bugarske. Istaknuto je, da u redove srpske vojske stupaju vojvođanski Srbi kao dobrovoljci i da je poznati vojvoda iz hercegovačkog ustanka, 1875—1878, Mihajlo Ljubibratić, izdao proglas, u kome poziva Srbe iz svih jugoslovenskih još neoslobođenih zemalja »da stupe pod njegovu zastavu«. ³⁷⁶ Na kraju ovog saopštenja, u smislu zaključka, tačno je navedeno, da je takav korak učinjen radi toga, »da bi Srbija što više dobila na budućim pregovorima sa Bugarskom«. ³⁷⁷ U uvodniku s naslovom »Zjedinjenje Bolgarov«, u sklopu drugih pitanja vezanih za sjedinjenje Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom, kratko je rečeno, uz dosta oštru osudu, da se Srbija priprema da nastavi rat protiv Bugarske. Istaknuto je, kako je Austro-Ugarska spasla Srbiju od katastrofe, do koje bi neminovno došlo da je rat nastavljen po zauzeću Pirota od bugarske vojske. Zbog toga je i apsurdno što Srbija i pomišlja na nastavak tako nepopularnog rata, »umesto da baci na tlo svog upropastitelja«. ³⁷⁸ »Edinost« je, u broju od 2. decembra, istakla da je Bugarska u ratu pretrpela veliku materijalnu štetu, pa je Srbija, kao nesumnjivi agresor, dužna da plati ratnu odštetu, a u broju od 5. i 9. decembra, u ovom listu su ukratko izneti oprečni predlozi dve zaraćene strane uslova za zaključenje primirja i podvrgnuta oštroj kritici Srbija zbog intenzivnih priprema za nastavak rata protiv Bugarske. ³⁷⁹ »Soča« je, u uvodniku s naslovom »Premirje«, objavljenom u broju od 4. decembra, nakon upoznavanja svojih čitalaca sa obustavom neprijateljstava na srpsko-bugarskom ratištu, istakla da su, zbog neslaganja oko uslova primirja u pregovorima između Srbije i Bugarske i nadalje zategnuti srpsko-bugarski odnosi. Za to je, nesumnjivo, glavni krivac Kraljevina Srbija, koja se, umesto da bude zahvalna Austro-Ugarskoj što ju je spasla od potpunog vojničkog poraza i travlica u zemlji, koje bi zasigurno iza toga usledile, ponovo naoružava, noseći se mišlju »da nastavi rat protiv Bugarske i tako svog dobrotvora kompromituje, što, svakako, velike sile neće dozvoliti«. ³⁸⁰ U narednom broju ovaj list je saopštio da se u Srbiji ubrzanim tempom vrše ratne pripreme, pa je general Đura Horvatić postavljen za načelnika srpske Vrhovne komande, a general Dragutin Franasović za ministra vojske. Sve srpske novine propagiraju potrebu nastavljanja rata protiv Bugarske, pa, čak, i oficijelne, i polažu nadu u generala Horvatića da će izvojevati konačnu pobjedu. Nakon oštre osude ratnog zanosa u Srbiji, na kraju ovog saopštenja je rečeno kako je u Srbiji »počeo hladniji vetar duvati, jer je Austro-Ugarska izjavila da za Srbiju neće ići u vatru«. ³⁸¹ »Novice« su, krajem prve dekade decembra, kratko saopštile da između Srbije i Bugarske »miruje oružje, ali čvrsto primirje još nije zaključeno«, što stvara opasno stanje, posebno u Srbiji, te će, u prvom redu, Austro-Ugarska trebati da utiče na sklapanje trajnog mira, dok je u narednom broju jednostavno rečeno da u srpsko-

³⁷⁶ Glavni pobornik nastavka rata protiv Bugarske, predsednik srpske naprednjačke vlade, Milutin Garašanin, planirao je da vreme primirja iskoristi za prikupljanje i naoružanje srpske vojske, te u pogodnom trenutku nastaviti rat. General Đura Horvatić postavljen je za načelnika Vrhovne komande, a za ministra vojnog, dotadašnji poslanik u Rimu, general Dragutin Franasović. Glavni reorganizator vojske je bio Milutin Garašanin. Otpočelo se sa prikupljanjem dobrovoljaca, koji su trebali sačinjavati posebnu jedinicu pod komandom poznatog vojvode u zadnjem ustanku protiv turske vladavine potlačene raje u Hercegovini, 1875—1878, Mića Ljubibratić. Poseban odred, jačine oko 1000 ljudi, činili su albanski dobrovoljci. Šta više, vođeni su pregovori sa bivšim garibaldincima, koji su bili voljni da dovedu u Srbiju do hiljadu tih boraca (V. J. Vučković, op. cit., str. 57).

³⁷⁷ »Slovenski Narod« 279, 5. XII 1885.

³⁷⁸ »Slovenski Narod« 288, 17. XII 1885.

³⁷⁹ Up.: »Edinost« 96, 97, 98 od 2, 5. i 9. XII 1885.

³⁸⁰ »Soča« 49, 4. XII 1885.

³⁸¹ »Soča« 50, 11. XII 1885. — S obzirom na okolnost da je austrougarski poslanik u Beogradu, grof Rudolf Khevenhüller, obećao bugarskom knezu, prilikom pregovora s njim u Pirotu, 16/28. novembra 1885, o obustavljanju neprijateljstava, da će po primirju između Srbije i Bugarske uslediti mir, to je bečka vlada, krajnje nezadovoljna ratnim pripremama Srbije, stavila do znanja srpskoj vladi, početkom decembra 1885, da želi mir i da vlada Srbije, ukoliko namerava da ponovo zarati protiv Bugarske, radi protivno interesima Austro-Ugarske, koja će biti prinuđena da zabrani izvoz ratne opreme u Srbiju. U ime srpske vlade, Beču je odgovorio njen predsednik, Milutin Garašanin, koji je tvrdio da Srbija želi mir, koji nije u opreci sa dostojanstvom zemlje. Međutim, Srbija ne može prihvatiti bugarske uslove primirja, koji su za nju ponižavajući, pa će se, ako bude napadnuta, braniti svim sredstvima sa kojima raspolaze. Znajući da i bugarske namere nisu miroljubive, bečka vlada je, 23 (5. decembra) novembra, stavila do znanja bugarskoj vladi da će Austro-Ugarska, u slučaju napada Bugarske na Srbiju, biti prinuđena da ga zaustavi (up.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX ..., str. 304; V. J. Vučković, op. cit., str. 59—60).

bugarskim odnosima nema znakova poboljšanja, uz naglasak »da niko osim Turske ne želi nastavak bratoubilačkog rata«. ³⁸² »Slovenski Gospodar« je, krajem prve dekade decembra, ukratko upoznao svoje čitaoce sa personalnim promenama u srpskoj Vrhovnoj komandi, kao i o tome da se, zbog nesporazuma sa Bugarskom, u vezi uslova primirja, Srbija sprema da nastavi rat, uz tačnu napomenu, »da to zveckanje oružjem, po svoj prilici, ima za cilj da utiče na Bugare, kako ne bi postavili isuviše teške uslove za mir«. ³⁸³ Večernji dodatak organa Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Ljubljanski List« je, u prve dve dekade decembra, u vezi ratnih priprema Srbije zbog neslaganja s Bugarskom u pogledu uslova primirja, uz odsustvo osude Srbije, uglavnom, naveo sledeće: da srpski narod želi nastavak rata protiv Bugarske i da se srpska i bugarska vlada uzajamno optužuju, stoji u broju od 1. i 3. decembra; da je »Srbija spremna da potpiše mir samo na časnoj osnovi«, stoji u broju od 7. decembra; da Srbija respektuje prava sultana u Istočnoj Rumeliji, stoji u broju od 10. decembra; da su i posle obustave neprijateljstava zategnuti odnosi između Srbije i Bugarske, stoji u broju od 12. decembra; da je Bugarska na ratni izazov Srbije, navodno, pozvala pod oružje III poziv, stoji u broju od 16. decembra; i da nije isključeno da dođe do novog rata između Srbije i Bugarske radi velikih razmimoilaženja oko uslova primirja, stoji u broju od 19. decembra 1885. »Ljubljanskog Lista«. ³⁸⁴

Treba reći da je organ Pokrajinske vlade za Kranjsku posvetio dosta prostora pripremama Srbije za nastavljjanje rata protiv Bugarske, bez otvorene osude te akcije, ali uz zagovaranje teze potrebe očuvanja mira i naglasaka da velike sile treba da preduzmu blagovremeno i energično potrebne korake kako bi se, što pre, zaključio mirovni ugovor između Srbije i Bugarske. Glavni akcenti u ovom listu, u prve dve dekade decembra 1885, koji se odnose na veoma rovito stanje u srpsko-bugarskim odnosima, bili su sledeći: da bi male ispravke granice u korist Srbije na račun bugarske teritorije i priznanje faktičkog ujedinjenja Bugarske od strane Srbije dovele do trajnog mira između Srbije i Bugarske, stoji u broju od 1. decembra; da se Srbija forsirano naoružava i »ne pomišlja na mir sa Bugarskom«, stoji u broju od 2. i 3. decembra; da je mir između Srbije i Bugarske posve neizvestan, jer se u Srbiji, u sve većem broju, pozivaju rezervisti pod oružje, stoji u broju od 4. decembra; da u Srbiji, po porazu u ratu protiv Bugarske, ponovo vlada ratno oduševljenje, koje će, zasigurno, prestati po zaključenju mirovnog ugovora, na čemu treba da se angažuju velike sile, pa i Turska, stoji u broju od 5. decembra; da u Beogradu sve više jača zahtev za nastavak rata protiv Bugarske, stoji u broju od 9. decembra; da su velike sile odlučile da spreče nastavljjanje rata između Srbije i Bugarske, pa je, prema tome, u znatnoj meri smanjena opasnost od ponovne srpsko-bugarske ratne konfrontacije, stoji u broju od 12. decembra; da ni Srbija niti, pak, Bugarska od eventualnog novog međusobnog rata ništa ne bi dobile, pa će velike sile uticati na bugarskog kneza da od Srbije ne traži ratnu odštetu, stoji u broju od 14. decembra; i da slabo vreme i oskudna finansijska sredstva ne daju izgleda za nastavak srpsko-bugarskog rata, koji bi za Bugare kao pobedioce bio vrlo opasan, jer bi bili prinuđeni da ratuju na srpskoj teritoriji protiv srpske vojske, koja ima velike rezerve i samopregorno brani svoju zemlju, što potvrđuje »njena junačka odbrana Pirota«, stoji u broju od 17. decembra 1885. organa Pokrajinske vlade za Kranjsku. ³⁸⁵ Konačno, organ domaćih Nemaca, sredinom prve dekade decembra, istakao je da od 28. novembra »vlada primirje između Srbije i Bugarske, ali i ne gotovost Srbije da povede mirovne pregovore, budući da od nje Bugarska traži ratnu odštetu u iznosu od 30,000.000 franaka, ³⁸⁶ dok je u broju od 12. decembra, u ovom listu navedeno

³⁸² Up.: »Novice« 49, 50 od 9. i 16. XII 1885, str. 396, 404.

³⁸³ »Slovenski Gospodar« 50, 10. XII 1885, str. 402.

³⁸⁴ Up.: »Ljubljanski List« 275, 277, 280, 282, 284, 287, 290 od 1, 3, 7, 10, 12, 16. i 19. XII 1885.

³⁸⁵ Up.: »Laibacher Zeitung« 275, 276, 277, 278, 279, 281, 284, 285, 288 od 1, 2, 3, 4, 5, 9, 12, 14. i 17. XII 1885, str. 2256, 2262, 2268, 2275, 2281—2282, 2302, 2326, 2339, 2366.

³⁸⁶ Što je, uglavnom, tačno. Bugarska je tražila naime ratne odštete od Srbije sumu od 30,000.000 franaka, što je postalo aktuelno po zaključenju primirja, krajem decembra 1885. Srbija je odlučno odbijala da udovolji tom zahtevu; da ga je i prihvatila ne bi mu mogla udovoljiti, jer je i ona pretrpela

kako je Austro-Ugarska savetovala Srbiji da pristupi sa Bugarskom mirovnim pregovorima, što nije dalo očekivane rezultate, a sedam dana docnije, da su izostali srpsko-bugarski mirovni pregovori, jer Srbija nije htela da povuče svoju vojsku iz šireg rejona Vidina.³⁸⁷

Slovenačka javnost je insistirala na tome, da što pre i de jure prestane ratno stanje između Srbije i Bugarske, tj. da se zaključi primirje i potom povedu pregovori za potpisivanje časnog mira. Sudeći po pisanju ondašnjih slovenačkih listova, Slovenci su rezolutno, naročito od Austro-Ugarske i Rusije, zahtevali da izvrše pritisak na srpsku i bugarsku vladu, te ih na taj način prisile da zaključe primirje i pristupe mirovnim pregovorima. Tako je, na primer, »Slovenski Narod«, u uvodniku od 17. decembra s naslovom »Zjedinjenje Bolgarov«, istakao da je Austro-Ugarska »spasla srpski narod zaslužene kapitulacije«, pa je potrebno da, uz pomoć Rusije i u sporazumu sa njom, privoli srpsku i bugarsku vladu da krenu putem sporazumevanja i pregovora o zaključenju mira.³⁸⁸ »Edinost« je, sredinom druge dekade decembra, obavestila svoje čitaoce, uz puno odobravanje, da će velike sile odrediti uslove primirja, koje će, svakako, prihvatiti obe zaraćene strane, što će imati za posledicu onemogućavanje nastavka srpsko-bugarskog rata.³⁸⁹ Očito ljuta na Srbiju, radi njene namere da nastavi rat protiv Bugarske, gorička »Soča« je, u kratkom sastavu, objavljenog prvog dana druge dekade decembra, zahtevala od bečke vlade da izvrši pritisak na srpsku vladu, kako bi preduzela ozbiljne korake u smislu odricanja od besmislenih zahteva, da bi se što pre zaključilo primirje i povelu mirovni pregovori između Srbije i Bugarske.³⁹⁰ U kraćem sastavu, objavljenom u »Slovencu«, prvog dana druge dekade decembra, istaknuto je da Austro-Ugarska i Rusija neće dozvoliti obnovu srpsko-bugarskih neprijateljstava, uz konstataciju da Habsburška Monarhija, zbog nedovoljnog angažovanja u rešavanju istočnog pitanja, može imati veliki uštrb u svom autoritetu na međunarodnoj areni.³⁹¹ dok je u kratkom saopštenju od 22. decembra, kao najvažnije, istaknuto kako je eventualni zahtev predsednika bugarske vlade da se pripoji Bugarskoj Piroi i Vranje sasvim neopravdan,³⁹² pa je potrebno da Austro-Ugarska, »pošto se je u srpske stvari mešala«, prisili Srbiju i Bugarsku na popuštanje u svojim zahtevima, kako bi se moglo zaključiti primirje, a potom povesti mirovni pregovori.³⁹³

Pošto su srpsko-bugarski pregovori o uslovima primirja, početkom decembra 1885, dospeli na mrtvu tačku, to je bečka vlada dostavila srpskom kabinetu, 26 (8. decembra) novembra, plan o formiranju i radu Međunarodne vojne komisije u cilju zaključenja primirja između Srbije i Bugarske. Rečeno je da će, po pristanku Srbije, odmah biti obavestene Bugarska i Turska. Predsednik srpske vlade, Milutin Garašanin, u početku se odlučno suprotstavio takvom koraku velikih sila, smatrajući ga za diktat, ali je, pod presijom kralja i kraljice, dao saglasnost svoje vlade, 29 (11. decembra) novembra, za formiranje Međunarodne vojne komisije. U cilju obezbeđenja uspeha u radu Međunarodne vojne komisije, velesile su, 2/14. decembra, tražile od Srbije i Bugarske da unapred prihvate odluke ovog tela. Srbija je pozitivno odgovorila, 2/14. decembra, sa rezervama: a) isključenje svih uslova poli-

veliku štetu, a i bila zadužena u inostranstvu. Na pritisak velikih sila u toku mirovnih pregovora u Bukureštu između Srbije i Bugarske, februara 1886, Bugarska se odrekla potražnje ratne odštete od Srbije, zauzvrat obećanja velesila da će priznati ujedinjenje Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom (up.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV ..., str. 186—187; isti, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX ..., str. 307; V. J. Vučković, op. cit., str. 90—91).

³⁸⁷ Up.: »Laibacher Wochenblatt« 278, 279, 280 od 5, 12. i 19. XII 1885.

³⁸⁸ »Slovenski Narod« 288, 17. XII 1885.

³⁸⁹ »Edinost« 100, 16. XII 1885.

³⁹⁰ »Soča« 50, 11. XII 1885.

³⁹¹ jer, »kakor hitro bi Rusija iz svojih bajonetov po Srbiji piramide nastavila, takrat bi na Balkanu pokopavali avstrijski vpliv. Brez istočne politike pa bodoča Avstrija nima prave veljave, ker bi ji ravno pravega stališa manjkalo« (»Slovenec« 283, 11. XII 1885).

³⁹² pošto »Srbi gotovo ne bodo dali po nobeni ceni Pirota in Vranjo izločiti iz srbskega državnega telesa, kajti zemlja obeh okrožij napojena in kupljena je s srbsko krvjo ki je tekla ondí v poslednji srbsko-turški vojski. Če bodo Bolgari res zahtevali omenjena okrajja, potem pa z nameravanem sklenjanjem miru ne bo nič, ker Srbi ga ne bodo brez vojske nikdar dovolili« (»Slovenec« 292, 22. XII 1885).

³⁹³ Up.: »Slovenec« 283, 292 od 11. i 22. XII 1885.

tičke prirode; i b) da će izjava Srbije biti punovažna ako i Bugarska izjavi da će primiti odluke Komisije. Narednog dana je i Bugarska odgovorila pozitivno, uz zahtev: da bugarski delegat bude primljen u Komisiju sa istim pravima kao i srpski punomoćnik; i da velike sile spreče Srbiju da obnovi neprijateljstava.³⁹⁴

Treba naglasiti, da je, gotovo, sveukupna slovenačka javnost bila dosta dobro upoznata o nesavladivim teškoćama koje su se isprečile na putu pregovora o uslovima zaključenja primirja između Srbije i Bugarske. Zbog toga su Slovenci, sudeći po sadržaju objavljenih informacija i drugih vrsta sastava u ondašnjim slovenačkim listovima, pozdravili odluku velikih sila o formiranju Međunarodne vojne komisije. Takav stav je došao otuda, što su Slovenci bili čvrsto ubeđeni u to, da je takav put najsigurnija garancija da će se zaključiti iza primirja i trajan mir između dve sedne slovenske države, Bugarske i Srbije. Uostalom, takav stav je posve konsekvantan oštroj osudi konflagracije između Srbije i Bugarske od strane slovenačke javnosti i stalnog zahteva, u toku trajanja rata, da se »prekine sa prolivanjem bratske krvi«. Sem dovoljnog upoznavanja slovenačke javnosti sa sastavom Međunarodne vojne komisije, njenom prvom sednicom, 2/14. decembra, njenim predstojećim zadacima i odlaskom njenih članova iz Beča, preko Beograda i Niša, za Pirota radi izvršenja poverenog joj zadatka od strane velikih sila, ondašnji listovi, koji su izlazili u Sloveniji, naročito su isticali sledeće: da Međunarodna vojna komisija treba »na licu mesta« da odredi demarkacionu liniju i uslove primirja koji će poslužiti kao oslonac za otpočinjanje mirovnih pregovora između Bugarske i Srbije; da je srpska vlada prihvatila odluku velikih sila o formiranju Međunarodne vojne komisije sa tim, da donese čisto vojne odluke, ne dodirujući pitanje mira, s obzirom da je ono isključivo političkog značaja; da su velike sile, formiranjem Međunarodne vojne komisije, pokazale veliku zainteresovanost za očuvanje mira na Balkanskom poluostrvu; i da je bugarska vlada prihvatila obrazovanje Međunarodne vojne komisije, nadajući se da će biti uzeti u obzir uspeši njene vojske na bojnopolju.³⁹⁵

Međunarodna vojna komisija je brzo i bez ozbiljnijih prepreka završila svoj rad i u Pirotu objavila, 9/21. decembra, u 5 članova, uslove, koje smo naveli u uvodnim razmatranjima ovog, zadnjeg dela našeg rada. Obaveštena o uslovima primirja, 10/22. decembra, srpska vlada je naredila svom punomoćniku, pukovniku Petru Topaloviću, da primirje potpiše ad referendum, budući da je Međunarodna vojna komisija prekoračila svoju nadležnost, unošenjem u član 5. političku odredbu: obavezu o naimenovanju delegata za pregovore o miru. Kralj i Milutin Garašanin, smatrajući da su od Austro-Ugarske izigrani, odlučili su se da odbiju primirje. No, nakon pretnje od strane Austro-Ugarske da će zatvoriti granicu i sprečiti izvoz oružja u Srbiju i dobijanja negativnog odgovora od generala Đure Horvatića o spremnosti srpske vojske da nastavi rat protiv Bugarske, srpski kralj i predsednik njegove vlade su popustili. Naime, odlučili su da oficijelno prihvate uslove primirja, ali, u tajnosti, da nastave sa pripremama svojih oružanih snaga za rat protiv Bugarske. Poslali su srpskom punomoćniku u Pirotu telegram s nalogom da stavi svoj potpis na konvenciju o primirju između Srbije i Bugarske. Inače, Kneževina Bugarska je prihvatila uslove primirja uz neznatne primedbe.³⁹⁶

³⁹⁴ Opširnije o formiranju Međunarodne vojne komisije za određivanje uslova primirja između Srbije i Bugarske, sredinom decembra 1885, v.: S. Jovanović, *Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave*, knj. treća, *Sabrana dela Slobodana Jovanovića*, IV ..., str. 178—180; isti, *Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića*, knj. treća, *Sabrana dela Slobodana Jovanovića*, IX ..., str. 301—303; V. J. Vučković, op. cit., str. 64—68; J. Mitef, *Istorija na Srbsko-bugarskata vojna 1885 ...*, str. 427—428.

³⁹⁵ Up.: »Slovenski Narod« 285, 286, 287, 288, 289, 290 od 14, 15, 16, 17, 18, i 19. XII 1885; »Slovenec« 285, 286, 287, 288, 290 od 14, 15, 16, 17, i 19. XII 1885; »Edinost« 99, 100, 101 od 12, 16, i 19. XII 1885; »Soča« 51, 18. XII 1885; »Slovenski Gospodar« 51, 17. XII 1885, str. 410; »Ljubljanski List« 284, 285, 287, 289, 290 od 12, 14, 16, 18, i 19. XII 1885; »Laibacher Zeitung« 286, 288, 290 od 15, 17, i 19. XII 1885, str. 2348, 2366, 2384; »Laibacher Wochenblatt« 286, 19. XII 1885.

³⁹⁶ Opširnije o stavu Srbije i Bugarske prema uslovima primirja sačinjenih od Međunarodne vojne komisije, v.: S. Jovanović, *Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave*, knj. treća, *Sabrana dela Slobodana Jovanovića*, IV ..., str. 180—182; isti, *Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića*, knj. treća, *Sabrana dela Slobodana Jovanovića*, IX ..., str. 302—303; V. J. Vučković, op. cit., str. 69—73; J. Mitef, *Istorija na Srbsko-bugarskata vojna 1885 ...*, str. 428—430.

Slovenački listovi su blagovremeno, dovoljno i, uglavnom, tačno obavestili slovenačku javnost o uslovima primirja, koje je Međunarodna vojna komisija prezentirala Bugarskoj i Srbiji. Dva najčitanija slovenačka lista, »Slovenski Narod« i »Slovenec«, su, u broju od 22. decembra, kratko obavestili slovenačku javnost o uslovima primirja, naročito ističući: da je rok trajanja primirja do 1. marta 1886; da je određena neutralna zona široka 3 km; i da je potrebno »da se odmah imenuju komesari za zaključenje mira«.³⁹⁷ U naredna dva broja organa slovenačkih liberala i klerikalaca, kao najvažnije, navedeno je ovo: da je veoma oštar mraz pritiskao na Srbe i Bugare, što je istakao i »Slovenski Gospodar«, u broju od 24. decembra, »kao i stroga i odlučna volja velikih sila«, te su popustili u svojim zahtevima, pa je usledilo zaključenje primirja,³⁹⁸ da ako se do 1. marta 1886. ne zaključi mir, kako stoji tamo u smislu dopune saopštenja o konvenciji velikih sila o zaključenju primirja između Srbije i Bugarske, »primirje se produžava«;³⁹⁹ da se srpske trupe imaju povući do 25. decembra, a bugarske dva dana docnije sa tuđe teritorije, pa će tamo, pet dana docnije, doći srpske, odnosno bugarske vojne vlasti;⁴⁰⁰ da su Srbija i Bugarska dužne da iznađu sporazumno rešenje u vezi razmene zarobljenika i ranjenika;⁴⁰¹ i da je bugarski knez objavio uslove primirja svojoj vojsci i ujedno joj se zahvalio za junačko držanje u ratu za pravednu stvar, odavši zahvalnost i Rusiji za organizaciju i borbenu obuku bugarske vojske, što je i organ goričkih liberala tih dana istakao.⁴⁰² U broju od 28. decembra, »Slovenec« je naglasio da je, blagodareći zalaganju velesila, između Bugarske i Srbije zaključeno primirje, pa treba, s punim pravom, uskoro očekivati i sklapanje mira, dok je u ovom listu, tri dana docnije, u kratkom uvodniku s naslovom »Veselo novo leto!« rečeno i ovo: »Nadamo se i želimo, da 1. mart nove godine ne bude samo kraj bratoubilačkog rata već i početak srećne budućnosti«.⁴⁰³

»Edinost« je, u broju od 23. decembra, u lapidarnoj formi, navela najvažnije iz uslova primirja između Srbije i Bugarske, koje je odredila Međunarodna vojna komisija, a sedam dana docnije, u uvodniku s naslovom »Srećno novo leto!« rečeno je ovo: »Konačno, želimo da se u novoj godini ne ponovi bratoubistvo među Slovenima već da se sačuva tako potreban svim ljudima mir«.⁴⁰⁴ U uvodniku s naslovom »Še enkrat razmere na jugu«, koga je objavio organ goričkih liberala sredinom treće dekade decembra, nakon uveravanja da su, po zauzeću Pirota od bugarskih snaga i ostanka trupa generala Milojka Lešjanina kod Vidina, obustavljena neprijateljstva između Srbije i Bugarske, naglašeno je da do zaključenja primirja nije došlo,⁴⁰⁵ iako su oštri mrazevi i pojava bolesti upozoravali da se rat ne može nastaviti. Zbog toga su velike sile u Beču formirale Međunarodnu vojnu komisiju, »koja

³⁹⁷ Up.: »Slovenski Narod« 292, 22. XII 1885; »Slovenec« 292, 22. XII 1885.

³⁹⁸ što je tačno. Za obe zaraćene strane pričinjavalo je velike teškoće držanje znatnih vojnih snaga na granici u zimskim uslovima i vrlo niskim temperaturama na srednje planinskom zemljištu. U svom poverljivom telegramu, dostavljenom odgovornom licu u Sofiji, 30 (12. decembra) novembra 1885, bugarski knez, Alexander Battenberg, javio je da njegovi vojnici umiru od zime, jer spavaju na snegu. Tražio je garanciju od Austro-Ugarske, da rat neće biti nastavljen, kako bi glavninu svoje vojske smestio u zimski logor (V. J. Vučković, op. cit., str. 66).

³⁹⁹ što je tačno, ali je primetno nepotpuno tretiranje 1. člana uslova primirja. Tamo stoji još i ovo: »U slučaju da ga jedna strana htedne prekinuti posle 17 (1. marta) februara, biće dužna dati otkaz od najmanje deset dana pre obnove neprijateljstava« (V. J. Vučković, op. cit., str. 70).

⁴⁰⁰ što je u osnovi tačno, ali nije prisutno potpuno inepretiranje 2. člana uslova primirja. U celini, taj član glasi: »Obe strane imale su povući svoje trupe sa okupirane teritorije, i to prvo srpske, sa rokom završetka povlačenja do 13 (25) decembra u podne, a bugarske do 15 (27)-og u podne. Gradske vlasti preuzeće odmah upravu nad napuštenim teritorijama, a vojne će ući tek posle pet dana« (V. J. Vučković, op. cit., str. 70).

⁴⁰¹ što predstavlja slobodnu interpretaciju 4. člana uslova primirja između Srbije i Bugarske. Tamo je rečeno samo ovo: »Vraćanje zarobljenika izvršiće se odmah« (V. J. Vučković, op. cit., str. 70).

⁴⁰² Up.: »Slovenski Narod« 293, 294 od 23. i 24. XII 1885; »Slovenec« 293, 294 od 23. i 24. XII 1885; »Slovenski Gospodar« 52, 24. XII 1885, str. 418; »Soča« 52, 24. XII 1885. — Po zaključenju primirja, bugarski knez je učinio korak približenja Rusiji, jer je izdao zapovest vojsci, u kojoj je odao priznanje ruskim oficirima-instruktorima za njihovo nesebično zalaganje u obuci bugarske vojske, što joj je, u znatnoj meri, pripomoglo da izvojuje pobedu u ratu protiv srpskih snaga (V. J. Vučković, op. cit., str. 69).

⁴⁰³ Up.: »Slovenec« 295, 298 od 28. i 31. XII 1885.

⁴⁰⁴ Up.: »Edinost« 102, 103 od 23. i 30. XII 1885.

⁴⁰⁵ jer je »Srbija odbijala vse bolgarske zahteve liki razvajanemu otroku, ki hoče prednost in pravice sposobnejših uničiti s kujanjem in zakriti na ta način svoje nezmožnosti in revščino« (»Soča« 52, 24. XII 1885).

je 22. decembra primorala Srbiju i Bugarsku da zaključe primirje, koje ima trajati do 1. marta 1886. godine. Pored toga, tamo je rečeno i to, da se, shodno uslovima primirja, srpske trupe imaju povući do 25. decembra sa bugarske teritorije, a bugarska vojska, dva dana docnije, obavezna je da napusti srpsko zemljište, uz isticanje kako je određeno da demilitarizovana zona bude široka 3 kilometara.⁴⁰⁶ »Novice« su, u broju od 23. decembra, saopštile da je zaključeno primirje između Srbije i Bugarske, uz navođenje sadržaja svih pet članova uslova primirja, u parafraziranoj formi, naročito ističući obavezu, shodno 2. članu, srpskih trupa da napuste bugarsko zemljište do 25. decembra, a bugarske vojne jedinice da se povuku sa srpske teritorije, dva dana docnije. U smislu komentara, rečeno je da je zaključenjem primirja, barem privremeno, »okončan nesrećni rat«, te da će za božićne praznike biti mir i postojati osnova za nadanje »da se, bar zasad, povoljno reši delikatno balkansko pitanje«. ⁴⁰⁷ »Ljubljanski List« je upoznao svoje čitaoce sa uslovima primirja između Bugarske i Srbije, uz navođenje teksta svih pet članova, koji čine integralnu celinu ove konvencije. Stavio je do znanja svojim čitaocima, da su uslovi primirja prihvaćeni od strane Srbije i Bugarske, s napomenom da je Međunarodna vojna komisija uspešno završila povereni joj zadatak od strane velikih sila i »da je Srbija bila u pravu što nije prihvatila preterane zahteve Bugarske«. ⁴⁰⁸ Organ Pokrajinske vlade za Kranjsku, u broju od 24. decembra, objavio je napis s naslovom »Primirje između Srbije i Bugarske«, u kome je naveden sadržaj svih pet tačaka uslova primirja, s napomenom da će poslužiti kao polazna tačka za otpočinjanje pregovora o miru, a četiri dana docnije, u tom listu je rečeno kako je, blagodareći naporima velikih sila, zaključeno primirje između Bugarske i Srbije, te time otklonjena opasnost od nastavljanja rata, od koga ne bi dobile ništa ni Srbija niti, pak, Bugarska, koja bi, boreći se na srpskoj teritoriji, izgubila simpatije kod javnog mnjenja Evrope, koje je zadobila »odbacivanjem agresora iz svoje zemlje«. ⁴⁰⁹ Konačno, organ domaćih Nemaca, sredinom treće dekade decembra, kratko je, bez komentara, saopštio svojim čitaocima da je Međunarodna vojna komisija izradila uslove primirja između Srbije i Bugarske i prezentirala ih zainteresovanim stranama, 9/21. decembra, uz isticanje: da će primirje trajati od 21. decembra 1885. do 1. marta 1886; da su srpske trupe obavezne evakuisati bugarsku teritoriju do 25. decembra, a bugarske snage se imaju povući sa srpskog zemljišta, dva dana docnije od srpske vojske; i da je određena neutralna zona široka 3 kilometara. ⁴¹⁰

Osim toga što su, nakon obustavljanja neprijateljstava na srpsko-bugarskom ratištu i zaključivanju primirja između Srbije i Bugarske, usledila obostrana optuživanja za povrede graničnog prostora, upade manjih delova kako srpske tako i bugarske vojske na tuđu teritoriju i izazivanje pograničnih oružanih incidenata, ⁴¹¹ došlo je do žestokih obostranih okrivljavanja za kršenja osnovnih ljudskih prava od strane srpskih kao i bugarskih jedinica, a i pojedinaca. Ta uzajamna optuživanja otpočela su nekoliko dana po završetku bitke kod Slivnice i trajala su sve do kraja druge dekade januara 1886, tj. do odluke o otpočinjanju srpsko-bugarskih mirovnih

⁴⁰⁶ »Soča« 52, 24. XII 1885.

⁴⁰⁷ »Novice« 51, 23. XII 1885, str. 411.

⁴⁰⁸ Up.: »Ljubljanski List« 292, 293, 294 od 22, 23. i 24. XII 1885.

⁴⁰⁹ Up.: »Laibacher Zeitung« 294, 295 od 24. i 28. XII 1885, str. 2423—2424, 2437—2438.

⁴¹⁰ »Laibacher Wochenblatt« 281, 26. XII 1885.

⁴¹¹ o čemu je slovenačka javnost, posredstvom svojih listova, bila upoznata. Tako je, na primer, u »Slovenec«, zadnjeg dana novembra, navedeno da su srpske snage napale na vidinske redute, kako je javljeno iz Pirota od 30. novembra, a u narednom broju da je do toga došlo otuda što je general Milojko Lešjanin sa zakašnjenjem primio obaveštenje o obustavljanju neprijateljstava, dok u broju od 2. decembra stoji, da Srbi optužuju bugarsku Vrhovnu komandu zbog napada na položaje srpske vojske kod Vlasine, što je i »Ljubljanski List«, dan ranije, saopštio. Dalje, u broju od 4. decembra »Slovenec« stoji, da bugarska strana poriče napad njenih snaga na položaje srpske vojske kod Vlasine, što je saopštio, istog dana, i »Ljubljanski List«, kao i to da su delovi srpske vojske kod Izvora pucali na bugarske straže, a u broju od 28. decembra, da su srpski vojnici pucali na delove bugarske vojske kod Novog sela, dok je kod Vranja bio manji oružani sukob. U tršćanskoj »Eдинosti« je, početkom januara 1886, pored ostalog, zabeleženo ovo: da su se pritužbe Srbije o povredi granice s bugarske strane, bugarskim ubistvima, pljačkama itd. ispostavile kao preterane i »Evropi su se ogadile; i da srpska strana izmišlja napade bugarskih jedinica na srpske granične položaje, te tako neopravdano optužuje bugarsku stranu, koja iskreno želi mir (up.: »Slovenec« 274, 275, 276, 278, 295 od 30. XI, 1, 2, 4. i 28. XII 1885; »Ljubljanski List« 275, 278 od 1. i 4. XII 1885; »Eдинost« 1, 2 od 2. i 6. I 1886).

pregovora. Težište međusobnih srpsko-bugarskih optužbi bilo je usredsređeno na povredu osnovnih humanitarnih prava, koja su po međunarodnim konvencijama uživali ranjenici i zarobljenici. Srpska strana je zagovarala tezu o humanom odnosu srpskih jedinica i pojedinaca prema bugarskim ranjenicima i zarobljenicima, a isto tako i prema bugarskom narodu, apodiktčki tvrdeći, da se bugarske vojne jedinice kao i pojedinci iz sastava bugarskih oružanih snaga nisu čovečno odnosili prema srpskom narodu na okupiranoj teritoriji, kao i prema ranjenim i zarobljenim srpskim vojnicima već, naprotiv, postupali su prema njima do krajnosti brutalno. Identična optuživanja na adresu jedinica srpske vojske i pojedinaca iz njenog sastava dolazila su sa bugarske strane, uz isticanje da se bugarska vojska ponaša sasvim korektno prema srpskom narodu na okupiranoj srpskoj teritoriji kao i prema ranjenim i zarobljenim srpskim vojnicima.⁴¹²

Slovenačka javnost je o najvažnijem, što se tiče međusobnih srpsko-bugarskih optuživanja za povredu osnovnih ljudskih prava prema ranjenicima i zarobljenicima, bila blagovremeno i, uglavnom, u dovoljnoj meri upoznata. Iako su se slovenački listovi, poglavito, orijentisali na objavljivanje kratkih informacija o međusobnim srpsko-bugarskim optuživanjima za narušavanja osnovnih ljudskih prava, uglavnom bez komentara, ipak se može zaključiti da su Slovenci smatrali da je posredi obostrana krivica i da se preteruje sa obe strane. Međutim, za nijansu, kako se može zaključiti iz retkih i kratkih komentara i oštre osude srpskog revanšističkog anti-bugarskog ratnog pokreta, o čemu je bilo dovoljno govora, tretirana je Srbija od slovenačke javnosti kao veći u tom pogledu krivac. Navešćemo nekoliko primera iz ondašnjih slovenačkih listova, koji će, kako se nadamo, gornju tvrdnju u dovoljnoj meri argumentovati. Tako je, na primer, u organu slovenačkih liberala, sredinom treće dekade novembra, navedeno, pozivom na telegrafski izveštaj srpske Vrhovne komande iz Pirota od 23. novembra, da Bugari nečovečno postupaju prema srpskim ranjenicima i zarobljenicima.⁴¹³ Dalje je u ovom listu, u broju od 7. decembra, objavljena kratka informacija, koju provejava određena doza sumnje u istinitost njenog sadržaja.⁴¹⁴ U sklopu izvornog izveštaja iz Plovdiva od 9. decembra, objavljenog kao uvodnik s naslovom »Iz Plovdiva 9. decembra«, u organu slovenačkih liberala, u broju od 18. decembra, nakon napomene da je srpsko-bugarski rat inaugurisao »večno neprijateljstvo između dva naroda«, istaknuto je ovo: »Ne samo sadašnja, nego će i buduća generacija bugarskog naroda biti prema srpskom narodu zavidljiva, mržeće ga i progoniti zbog svireposti, koju je ispoljio prema Bugarima.«⁴¹⁵ Prvog dana treće dekade novembra, u organu slovenačkih klerikalaca, u rubrici »Z balkanskoga bojišča«, navedeno je »da su Srbi u svojoj divljoj strasti kod Slivnice napadali kola natovarena s bugarskim ranjenicima i mučili ove. O tom surovom, odnosno pravom turskom delu javljeno je Međunarodnom odboru društva Crvenog krsta u Ženevi, u Švajcarskoj. Je li to sve tačno, danas još ne možemo potvrditi.«⁴¹⁶ Tri dana docnije, ovaj list je, u rubrici »Telegrami«, objavio telegrafski izveštaj iz Pirota od 23. novembra, u kome se odlučno demantuju vesti iz bugarskih izvora o nečovečnom postupanju srpskih vojnika prema bugarskim ranjenim vojnicima. U tom telegramu naročito se podvlači ovo: »Isto tako nije istina, da su Srbi kod

⁴¹² Opširnije o držanju bugarske vojske na okupiranoj srpskoj teritoriji prema srpskom narodu i zarobljenim i ranjenim srpskim vojnicima kao i o držanju srpske vojske na zauzetom bugarskom zemljištu prema bugarskom narodu i bugarskim ranjenim i zarobljenim vojnicima, v.: Bdin, U Vidinu za vreme borbe oko Vidina 1886, »Ratnik«, god. VIII, knj. XVI, sveska III, septembar 1886, Beograd, 1886, str. 193—195; V. Dj. Koljević, Bugarsko-tatarska razbojništva, pustošenja, silovanja u našem ratu 1885, drugo izdanje, Niš, 1886, str. 11—63.

⁴¹³ »Slovenski Narod« 269, 24. XI 1885.

⁴¹⁴ To saopštenje, objavljeno u rubrici »Politični razgled. Vnanje države, glasi: »Sicer je pa povsod veliko sovraštvo na Bolgare. Zlasti so pa Srbi jezni na Pirote, ki so baje streljali na Srbe in čestitali knezu Aleksandru. Srbski vojaki grože, da bodo Piroto, ko ga zopet dobé, razdejali in ves narod poklali.« (»Slovenski Narod« 280, 7. XII 1885). — Ni namere Bugara nisu bile posve miroljubive. Zahtev bugarske vlade da srpske snage napuste okolinu Vidina, a njena vojska da ostane u Pirotu, nije se mogao drukčije shvatiti nego kao težnja za nastavak rata. U tom cilju od građana okupiranog Pirota iznuđena je peticija predstavnicima velikih sila da se odobri prisajedinjenje Pirotskog sreza Bugarskoj, što je Srbe veoma iritiralo (V. J. Vučković, op. cit., str. 60).

⁴¹⁵ »Slovenski Narod« 289, 18. XII 1885.

⁴¹⁶ »Slovenec« 267, 21. XI 1885.

Slivnice napali na kola na kojima su bili ranjeni Bugari i da su iste mučili. U drugom telegramu, takode iz Pirota od 23. novembra, koji sledi iza ovog, kao najvažnije, istaknuto je ovo: »Bugarske vesti o srpskim svirepostima su izmišljene. Opravdano je to što se Srbi, žale na nečovečno postupanje Bugara sa ranjenim i zarobljenim Srbima i na podmuklo, tj. iza leđa prodiranje bugarskih četa. Bugarskim zarobljenicima kod Srba je sasvim dobro, a prilikom posluživanja ne čini se nikakva razlika između ranjenih Bugara i Srba.«⁴¹⁷ U rubrici »Z balkanskog bojišča«, u broju od 24. novembra ovog lista, navedeno je da stanovnici u okolini Vidina nisu Srbe srdačno primili, kako se iz srpskih izvora javljalo, »već ih proklinju zbog njihovog vandalizma, te su se Bugari zakleli da će im se za to grozno osvetiti«, dok je prethodnog dana decembra, u ovom listu, u rubrici »Telegrami«, objavljen telegrafski izveštaj iz Beograda od 29. decembra, u kome je navedeno ovo: »Veliki broj stanovnika iz vidinskog kraja beže u Srbiju i mole srpsku vlast da ih zaštiti od bugarskih represalija. Bugari su posekli 3 predsednika opština i 50 seljaka, koji su bili prema Srbima prijazni.«⁴¹⁸ U broju od 29. decembra, u rubrici »Telegrami«, »Slovenca«, u organu slovenačkih liberala, istog dana, u rubrici »Telegrami 'Slovenskemu Narodu'«, i u večernjem dodatku organa Pokrajinske vlade za Kranjsku, dan docnije, u rubrici »Politični pregled. Tuje dežele«, pozivajući se na telegrafski izveštaj iz Beograda od 28. decembra i izveštaj od tog dana iz Pirota, dostavljenog organu bečke vlade, »Politische Correspondenz«, istaknuto je da su »Bugari opustošili i opljačkali Pirota«, skinuvši, čak, i odneviši sa sobom, i veliko zvono sa saborne crkve. To su učinili neposredno pred svoje povlačenje iz Pirota. U ime kraljevića, srpski kralj je darovao pirotskoj sirotinji 5000 franaka, »dok je za pirotsku okolinu objavio, izuzetno stanje kao i za Pirota«. Krajem druge dekade januara 1886, u organu slovenačkih klerikalaca, u rubrici »Telegrami«, objavljen je telegrafski izveštaj iz Beograda od 18. januara, u kome je rečeno »da su pirotski građani poslali kralju adresu sa 1021 potpisom, ponudivši mu svoju krv na raspolaganje, s molbom da im dozvoli da je proliju za domovinu, te tako speru sramotu, koju im je utisnuo nečovečni neprijatelj.«⁴¹⁹ Dan docnije od organa slovenačkih klerikalaca, tj. zadnjeg dana druge

⁴¹⁷ »Slovenec« 269, 24. XI 1885. — U svom delu Vaso Dj. Koljević ističe da su bugarski vojnici u selima kod Pirota, koja su bila od njih kratkotrajno okupirana, žarili i palili. Nedužno srpsko stanovništvo su podvrgli strahovitoj torturi. Iznuđavajući priznanje i, tražeći novac, bugarski vojnici su svoje žrtve mučili preteškim mukama: »pekli vrelim gvožđem, tukli, ubadali i sekli oružjem, svačili gola golcata lica i tukli trajnim štapovima po golom telu, utiskivali puške u usta nesrećnim žrtvama, preteći da upale puškanu vatru, i naposljetku ubijali!... Neobaveštena Evropa o pravom stanju stvari, tretirala je Kneževinu Bugarsku »za naprednu državu, zadahnutu duhom civilizacije«. Kako ističe Vaso Dj. Koljević, ponašanje srpske vojske na bugarskoj teritoriji bilo je dijametralno suprotno ponašanju bugarske vojske. On o tome doslovno kaže sledeće: »Kako je nesravnjiva čestita vojska srpska prema bugarskoj! Gde je god stupila noga srpske vojske, čuvala je obraz i poštenje: nigde otmiranja i silovanja. Svoje životne potrebe nabavljala je dobrovoljnom kupovinom i plaćala odmah gotovim novcem. Pred samom Slivnicom, komandant Drinske divizije dao je pod sud jednog vojnika, što je sa jedne košare seljake on jedini iščupao i doneo jednu jedinu talpu, da se na vatri malo ogreju — a gle šta rade Bugari?!« (V. Dj. Koljević, op. cit., str. 11—13, 37).

⁴¹⁸ Up.: »Slovenec« 269, 297 od 24. XI i 30. XII 1885.

U kratkom saopštenju iz Negotina od 16/28. decembra, koje je »Videlo« objavilo, dva dana docnije, u rubrici »Bugarski vandalizam«, navedeno je da su bugarski vojnici posekli 3 kmeta i »preko 50 drugih ljudi« u vidinskom kraju (»Videlo« 267, 18/30. XII 1885). — Savremenik srpsko-bugarskog rata od 1885. i stanovnik Vidina, koji je u to vreme boravio u ovom gradu, o držanju vojnika Timocke divizije pod komandom generala Mилојка Lešjanina, u zaključku svog rada, doslovno kaže ovo: »No od svega najviše mu služi na čast (tj. generalu Mилојku Lešjaninu, m. pr., P. L.) što mu se vojska za svo vreme bavljenja na bugarskom zemljištu vladala izvanredno humano i primerno u pogledu okupirani sela. Kad je opsada dignuta, kad su posle pojurili seljaci u Vidin da se vide sa poznatima i da se porazgovaraju, nije se ni jedan jediti potužio na srpsku vojsku. Bili Turci, bili Bugari, Cigani ili Jevreji svi su hvalili bezprekorno ponašanje vojske. Nikome nije ni slamka uzeta a da mu nije ili odmah ili posle dan dva plaćeno. To doista služi na čast i djeneralu i njegovim oficirima i vojsci« (Bdin, U Vidinu za vreme borbe oko Vidina, »Ratnik«, god. VIII, knj. XVI, sveska III, septembar 1886, Beograd, 1886, str. 194).

⁴¹⁹ Up.: »Slovenec« 296, 14 od 29. XII 1885. i 19. I 1886; »Slovenski Narod« 296, 29. XII 1885; »Ljubljanski List« 297, 30. XII 1885. — Tih dana je u »Videlu«, u rubrici »Bugarski vandalizam«, što se tiče bugarskih nedela u Pirotu, kao najvažnije, rečeno ovo: da »Pirota« predstavlja žalosniju sliku no Knjaževac i Zaječar posle Cerkeza »u srpsko-turskom ratu 1876, kada su ove dve varoši bile opustošene; da su, čak, i iz bolnice odnešene sve postelje, a iz crkava i manastira »opljačkane utvori crkvene; da je narod u Pirotu ostao bez hrane, pa je komandant Nišavske vojske naredio »da se u Pirota; dalje unosi hlebac i drva za ogrev; da je ukazom srpskog kralja »od 15/27. decembra proglašeno vanredno stanje u Pirotu; da su, gotovo, sve kuće u Pirotu opljačkane od strane bugarskih vojnika, pa i poznatog »dr Valente, u kojoj je bio bugarski glavni stan; i da nije samo Pirota već je, takode, i njegova okolina od bugarskih vojnika opljačkana (up.: »Videlo« 267, 268, 270, 271, 272 od 18/30. 19/31. XII, 21, 22. i 25. (2, 3. i 6. I 1886) XII 1885). — Vaso Dj. Koljević tvrdi, da je vekovno ropstvo pod Turcima razvilo kod Bugara »prvobitno njino tatarsko divljaštvo«, pa su, gde god im se ukazala prilika, pljač-

dekade januara 1886, objavio je organ slovenačkih liberala, u rubrici »Politični razgled. Vnanje države«, kratko saopštenje o slanju adrese kralju Milanu o lojalnosti od strane 1021 građanina Pirota. Nasuprot organu slovenačkih klerikalaca, koji nije propratio sadržaj ovog saopštenja komentarom, organ slovenačkih liberala, koji je objavio to isto saopštenje, istakao je da adresa pirotskih građana srpskom kralju nije plod njihove slobodne volje, već su na taj korak bili prisiljeni od strane srpskih vlasti.⁴²⁰

Kako smo istakli, srpska vlada je prividno prihvatila uslove primirja Međunarodne vojne komisije, a faktički je nastavila sa intenzivnim pripremama za rat protiv Bugarske. U cilju angažovanja najuticajnijih političara na popularisanju ratnih priprema, traženo je od prvaka Liberalne, Jovana Ristića, i Napredne stranke, Milana Piroćanca i Stojana Novakovića, na sastanku u dvoru, 12/24. decembra, da odgovore na pitanja: da li treba nastaviti rat i koje mere treba preduzeti na unutrašnjem planu radi poboljšanja političke klime u zemlji? Odgovor je usledio dva dana docnije: rat bi trebalo nastaviti samo ako Bugari postave teritorijalne zahteve ili, pak, zahteve u novcu i ako budu odlučili da protiv Srbije zarate; i, svakako, je »potreban mir unutra«, tj. vraćanje narodu političkih sloboda, ukidanjem starog i donošenjem novog Ustava. Tako je propao pokušaj udruživanja srpskih političara, na čelu sa Milutinom Garašinom, u cilju zajedničkog angažovanja na pripremama Srbije za nastavak rata. Takođe je doživeo neuspeh i pokušaj pridobijanja Radikalne stranke za stvar ratnih priprema u cilju obnove rata protiv Bugarske, jer je kralj uspeo da za to pridobije njenog diskreditovanog prvaka, Peru Todorovića, po puštanju ovog iz zatvora, 24 (5. januara 1886) decembra 1885, budući da ostali prvaci te stranke nisu bili za radikalno-naprednjački sporazum. Porta je, uskoro po zaključenju primirja, insistirala kod velikih sila i srpske vlade da učestvuje u pregovorima u vezi zaključenja mira između Srbije i Bugarske, predlažući Carigrad za mesto pregovora. Srpska vlada je pripremila taktiku odugovlačenja, čak, i u pogledu naimenovanja punomoćnika i određivanja mesta pregovora. Predlagala je na izbor mesta za pregovore: Beograd, Niš i Piro, dok je bugarski knez zahtevao da to bude Sofija. Posle izvesnog natezanja oko učestvovanja Turske kao sizerena Bugarske na mirovnim pregovorima i mesta pregovaranja, stalo se na stanovište da pregovara sa srpskim predstavnikom jedan turski i jedan bugarski predstavnik s pravom na jedan glas. Početkom januara 1886, određeno je da na mirovnim pregovorima Srbiju predstavlja Čedomilj Mijatović, Tursku Madžid-paša i Bugarsku Ivan Gešov Evstatiev. Sredinom januara 1886, na predlog Nemačke, određen je Bukurešt za održavanje konferencije o miru između Srbije i Bugarske.

Kako ni do kraja prve dekade januara 1886, nije bio postignut sporazum o mestu gde će se voditi srpsko-bugarski mirovni pregovori, velike sile su, na inicijativu Rusije, 30 (11. januara 1886) decembra 1885, dostavile notu srpskoj, bugarskoj i grčkoj vladi sa zahtevom da u svojoj zemlji izvrše opštu demobilizaciju radi otklanjanja opasnosti od ponovnog izbijanja rata na Balkanskom poluostrvu i da se sa više bezbednosti potraži miroljubivo rešenje. Srbija je, imajući svoj tajni plan, odgovorila,

kali, ubijali i kinjili srpski živalj. U okolini Pirota bugarske jedinice su bile pod komandom kapetana Panice i Petkova i od njih podsticane na nedela. U Pirotu su, kako tvrdi Vaso Dj. Koljević, na pljačku, ubistvo, silovanja i druga nedela bugarski vojnici bili podsticani ne samo od svojih starešina već i od samog bugarskog kneza, Alexandra Battenberga. Evropa nije bila obaveštena o naklonjenosti Bugara prema tako velikim porocima, jer su o njima pisani panegirici u evropskim listovima. U tome je prednjačio tadašnji profesor opšte istorije na Praškom univerzitetu, Konstantin Jireček, koji je, 1881—1882, bio ministar prosvete u Bugarskoj, a potom, do 1884, predsednik Prosvetnog saveta, kada se vratio u Prag. Bugari su u Pirotu opljačkali sve kuće, u koje su ušli, pa i dom Čeha, lekara dr Valente. Neposredno pred povlačenje sa srpske teritorije, bugarski vojnici su, po odobrenju svog vladara, skinuli i sa sobom odneli zvono sa pirotke saborne crkve. Uostalom, »nema Bugarina«, kako kaže Vaso Dj. Koljević, »koji je bio u Pirotu a da nije ma kakvo zlo učinio, ni Piroćanina da nije makar šta trpeo« (up.: V. Dj. Koljević, op. cit., str. 21, 40—49, 57—60, 62—63; Dr V. Đorđević, Istorija srpsko-bugarskog rata 1885, knj. druga: od Slivnice do Pirota ..., str. 1248—1254).

⁴²⁰ Taj kratak komentar, doslovno glasi: »Piroćani te adrese gotovo nešo popolnem prostovoljno podpisali, ampak prisilila su ih srbska oblastva. Saj je znano, kako se v Srbiji take adrese kujejo. Podpiše jo nekaž ljudi, katerih ne veže vojaška dolžnost ali ki bi pa imeli celo dobiček od nadaljevanja vojne kot vojni zalagatelj, druge pa prisilijo. Če se branijo, je pa zapro« (»Slovenski Narod« 15, 20. I 1886).

4/16. januara, da ne može izvršiti demobilizaciju »zbog sadašnjih prilika na Balkanskom poluostrvu«. Ubeđena da bez pretnje neće ništa dobiti, Grčka, takode, nije pozitivno odgovorila na notu velesila, kako je postupila i Bugarska zbog sumnje da Srbija priprema obnovu neprijateljstava i što je smatrala da će sigurnije dobiti priznanje od velesila ujedinjenja ako njena vojska ostane pod oružjem. Iza toga je usledio predlog Rusije da se učini novi kolektivni korak u Beogradu, Sofiji i Atini. Taj predlog je prihvaćen od drugih velikih sila, 11/23. januara, pa je srpskoj, bugarskoj i grčkoj vladi upućena nova nota, 19/31. januara, u kojoj su ponovo pozvane te vlade da demobilišu svoju vojsku, uz upozorenje da će velike sile biti odlučno protiv agresora i da neće doći ni do kakve teritorijalne izmene, bez obzira na ishod rata. Srpski kralj i njegov predsednik vlade su odlučili da odgovore na notu negativno. Ali, usled pritiska od bečke vlade i ultimativnog zahteva Rusije, 20 (1. februara) januara, da se na predstojećim mirovnim pregovorima između Srbije i Bugarske ne uzima u pretesh ono stanje koje je pre rata postojalo na osnovu Berlinskog ugovora, odnosno pitanja koja spadaju u sferu opštih međunarodnih ugovora, ta odluka je preinačena, pa je Garašanin, 24 (5. februara) januara 1886, uputio predstavnicima velikih sila pismo, koje je po sadržaju ličilo na običnu potvrdu prijema note.⁴²¹

Slovinci su, kao i ranije, pred zaključenje primirja između Srbije i Bugarske, dosledno zagovarali potrebu da se između dve susedne slovenske države povedu što pre mirovni pregovori, zaključi mir i vaspostave dobrosusedski odnosi. Na takvu ocenu držanja ondašnje slovenačke javnosti upućuju sadržaji informacija i drugih vrsta objavljenih sastava u ondašnjim slovenačkim listovima. U podužem saopštenju, organ slovenačkih liberala je, u vezi novonastale situacije u srpsko-bugarskim odnosima, u broju od 4. januara, naveo sledeće: da, iako je zaključeno primirje, nije došlo do srpsko-bugarskih mirovnih pregovora, pa je Italija zahtevala od Beograda i Sofije da odrede svoje predstavnike za pregovore o miru; da je rusko javno mnjenje otvoreno naklonjeno Bugarima, te i car u tom pravcu postepeno menja svoj stav; da u Srbiji neminovno predstoji pad naprednjačkog kabineta i obrazovanje koalicione vlade, a nikako dolazak na vlast liberala ili, pak, radikala, jer bi takvom raspletu događaja u Srbiji bila odlučno protivna Austro-Ugarska; da Jovan Ristić smatra kako je »sadašnja srpska vlada obavezna obavestiti Narodnu skupštinu o minulom ratu i od nje dobiti apsolutorij«, jer je to uslov da se kabinet promeni i da Ristić uđe u njegov sastav; da se čeka na sporazum između Turske i Bugarske u vezi sa Istočnom Rumelijom i da Grci zveckaju oružjem; i da su Crnogorci, bojeći se »previše moći Bugara« i težeći »očuvanju časti i ugleda Srpstva«, u srpsko-bugarskom ratu bili na strani Srbije, bez obzira što su odnosi između Beograda i Cetinja hladni, pošto Obrenovići misle da Crna Gora radi na tome da dođu na kraljevski presto u Srbiji Karadorđevići.⁴²² Dalje je u ovom listu, sredinom prve dekade januara, a u »Slovincu« u broju od 7. januara, navedeno da je đakovački biskup, Josip Juraj Strossmayer, uputio pismo predsedniku bugarske vlade, u kome »izražava svoju saosećajnost prema bugarskoj braći i divi se njihovoj hrabrosti«, a u broju od 7. januara, navedeno je da su imenovani predstavnici za buduće srpsko-bugarske pregovore iako još nije određeno mesto gde će se održati mirovni pregovori, dok je, dan docnije, u organu slovenačkih liberala navedeno: »Pregovori o miru između Bugarske i Srbije dosad još nisu otpočeli. Tome Srbija stalno pravi smetnje. Velike sile vrše pritisak na obe države da brzo zaključe mir«.⁴²³

Krajem prve dekade januara, u najčitanijem slovenačkom listu objavljen je uvodni članak s naslovom »Dunajski kabinet i Srbija«. U ovom važnom sastavu, koji

⁴²¹ Detaljnije podatke o političkim potezima srpske vlade za obezbeđenje ratnih priprema srpske vojske i merama velesila, usredsređenih na zahteve od srpske i bugarske vlade da otpočnu sa mirovnim pregovorima, v.: S. Novaković, op. cit., str. 45–54; S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV ..., str. 182–184; isti, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX ..., str. 304–306; V. J. Vučković, op. cit., str. 73–88.

⁴²² »Slovenski Narod« 2, 4. I 1886.

⁴²³ Up.: »Slovenski Narod« 3, 4, 5 od 5, 7. i 8. I 1886; »Slovenec« 4, 7. I 1886.

se pojavio pred slovenačkom javnošću u vreme kada se bečka vlada bila uprla svom snagom da privoli Srbiju na otpočinjanje pregovora za zaključenje mira sa Bugarskom, provejava osnovna misao da Habsburška Monarhija snosi veliki deo odgovornosti što je Kraljevina Srbija izvršila 'agresiju na Kneževinu Bugarsku'.⁴²⁴ Zagovarajući tezu da Srbija nije bila kompetentna da ocenjuje da li je plovdivskim prevratom povređen Berlinski ugovor i narušena ravnoteža snaga na Balkanskom poluostrvu, pa, saobražno tome, nije imala bilo kakvog pravg uzroka 'za objavu rata Bugarskoj', anonimni pisac ovog članka kategorički osporava verodostojnost teze srpske vlade, prema kojoj su plovdivskim prevratom narušene određene odredbe Berlinskog ugovora i poremećena ravnoteža snaga na Balkanskom poluostrvu, jer je »ujedinjenje Bugarske stvar Evrope, koja ni dosad, kada su se prilike bistveno izmenile, još nije utvrdila šta se je faktično dogodilo. Tada za Srbiju nije bilo nikakve opasnosti i ako bi se htelo brinuti za njenu budućnost, to se je lako moglo i bez krvoprolića postići. Nikako nije bilo opravdano što je kralj Milan provalio u bugarsku zemlju, u predele, u kojima nema Srba i gde izostaje potreba oslobađati svoj narod«. Bečka vlada, umesto da naredi Državnoj banci da ne daje Srbiji kredit, postupa sasvim suprotno, jer naređuje ovom novčanom zavodu da obezbedi za srpsku vladu potrebna novčana sredstva. Svesna okolnosti, da Kraljevina Srbija sa praznom kasom ne može otpočeti rat protiv Bugarske, bečka vlada je srpskom ministru finansija »za dva dana obezbedila 25 miliona zajma«. U drugom delu ovog napisa, njegov nepoznati autor s pravom ističe, da je politika podstrekavanja Srbije na rat protiv susedne Bugarske od strane Habsburške Monarhije; donela neizmernu nesreću srpskom narodu i imala za cilj njeno još jače zadržavanje u austrougarskoj interesnoj sferi, čemu je privržen srpski vladajući režim,⁴²⁵ ali ne i narod, koji je svestan toga da je dospao u težak položaj zbog političkih interesa svog moćnog suseda. Na kraju ovog uvodnika je naglašeno, kako je Austro-Ugarska od sebe trajno odbila srpski narod svojom politikom huškanja ovog na rat protiv bugarskog naroda, u čemu su Mađari prednjačili. Zbog toga je preko potrebno da bečka vlada, poučena po nju štetnim političkim iskustvom obuzdavanja italijanskog nacionalnog pokreta, dozvoli da se srpski narod, kao i drugi slovenski narodi na Balkanskom poluostrvu, razvija samostalno i da mu na tom planu pruži potrebnu pomoć, pa će, zauzvrat, u njemu dobiti iskrenog i odanog prijatelja. Sadašnje negativne pojave u odnosima između Austro-Ugarske, s jedne, i Srbije i drugih slovenskih naroda na Balkanskom poluostrvu, s druge strane, rezultat su odsustva slovenske politike kod bečke vlade.⁴²⁶ Iz navedenog se može zaključiti, da je nepoznati autor pomenutog uvodnog članka imao u vidu politiku Habsburške Monarhije; sračunatu na trajno razbijanje sloge među jugoslovenskim narodima, posebno između Bugara i Srba, radi čega je, u krajnjoj liniji, podsticala Srbiju na rat protiv Bugarske, kako bi lakše zagospodarila Balkanskim poluostrvom. Naravno, otvoreno rezonovanje u tom smislu u Sloveniji, u to vreme, nije bilo moguće.

Nastavljajući da obaveštava svoje čitaoce o srpsko-bugarskim odnosima, organ slovenačkih liberala je, drugog dana druge dekade januara, objavio kratku informa-

⁴²⁴ o čemu je, što se tiče huškanja Srbije na rat protiv Bugarske od strane Habsburške Monarhije, doslovno navedeno ovo: »Ze potom je bilo jasno, da Srbi neso mogli svojega napada obrazložiti z državno potrebo, s politično nužnostjo. Oni so napovedali vojno vsled nizkih, neblagih nagibov. Prav čudno je pa bilo, da jih je pri tem podpirala velemoč, da je to storila Avstrija po večjem delu svojega prebivalstva, slovanska Avstrija. Čudno je bilo da srbskih zahtev, srbskih priprav nesu že iz prvega začetka pobijali in odvrčali dunajski in peštanski listi, ki imajo, ali se vsaj zmirom delajo, da imajo zveze z vnanjim uradom na Dunaji. Avstrija tiči v trocarski mirovni zvezi: zakaj ni delala za mir v Belem gradu, za prijateljstvo mej balkanskimi državami, zakaj ni usodepolnega, bojevitega koraka za branila Srbiji, v kateri ima s pomočjo deželske banke (Länderbank) tako merodajno veljavo?« (»Slovenski Narod« 6, 9. I 1886).

⁴²⁵ o čemu je doslovno rečeno ovo: »Čakajmo časa in kmalu bomo videli, da bo Srbija v svojem srci začutila kamen tacega sosednega prijateljstva. Koliko je Srbom koristila vojna, ki so jo proti svojim bratom bili pričeli, to je že sedaj jasno. Koliko pa jim je kvara nanesla, to bode srbski narod skoro uvidel, in ne verjamemo, da bi nam bil zato hvaležen. Naša vnanja politika je srbski narod pahnila v veliko nesrečo, a kaj ima naša država od tega? Ima res v zavisnosti svoji srbsko kraljevino, toda kaj jej more koristiti zavisnost vnanje države brez vdanosti, kaj more dobrega pričakovati od sosedu, kateri je po njej prišel v nezgodo, a ima baš toliko moči, da se vam lahko maščuje?« (»Slovenski Narod« 6, 9. I 1886).

⁴²⁶ »Slovenski Narod« 6, 9. I 1886.

ciju o tome, kako Crna Gora nikako ne misli zaključiti savez sa Srbijom uperen protiv Bugarske, jer »knez Nikola osuđuje svaki rat između Slovena i želi da hrišćanski narodi na Balkanu žive jedni pored drugih u miru«. ⁴²⁷ Dalje je u ovom listu, trećeg dana druge dekade januara, objavljena informacija, preuzeta iz »Budapester Correspondenz«, u kojoj je, uz odobravanje ovog mađarskog lista, rečeno da »Srbija postavlja kao uslov otpočinjanja mirovnih pregovora sa Bugarskom vraćanje na status quo ante, tj. na stanje kakvo je bilo pre plovdivskog prevrata i da je odlučno protivna stvaranju Velike Bugarske. »Ako velike sile dozvole ujedinjenje Bugarske«, kako se izričito naglašava u navedenom mađarskom listu, »zauzvrat mora Srbija zahtevati, da joj se ustupi ne samo Vidin, nego, takođe, i to u prvom redu, Trnski okrug, pošto bi, inače, Bugarska, kad joj bude po volji; tim pravcem krenula da osvoji Makedoniju. Objektivnom ocenjivaču ti zahtevi Srbije izgledaju, potpuno opravdani«. Dalje je tamo navedeno: da se u Srbiji osporavaju pobjede bugarske vojske; da dolaze delegacije iz raznih krajeva Srbije kralju Milanu i zahtevaju nastavak rata protiv Bugarske; da Srbija niukom slučaju neće platiti ratnu odštetu Bugarskoj; i da je nastavak srpsko-bugarskog rata neizbežan ako se srpski zahtevi ne usvoje.

Dobro obavešten o stvarnom stanju stvari, nepoznati komentator je istakao, da Srbija istupa ratoborno iz razloga da bi iznudila što povoljnije mirovne uslove. ⁴²⁸ U broju od 14. januara organa slovenačkih liberala rečeno je, kako Srbija nastoji da zajedno s Grčkom »žarati protiv Bugarske, a dan docnije, da Srbija nastoji da do proleća oteže sa otpočinjanjem mirovnih pregovora, uprkos tome što Austro-Ugarska želi da to bude što pre, dok je u broju od 16. januara, u najčitanijem slovenačkom listu, navedeno da su velike sile uputile kolektivnu notu srpskoj vladi sa zahtevom da što pre otpočne mirovne pregovore sa Bugarskom, na koju je odgovorio predsednik srpske vlade, Milutin Garašanin, preko srpskog poslanika u Beču. Kao glavno, u tom odgovoru srpske vlade navedeno je da se Srbija odsudno protivi postavljanju teritorijalnih zahteva i traženju ratne odštete, a »predlaže samo to, da sa Bugarskom izvrši zamenu nekih krajeva u obostranom interesu«. ⁴²⁹ Krajem druge dekade januara, »Slovenski Narod« je kratko saopštio, kako je Srbija odbila zahtev velesila da demobilize, već je, navodno, 12. januara, pozvala »opet, čak, drugu rezervu i uputila ju u Niš«, što je »kod naroda pobudilo veliko negodovanje, jer želi mir«, a u broju prvog dana treće dekade januara stoji ovo: »Takođe je i Bugarska odgovorila na kolektivnu notu velesila, kojom se zahteva izvođenje demobilizacije. Prirodno je što je Bugarska odbila da izvrši demobilizaciju svoje vojske. Dokle god Srbija još uvek zveckla sa sabljom i odugovlači sa otpočinjanjem mirovnih pregovora, Bugari ne mogu izvesti demobilizaciju svoje vojske«. Na kraju je, u smislu zaključka, rečeno ovo: »Ako velike sile jamče, da Srbija neće ponoviti napad na bugarsko zemljište i obezbede mir, Bugarska će odmah poslati vojnike kući«. ⁴³⁰ Na Srbiju i Grčku velike sile treba da izvrše pritisak što nisu demobilisale svoju vojsku, navedeno je u najčitanijem slovenačkom listu, u broju od 22. januara, a četiri dana docnije, kako postoji verovatnoća demonstracije engleskih ratnih brodova u grčkim vodama u cilju odvrćanja Grčke od rata, pa ako u tome bude postignut pozitivan rezultat, onda će Srbija biti prisiljena da demobilize svoje oružane snage. ⁴³¹ Konačno, u nekoliko brojeva krajem januara i početkom februara 1886, organ slovenačkih liberala je kratko saopštio svojim čitaocima, što se tiče srpsko-bugarskih neslaganja oko otpočinjanja mirovnih pregovora, sledeće: da Srbija ne traži povećanje svoje teritorije, stoji u broju od 27. januara; da će otpočeti srpsko-bugarski mirovni pregovori 2. ili

⁴²⁷ »Slovenski Narod« 8, 12. I 1886.

⁴²⁸ Sadržaj komentara o srpskim zahtevima pred otpočinjanje mirovnih pregovora glasi: »Potem takem je gotovo, da se zopet začne vojevanje. Tada mi mislimo, da Srbi le zato rožljajo s sabljo, da bi dosegli ugodnejše mirovne pogoje. Kar se tiče zjedinjenja Bolgarov, tega ne bode Srbija odločevala, ampak velevlasti, katere so že izjavile, da se mora vzhodnorumelijsko vprašanje odločiti od srpsko-bolgarskih mirovnih pogajanj. Sicer bodo pa srbski državniki sedaj gotovo miroljubnejši postali, ko so velevlasti skupno zahtevale, da Srbija demobilizuje.« (»Slovenski Narod« 9, 13. I 1886).

⁴²⁹ Up.: »Slovenski Narod« 10, 11, 12. od 14, 15. i 16. I 1886.

⁴³⁰ Up.: »Slovenski Narod« 14, 16 od 19. i 21. I 1886.

⁴³¹ Up.: »Slovenski Narod« 17, 20 od 22. i 26. I 1886.

3. februara i da će Srbija tražiti inkorporiranje svojoj teritoriji Vidina, stoji u broju od 30. januara; i da Bugarska ima pravo što se naoružava kada to čini Srbija, stoji u brojevima od 1. i 3. februara 1886. najčitanijeg slovenačkog lista.⁴³²

Organ slovenačkih klerikalaca je, nakon zaključenja primirja između Srbije i Bugarske, čvrsto stajao na poziciji potrebe da se što pre povedu između dve susjedne slovenske zemlje, Bugarske i Srbije, pregovori o zaključenju mira, pa je u dosta oštrom tonu kritikovao srpsku vladu, što i nadalje ne odustaje od namere da svoju zemlju ponovo uvuče u rat protiv Bugarske. Tako je, u prvom broju ovog lista iz 1886, objavljena poduža informacija, u kojoj je, kao najvažnije, navedeno da su 40 najuglednijih Beograđana predali srpskom kralju u Nišu spomenicu sa ratobornim sadržajem,⁴³³ a dan docnije je navedeno da je srpska vlada naimeenovala »svoga poslanika na dvoru u Londonu i državnog savetnika«, Čedomilja Mijatovića, za predstavnika Srbije na predstojećim mirovnim pregovorima između Srbije i Bugarske.⁴³⁴ Četiri dana docnije, u ovom listu je saopšteno da »srpske varoši i gradovi redom« nastavljaju sa slanjem svom kralju adresa odanosti i zahtevom da se nastavi rat protiv Bugarske, te se očekuje, kako stoji u zaključku ovog sastava, »da na proleće dođe do ponovnog klanja, ako se ne umešaju Austro-Ugarska i Rusija, u cilju sprečavanja bratoubistva«, a u broju od 11. januara je rečeno da velike sile vrše pritisak na srpsku i bugarsku vladu, kako bi što pre otpočele sa mirovnim pregovorima i da Srbija odugovlači sa otpočinjanjem pregovora, jer želi da dobije Vidin, u čemu neće uspeti, a dan docnije, u ovom listu je navedeno, kako Srbija, zabravivši na dobročinstva bečke vlade, želi da se emancipira od Austro-Ugarske i otpočne voditi neutralnu politiku ili će se, čak, približiti Rusiji.⁴³⁵ U smislu bezrezervne podrške intervenciji velesila na ubrzanje otpočinjanja srpsko-bugarskih mirovnih pregovora, ovaj list je kratko saopštio, drugog dana druge dekade januara, kako su velike sile, tog dana, dostavile kolektivnu notu srpskoj, bugarskoj i grčkoj vladi, zahtevajući da po hitnom postupku izvrše demobilizaciju svojih oružanih snaga, a tri dana docnije, oštro je kritikovan zahtev Srbije za status quo kao uslov za otpočinjanje mirovnih pregovora i njeno ubrzano spremanje za rat, naštó ukazuje 210.000 novoprodučenih metaka u Kragujevcu, dok je u broju od 16. januara ovog lista

⁴³² Up.: »Slovenski Narod« 21, 24, 25, 26 od 27, 30. I, 1. i 3. II 1886.

⁴³³ O čemu tamo doslovno stoji zabeleženo ovo: »Dalje so tako nesramni (40 uglednih Beograđana, koji su kralju Milanu uručili adresu u Nišu, m. pr., P. L.), da sedajući bratomorni boj prištevađu med najveća svoja junaška dela, kar so jih sploh kedaj doprinesli. Bolgare imenujujo prevzetne in brez-obzirne sosedje; nam pa se zdi, da bo to ravno narobe prav. Dalje Milanu zatrjujejo, da bi bil on samega sebe in svojih prednikov nevreden, če bi ne bil Bolgarov 'z vojsko napadel, s čemur se je po njihovem mnenju potegnil na veljavo srbske države,' po mnenju skupnega Slovanstva jo je pa tako v blato pogazil, kakor svoje dni Vuk Branković, narodni izdajalec. Bolgarske zmage imenujujo le 'navidezne vspehe'; kaj so bile pa potem srbske batine? Sploh je celo spomenica sama baharija in laž, če nam bo prostor pripustil, hočemo jo priobčiti celo, da se bodo naši čitatelji sami prepričali o srbski zaslepljenosti« (»Slovenec« 1, 1. I 1886). — Deputacija uglednih beogradskih građana, koja je dostavila srpskom kralju adresu sa 40 potpisa, primljena je u Nišu od srpskog vladara »u 11 i po časova«, 11/23. decembra 1885. U ratobornoj adresi, njeni potpisnici su bugarske pobede u minulom ratu okarakterisali kao »prividne uspehe našeg neprijatelja«, a o karakteru rata srpske vojske stoji ovo: »Zaista nikad nije vladalac srpski vodio svetiju vojnu, a i, na diku srpskog plemena, nikad borac srpski nije bio tako oduševljen kao sad. Varoš Beograd to čestita svome dičnome Vladaocu i Njegovom narodu«. O gotovosti Beogradana da ponovo zarate stoji ovo: »Gospodaru, varoš Beograd sa onim istim oduševljenjem i uverenjem u važnost i pravednost današnjeg rata s kakvim Te je oduševljenjem i uverenjem pozdravila na Tvome polasku u vojnu, stoji i danas uz Tebe i moli Te, najpokornije, da računaj na njenu odanost i njenu gotovost da će svekolike žrtve podneti za slavu drage otadžbine; moli Te, da na mir s neprijateljem ne pristaješ dotle, dokle naša država i interesi srpskog plemena ne dobiju dovoljnih garantija da ih Bugarska u buduću mora više poštovati«. Kao najvažnije, u odgovoru na »pozdrav 40 odličnih Beogradana«, kralj je rekao: »Ako igda, rekao je kralj, ono danas nužno je doista opšte poštovanje i jednodušnost sviju sinova ove zemlje. Nosite, dakle, reče kralj, pozdravljajte Mojim vernim i milim Beogradanima: da mi današnja izjava njihova uliva još više snage da s narodom Mojim istrajem na putu odbrane i osiguranja životnih interesa i ugleda otadžbine.« (»Videlo« 262, 12/24. XII 1885).

⁴³⁴ Up.: »Slovenec« 1, 2 od 2. i 4. I 1886.

⁴³⁵ Up.: »Slovenec« 5, 7, 8 od 8, 11. i 12. I 1886. — Tačno je, da je krajem 1885. i početkom 1886. godine, oveći broj gradova iz Srbije podneo kralju Milanu, preko svojih deputata ili, pak, telegrafskim putem, adrese odanosti sa zahtevom da Srbija nastavi rat protiv Bugarske. Tako su građani Valjeva podneli adresu 2/14. građani Prokuplja 15/27. građani Požege 17/29. decembra, građani Aleksinca 21 (2. januara) decembra, Petrovca, Ljubovije i Bogatića 22 (3. januara 1886) decembra 1885, mačvanska, vranjska i valjevska deputacija 29 (10. januara 1886) decembra 1885. godine itd. (up.: »Videlo« 258, 267, 272, 273, 1, 2, 3, 4, 5 od 6/18, 18/30, 25, 29 (6, 10. I 1886) XII 1885, 1/13, 3/15, 4/16, 5/17, i 8/20. I 1886). — Zbog pritiska bečke diplomatije na srpskog kralja i njegovu vladu, naročito po zaključenju primirja, da Srbija izvrši demobilizaciju svoje vojske, otpočne mirovne pregovore sa Bugarskom i naročito zbog prećutnog odobravanja Austro-Ugarske sjedinjenja severnog i južnog dela Bugarske, srpski kralj se ohladio prema Austro-Ugarskoj i otpočeo, čak, pomišljati da se nasloni na Rusiju (V. J. Vučković, op. cit., str. 79—80).

rečeno, kako je bečka vlada upozorila Srbiju da će izgubiti potporu Austro-Ugarske ako odmah ne pristupi mirovnim pregovorima, našto je Beograd odgovorio pozitivno i, navodno, predložio Beč za mirovne pregovore, što Monarhija, s pravom, nije prihvatila, »kako joj se docnije ne bi prebacilo da je na ovaj ili onaj način uticala na zaključenje mira«. ⁴³⁶ Međutim, u broju od 18. januara, u ovom listu je kratko saopšteno, bez komentara, kako je predsednik srpske vlade, Milutin Garašanin, odbio zahtev velikih sila da izvrši demobilizaciju srpske vojske pre potpisivanja mirovnog ugovora, a narednog dana je rečeno, kako adrese varoši i gradova, pojedinaca i grupa građana, upućene sprskom kralju sa izrazima odanosti i zahtevom nastavka rata protiv Bugarske, nisu plod demokratskog i slobodnog opredeljenja već »činovničkog despotizma«, jer srpske vlasti hapse one koji se protive ratnoj histeriji, »dok je u ovom listu, od zadnjeg dana druge dekade januara, rečeno kako se računa sa mogućnošću zaključenja, u skoroj budućnosti, srpsko-grčkog saveza uperenog protiv Turske ili, pak, protiv Bugarske, što još nije poznato. Ta namera je, kako je tamo istaknuto, glavni razlog odbijanja Srbije i Grčke zahteva velikih sila da izvrše demobilizaciju svojih oružanih snaga. Kao važno navedeno je i ovo: »Sigurno je da će srpsko-grčki savez Evropa, odnosno Austrija i Rusija odmah rastrgnuti čim bi na Bugare bila izvršena agresija«. ⁴³⁷ Konačno, prvog dana treće dekade januara, u ovom listu je kratko saopšteno kako je Bugarska iskreno privržena miru, ali zbog ratobornog držanja Srbije i Grčke nije u mogućnosti da svoju vojsku demobilše, a dan docnije je apelovano na Austro-Ugarsku i Englesku da prva prisili Srbiju, a druga Grčku da demobilšu svoje oružane snage, dok je u broju od 23. januara izrečena oštra osuda na adresu Srbije što poziva pod oružje »nove klase« vojnih obveznika, uz napomenu da srpska vlada ne može računati na povoljnu situaciju u slučaju da obnovi rat protiv Bugarske, jer joj »Grčka može pružiti veoma malu pomoć, dok će Turska biti na strani Bugarske, što je potpuno ispravno sve dotle dok Bugarska ne dobije samostalnost«. ⁴³⁸

Ostali listovi koji su 1886. izlazili u Sloveniji, shodno svom raspoloživom prostoru, uglavnom su u dovoljnoj meri i blagovremeno obavestili svoje čitaoce o važnijem što se odnosi na ratne pripreme Srbije kao glavnu smetnju za brzo otpočinjanje srpsko-bugarskih mirovnih pregovora. Ti listovi su upoznali svoje čitaoce i sa zahtevima, koje su obe zainteresovane države postavljale i tražile da budu akceptirani pre nego što bi njihovi predstavnici seli za pregovarački sto. Svi ondašnji slovenački listovi su zagovarali tezu da treba što pre da se zaključi mir između Srbije i Bugarske, uz dosta blagu osudu Srbije što to onemogućava sa svojim intenzivnim pripremama za obnovu rata, u čemu su »Edinost« i »Soča« činili izuzetak, jer su podvrgli oštroj kritici držanje Srbije. ⁴³⁹

Slovinci su iz kratkih i po sadržaju dosta šturih saopštenja, koja se odnose na natezanja oko određivanja mesta za vođenje mirovnih pregovora između Srbije i Bugarske, mogli zaključiti, da je bilo teško postići sporazum o tome gde će biti održana srpsko-bugarska mirovna konferencija. Dva najčitanija lista u Sloveniji, »Slovenski Narod« i »Slovenec«, sredinom januara, objavili su identičnu informaciju, u kojoj je istaknuta miroljubivost Bugarske, uz napomenu kako je bugarskom knezu svejedno gde će se održati mirovna konferencija za zaključenje mira između Bugarske i Srbije, dok, nasuprot tome, srpska vlada zahteva da to bude »mesto pod njenim uticajem«. ⁴⁴⁰ U broju od 18. januara, oba ova lista su kratko saopštila, bez komentara, da je od strane velikih sila određen Bukurešt za mesto mirovnih pregovora između Srbije i Bugarske, što je, tri dana docnije, saopštio i »Slovenski Gospodar«

⁴³⁶ Up.: »Slovenec« 8, 11, 12 od 12, 15. i 16. I 1886.

⁴³⁷ Up.: »Slovenec« 13, 14, 15 od 18, 19. i 20. I 1886.

⁴³⁸ Up.: »Slovenec« 16, 17, 18 od 21, 22. i 23. I 1886.

⁴³⁹ Up.: »Edinost« 1, 5, 7, 9, 10 od 1, 16, 23, 30. I i 3. II 1886; »Soča« 2, 3 od 8. i 15. I 1886; »Slovenski Gospodar« 53, 1, 2, 3, 4, 5 od 31. XII 1885, 7, 14, 21, 28. I i 4. II 1886, str. 426, 6, 13, 21, 29, 37; »Laibacher Zeitung« 2, 4, 6, 10, 15, 16, 21, 25, 27 od 4, 7, 9, 14, 20, 21, 25, 27. I i 4. II 1886, str. 13, 27, 44, 79, 124, 133, 175–176, 211–212, 228; »Laibacher Wochenblatt« 282, 283, 284, 285 od 2, 9, 16. i 23. I 1886.

⁴⁴⁰ Up.: »Slovenski Narod« 10, 14. I 1886; »Slovenec« 10, 14. I 1886.

svojim čitaocima.⁴⁴¹ Najzad, u broju od 29. januara, organ slovenačkih klerikalaca je izvestio kako je srpski kralj Milan, nakon dugog noćnog savetovanja sa predsednikom svoje vlade, Milutinom Garašanićem, odlučio da pristane na to da u Bukureštu budu vođeni srpsko-bugarski mirovni pregovori i da će na njima kao predstavnik Srbije učestvovati Čedomilj Mijatović.⁴⁴²

Dva dana posle sporazuma između Turske i Bugarske o stvaranju personalne unije između Kneževine Bugarske i Istočne Rumelije, tj. 23 (4. februara) januara 1886. otpočela je u Bukureštu mirovna konferencija za zaključenje mira između Bugarske i Srbije. Na predlog Rusije, velike sile su zahtevale da se u Bukureštu ne razmatra »ono stanje stvari koje je pre rata postojalo na osnovu Berlinskog ugovora«, što je značilo, da je Srbija bila sprečena da pokrene pitanje plovdivskog prevrata, a Bugarska pitanje o zemljišnoj naknadi koju je, po njenom mišljenju, njoj Srbija dugovala. Jedno od važnih pitanja, koje je otežavalo i odugovlačilo mirovne pregovore, jeste ratna odšteta, koju je Bugarska zahtevala od Srbije, a ova odlučno odbijala da ju plati. Austro-Ugarska je tvrdila da Srbija nema odakle da plati ratnu odštetu, što su Nemačka i Engleska akceptirale. Pod pritiskom Nemačke, Austro-Ugarske i Engleske, Bugarska se odrekla ratne odštete, dobivši zauzvrat od njih pristanak za ujedinjenje Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom. Odbijen je zahtev Srbije, da se u mirovnim ugovoru predvidi zaključenje trgovinskog ugovora između Bugarske i Srbije. Pošto nije moglo doći do toga, da se Bugarska odrekne Istočne Rumelije niti, pak, da Srbija pristane na ujedinjenje severnog i južnog dela Bugarske, to je trebalo nastaviti s ratom, čemu su velike sile bile odlučno protivne. Radi toga je srpska vlada predložila tekst mirovnog ugovora, koga su turska i bugarska pregovaračka strana, kao i velike sile, prihvatili, 17 (1. marta) februara 1886. On se svodio na jednu jedinu tačku: »Mir se povraća između Kraljevine Srbije i Kneževine Bugarske od dana kad se ovaj ugovor potpiše«. Mirovni ugovor između Srbije i Bugarske, koji predstavlja najkraći ugovor te vrste koji je ikada zaključen, potpisan je 19 (3. marta) februara 1886, na dan osme godišnjice Sanstefanskog mirovnog ugovora, dok su ratifikacije izmenjene 5/17. marta 1886. Već 20 (4. marta) februara 1886. u Beogradu je objavljen ukaz o demobilizaciji srpske vojske, a dan docnije takav ukaz je obnarodovan i u Sofiji o demobilizaciji bugarske vojske. Srpski vladar je otišao u Niš, kako bi lično vršio nadzor nad razoružanjem srpske vojske.⁴⁴³

Konsekventno stojeći na stanovištu, kao i ranije po zaključenju primirja, Slovenici su, u ogromnoj većini, i za vreme trajanja mirovne konferencije u Bukureštu, odlučno zahtevali da se što pre potpiše mirovni ugovor između Srbije i Bugarske, osuđujući srpsku vladu zbog odugovlačenja pregovora, postavljanjem neprihvatljivih zahteva. Inače, u toku trajanja mirovne konferencije, 23 (4. februara) januara — 19 (3. marta) februara 1886, katkada je u slovenačkim listovima bila prisutna bojazan da će doći do prekida pregovora i obnove srpsko-bugarskih neprijateljstava. Sredinom prve dekade februara, organ slovenačkih liberala je obavestio slovenačku javnost o početku rada mirovne konferencije u Bukureštu na dan 4. februara, kao i o tome da je ruski poslanik u Beogradu, Aleksandar Persijani, »toplo preporučio« predsedniku srpske vlade, Milutinu Garašaniću, da što pre zaključi mir sa Bugarskom, te »da u vezi Bregova i istočnorumelijskog pitanja ne postavlja nikakve uslove«. ⁴⁴⁴ Dalje je u ovom listu, u broju od 6. februara, navedeno da će Bugarska u pogledu trgovine izaći u susret Srbiji, zaključenjem sa njom trgovinskog ugovora, »ali joj neće ustupiti ni stopu svoje zemlje«, a devet dana docnije, kratko je napome-

⁴⁴¹ Up.: »Slovenski Narod« 13, 18. I 1886; »Slovenec« 13, 18. I 1886; »Slovenski Gospodar« 3, 21. I 1886, str. 21.

⁴⁴² »Slovenec« 23, 29. I 1886.

⁴⁴³ Opširnije o toku mirovnih pregovora u Bukureštu i zaključenju mira između Srbije i Bugarske, v.: S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IV . . . , str. 184—192; isti, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX . . . , str. 306—309; V. J. Vučković, op. cit., str. 88—93, 96—98; J. Mitrev, Istorija na Srpsko-bugarskata vojna 1885 . . . , str. 430—435.

⁴⁴⁴ »Slovenski Narod« 28, 5. II 1886.

nuto, kako je Porta dostavila ovlašćenje svom delegatu na mirovnim pregovorima u Bukureštu, Madžid-paši, na turskom jeziku, što je nepotrebno dovelo do zastoja pregovora, budući da je bilo potrebno 2—3 dana da se tekst prevede na francuski jezik, dok je u broju od 16. februara ispoljena nada u skoro zaključenje mirovnog ugovora između Srbije i Bugarske, jer je, navodno, anuliran upliv ratobornih krugova u Srbiji, pa su kralj Milan i predsednik vlade, Milutin Garašanin, odlučili da što pre zaključe mir sa Bugarskom i demobilizu vojsku.⁴⁴⁵ Narednog dana, tj. u broju od 17. februara, navedeno je kako su zastupnici Austro-Ugarske, Nemačke i Engleske u Beogradu zahtevali od srpske vlade da čim pre potpiše mirovni ugovor sa Bugarskom, našto im je odgovoreno da Turska zavlači mirovne pregovore, a sedam dana docnije, u ovom listu je lakonski rečeno: »treba očekivati, da se uskoro zaključi mir između Bugarske i Srbije«, dok je u broju od 26. februara, suprotno tome, sa žaljenjem konstatovano, kako još nije zaključen mir, budući da Bugari nisu zadovoljni sa srpskom formulacijom teksta ugovora, po kojoj se predlaže obnavljanje stanja od pre 2/14. novembra 1885, »kada su bile diplomatske veze između Srbije i Bugarske prekinute i granica zatvorena. Bugarska vlada želi«, kako se sa odobravanjem podvlači na kraju ovog saopštenja, »da se obnovi diplomatska veza sa Srbijom i sprovede demobilizacija.«⁴⁴⁶ U informaciji od prethodnog dana februara, došlo je do izražaja pesimističko raspoloženje u vezi mogućnosti skorog potpisivanja mirovnog srpsko-bugarskog ugovora i okrivljena Srbija kao glavni krivac za to, jer ne pristaje, ni pod koju cenu, da, po sklopljenom miru, obnovi dobrosusedske odnose sa Bugarskom, kako se predviđa u nacrtu mirovnog ugovora Turske, a u brojevima od 1. i 2. marta, naročito je istaknuto, da je odloženo potpisivanje mirovnog ugovora, budući da srpska vlada uporno odbija da, nakon zaključenja mira, normalizuje odnose sa Bugarskom, dok je, najzad, u broju od 3. marta, u rubrici »Telegrami 'Slovenskemu Narodu'«, kao poslednja vest, saopšteno: »Beograd, 3. marta. Mijatović telegrafše da je u Bukureštu potpisan mirovni ugovor«. U informaciji, koja je objavljena, pomenutog dana, u rubrici »Politični razgled. Vnanje države« organa slovenačkih liberala, kratko je rečeno, da je turski predlog teksta mirovnog ugovora usaglašen sa srpskim predlogom i prihvaćen od srpske vlade, pa će »mir između Bugarske i Srbije biti uskoro zaključen«. Taj mir, ističe se na kraju ove informacije, nije siguran, jer »diplomatski odnosi između Srbije i Bugarske neće biti obnovljeni.«⁴⁴⁷

Poput »Slovenskog Naroda«, i ostali listovi u Sloveniji, tokom februara i početkom marta 1886, obavestavali su slovenačku javnost, naravno, u granicama svojih mogućnosti, o najvažnijem što se tiče rada mirovne konferencije u Bukureštu, ističući potrebu da se što pre zaključi mir između Bugarske i Srbije. Oni su upoznali svoje čitaoce sa preprekama koje su stajale na putu brzog zaključenja mira i označili Srbiju kao glavnu kočnicu napredovanja u pregovorima, jer je postavljala neprihvatljive zahteve s namerom da što duže vremena otegne mirovne pregovore. Naročito je »Slovenec« podvrgao oštroj kritici uporno insistiranje srpske vlade da se povрати stanje između Bugarske i Srbije kakvo je bilo pre 2/14. novembra 1885, zahtevajući da se ne samo obnove diplomatski odnosi već i vaspostave ranije prijateljske veze između Beograda i Sofije.⁴⁴⁸

Potpisivanje mirovnog ugovora između Srbije i Bugarske, slovenačka javnost je primila sa odobravanjem ali i sa izvesnom dozom zebnje da se, radi odsustva u mirovnom ugovoru uobičajenih komponenti, kojima se između zainteresovanih strana rešavaju sporna pitanja i garantuje dugotrajan i čvrst mir, između nepo-

⁴⁴⁵ Up.: »Slovenski Narod« 29, 36, 37 od 6, 15, i 16. II 1886.

⁴⁴⁶ Up.: »Slovenski Narod« 38, 44, 46 od 17, 24, i 26. II 1886.

⁴⁴⁷ Up.: »Slovenski Narod« 47, 48, 49, 50 od 27. II, 1, 2, i 3. III 1886.

⁴⁴⁸ Up.: »Slovenec« 35, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 50 od 13, 20, 22, 23, 24, 27. II, 1, 2, i 3. III 1886; »Edinost« 13, 14, 15, 16, 17, 18 od 13, 17, 20, 24, 27. II i 3. III 1886; »Soča« 6, 7, 8, 9 od 5, 12, 19, 27. II 1886; »Novice« 4, 9 od 27. I, 3. III 1886, str. 32, 72; »Slovenski Gospodar« 6, 7, 8, 9 od 11, 18, 25. II i 4. III 1886, str. 45, 53, 61, 70; »Laibacher Zeitung« 37, 39, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 49 od 16, 18, 20, 22, 23, 24, 26, 27. II i 2. III 1886, str. 311—312, 328, 344, 356, 363, 368, 382, 390, 409; »Laibacher Wochenblatt« 287, 288, 289, 290, 291 od 7, 13, 20, 27. II i 6. III 1886.

mišene dve susedne slovenske države obnove neprijateljstava. Ta misao čini osnovni sadržaj uvodnika s naslovom »Mir' mej Srbi in Bolgari«, objavljenog u organu slovenačkih liberala, u broju od 4. marta 1886, i podužeg saopštenja, objavljenog istog dana kad i rečeni uvodnik, u organu slovenačkih klerikalaca, u rubrici »Politični razgled. Vnanje države«. Nakon konstatacije da između Srbije i Bugarske i dalje ostaju napeti odnosi,⁴⁴⁹ nepoznati autor ovog uvodnika istakao je, kao najvažnije, sledeće, što se delimično navodi i u saopštenju objavljenom u organu slovenačkih klerikalaca: da je Kraljevina Srbija, podstaknuta od strane Austro-Ugarske, bezrazložno izvršila agresiju na susednu Kneževinu Bugarsku; da su srpski državnici svojim beskrupuloznim istupanjima, po obustavljanju srpsko-bugarskih neprijateljstava, osporavali pobeđe bugarske vojske, dobivši u tom svom bezobzirnom postupku podršku nekih velikih sila, što je dovelo do znatnih teškoća pri formulisanju teksta mirovnog ugovora; da je Srbija odugovlačila pregovore o zaključenju srpsko-bugarskog mirovnog ugovora, što ne bi mogla činiti da nije imala podršku velikih sila, jer »kada su otpočele rasprave o samoj stvari bio je svaki bugarsko-turski zahtev mrtav pokopan, tj. 'a limine' odbačen od pobeđenika«; da je posle dužih pogađanja »uvažen srpski predlog, da će jedan jedini član Bukureškog mira određivati 'mir' bez 'prijateljstava', mir na trošnim nogama, kakav je bio pre 14. novembra prošle godine, kada između Bugarske i Srbije nije bilo diplomatskog opštenja, već mnogo spornih pitanja«; i da je po završetku rata bez pobeđenika i pobeđenika morao doći i »mir« sa istim karakterom, što je delo evropske diplomatije, »koja je u Bukureštu drugi put spasla Srbiju«.⁴⁵⁰ Dva najčitanija slovenačka lista, u broju od 4. marta, sa zadovoljstvom su obavestili svoje mnogobrojne čitaoce, kako je srpski kralj Milan, odmah po potpisivanju mirovnog pregovora u Bukureštu, »izdao ukaz o demobilizaciji aktivne i prvog poziva narodne vojske, a vojni ministar odredio je sve potrebno što se odnosi na tu stvar«, a četiri dana dočnije, saopšteno je kako je bugarski knez »potpisao ukaz za demobilizaciju«.⁴⁵¹ Pored toga, organ slovenačkih liberala, kratko je saopštio slovenačkoj javnosti, u broju od 5. marta, kako je u sabornoj crkvi u Sofiji, 3. marta, održano blagodarenje; posvećeno zaključenju mira sa Srbijom kao i Sanstefanskom miru, zaključenom 1878. između Rusije i Turske, a potom je bugarski knez izdao proglas, u kome je izrazio zahvalnost bugarskom narodu na požrtvovanju, ispoljenom u minulom ratu, dok je narednog dana to isto rečeno u nešto opširnijoj verziji, uz dopunu: posle blagodarenja, u Sofiji je održana vojna parada, pa se potom narod uputio pred knežev dvorac, gde je nekoliko vojnih orkestrara sviralo bugarsku himnu »Šumi Marica«. Na kraju je rečeno da je slična svečanost 3. marta održana i u Plovdivu.⁴⁵² Treba, kako mislimo, reći i to, da je u informaciji, objavljenoj u broju od 12. marta, u »Slovenskom Narodu«, podvrgnuta oštroj kritici austrofilaska politika Srbije kao i namera ondašnje bugarske vlade da se približi Austro-Ugarskoj. Tamo je, kao najvažnije, nakon napomene kako bugarska vlada, Petka Karavelova, namerava da se približi Habsburškoj Monarhiji, s nadom da će njeni Sloveni srušiti supremaciju Nemaca i Mađara i preuzeti kormilo

⁴⁴⁹ o čemu doslovno u navedenom uvodniku organa slovenačkih liberala stoji ovo: »Potomci naši, ki bodo prebirali zgodovinn, ne bodo na prvi pogled ugnali, kaj pomeni 'mir', ki je bil sklenjen mej Srbi in Bolgari ter podpisan v Bukarešti dne 3. t. m. To ni mirovna pogodba v vsakdanjem pomenu besede, to ni 'mir' s tisto tendencijo, katera je bistvo dogovorom mej državami, ki so po vročih bojih stopile k zelenj mizi in tu izrekle, da je pravda končana s to izgubo na tej, z drugo izgubo, oziroma z dobičkom na druge strani. Pravda mej južnima bratoma pa še ni končana četudi je sklenjen 'mir', ta 'mir' le pove, da je ostala mej njima napetost, kakor je bila predno je Srb napovedal Bolgaru vojno, napetost, ki je prouzročila, da so se mej slovanskima državama pretrgale vezi diplomatske, katere se tudi v Bukareštu nesu mogle znova ustvariti: (»Slovenski Narod« 51, 4. III 1886). — Budući da do pravog izmirenja između Bugarske i Srbije nije moglo doći, pošto Bugari nipošto nisu hteli da se odreknu ujedinjenja severnog i južnog dela Bugarske, a Srbi to nisu hteli ni pod koju cenu akceptirati, to je ostalo, kao izlaz, da se nastavi rat. Medutim, tome su bile velike sile odsudno protivne. »Pokoravajući se silama, Srbija je zahtevala da se mir zaključi tako, kako neće izgledati da je glavni spor između nas i Bugara raspravljen, kada raspravljen nije. Neka se prosto kaže: Mir se povraća. — i ništa više! Sile su rado prihvatile naš predlog. Njima se on svidao stoga, što je uprošćavao stvar, postavljao sporna pitanja na stranu, omogućavao brzo zaključenje mira. Verovatno iz istih razloga, ni Porta ni Bugarska nisu se protivile našem predlogu« (S. Jovanović, Srpsko-bugarski rat, Vlada Milana Obrenovića, knj. treća, Sabrana dela Slobodana Jovanovića, IX... str. 308).

⁴⁵⁰ Up.: »Slovenski Narod« 51, 4. III 1886; »Slovenec« 51, 4. III 1886.

⁴⁵¹ Up.: »Slovenski Narod« 51, 54 od 4. 1. 8. III 1886; »Slovenec« 51, 54 od 4. 1. 8. III 1886.

⁴⁵² Up.: »Slovenski Narod« 52, 53 od 5. i 6. III 1886.

države, istaknuto ovo: »Mi sumnjamo da bi to bilo korisno za bugarski narod. Potrebno je da bugarski državnici obrate pažnju na Srbiju da bi uvideli posledice takve politike. Otkako se je Srbija obrnula od Rusije, neprestano propada. Nanosi sramotu celom Slovenstvu«. ⁴⁵³ »Soča« je, sredinom prve dekade marta, saopštila da je Srbija »kiselog lica« i pod pritiskom velikih sila potpisala 3. marta u Bukureštu mirovni ugovor s Bugarskom, ali bez obnavljanja prijateljskih odnosa, o čemu je, dan docnije, upoznala svoje čitaoce i »Edinost«, naglasivši da je »zasada između Srbije i Bugarske rat otklonjen, ali ne zadugo«, jer je Srbija primorana od velesila da zaključi mir, »a o prijateljstvu sa Bugarskom neće ni da čuje«, dok su »Novice« vrlo kratko obavestile svoje čitaoce o potpisivanju mirovnog ugovora između Srbije i Bugarske tek u broju od 10. marta, bez komentara, a »Slovenski Gospodar« dan docnije, na isti način. ⁴⁵⁴ Pošto je, u broju od 3. marta, organ Pokrajinske vlade za Kranjsku posvetio opširan uvodni članak o toku mirovnih pregovora u Bukureštu i objavio tekst mirovnog ugovora, koga su prihvatile zainteresovane strane i velike sile, kao i to da je srpski delegat u Bukureštu dobio nalog da potpiše akt o mirovnom ugovoru, uz konstataciju da izostaje klauzula o obnovi dobrosusedskih odnosa između Bugarske i Srbije, to je u ovom listu, narednog dana objavljeno saopštenje o potpisivanju mirovnog ugovora između Srbije i Bugarske, bez zapaženog komentara, kako je postupio i organ domaćih Nemaca, dva dana docnije. ⁴⁵⁵

Na kraju ovog rada, osvrnućemo se i na rešenje istočnorumelijskog pitanja i na stav slovenačke javnosti prema tom političkom fenomenu. Dva dana pre početka konferencije mira u Bukureštu između Srbije i Bugarske, 21 (2. februara) januara 1886, postignut je sporazum između Porte i bugarske vlade, saobrazno kome će sultan postaviti bugarskog kneza, Alexandra Battenberga, za generalnog gubernatora Istočne Rumelije na pet godina, shodno odredbama Berlinskog kongresa. Veoma važna komponenta ovog sporazuma bila je postavka o potrebi zaključenja vojnog odbrambenog saveza između Turske i Bugarske. O ovom sporazumu je obavestila turska vlada velike sile, tražeći od njih saglasnost. ⁴⁵⁶ Paralelno sa mirovnim pregovorima u Bukureštu, vođeni su i pregovori između predstavnika velikih sila o istočnorumelijskom pitanju. Rusija se odlučno protivila Portinom zahtevu da sa Bugarskom zaključi odbrambeni savez, jer bi takva obaveza mogla dovesti ovu slovensku državu u situaciju da za interese Turske ratuje protiv svake hrišćanske države, koju turska vlada okvalifikuje kao agresora. S obzirom da je Nemačka stala uz Rusiju, a Engleska s novom vladom na čelu sa vođom Liberalne stranke, William Ewart Gladstone, nije se više zalagala za tursko-bugarski savez, to je Porta bila prinuđena da ga se odrekne. Usled upornog protivljenja Rusije postavljanju Alexandra Battenberga za

⁴⁵³ »Slovenski Narod« 58, 12. III 1886.

⁴⁵⁴ Up.: »Soča« 10, 5. III 1886; »Edinost« 19, 6. III 1886; »Novice« 10, 10. III 1886, str. 83; »Slovenski Gospodar« 10, 11. III 1886, str. 77.

⁴⁵⁵ Up.: »Laibacher Zeitung« 50, 51 od 3. i 4. III 1886, str. 414, 416, 424; »Laibacher Wochenblatt« 291, 6. III 1886.

⁴⁵⁶ O tome je slovenačka javnost bila blagovremeno obavestena. Naime, jedan dan pre potpisivanja bugarsko-turskog sporazuma, tj. u broju od 1. februara, organ slovenačkih klerikalaca je objavio informaciju, u kojoj je navedeno 6 tačaka po kojima je postignut sporazum između Bugarske i Turske o Istočnoj Rumeliji, od kojih je najvažnija 1. tačka, kojom se predviđa postavljanje od strane sultana za njegovog namesnika u Istočnoj Rumeliji bugarskog kneza, Alexandra Battenberga, a dva dana docnije, u ovom listu je navedeno: »Sultan je potvrdio bugarsko-turski ugovor, koga je objavio zajedno sa cirkularom, upućenom velikim silama, kojim se ove pozivaju na konferenciju da potvrde sporazum«. Dan docnije, »Slovenski Narod« je saopštio, kako će između Kneževine Bugarske i Istočne Rumelije biti obrazovana personalna unija, pošto će bugarski knez od sultana biti postavljen za generalnog gubernatora u Istočnoj Rumeliji, dok je, istog dana, u »Slovenec« navedeno da je »sultan priznao bugarskog kneza, Alexandra Battenberga, za doživotnog gospodara Istočne Rumelije, s tim da ga lako zbaci ako se pokaže prema njemu neveran«. Dalje je, u organu slovenačkih klerikalaca, u broju od 8. februara, rečeno kako je »povodom ujedinjenja Istočne Rumelije sa Bugarskom« održano, u prisustvu kneza, u sabornoj crkvi u Sofiji blagodarenje, u nedelju, 7. februara, a takođe i u drugim crkvama, nakon čega je bila vojna parada, kako je narednog dana istaknuto, kako je navedena proslava održana u celoj Bugarskoj, uz naglasak da je istočnorumelijska vojska inkorporirana bugarskoj armiji i da su u celoj Istočnoj Rumeliji »raspušteni sudovi, pošto su bili u turskim rukama, te će se iznova po bugarskom modelu ustrojiti« (up.: »Slovenec« 25, 26, 27, 30, 31 od 1, 3, 4, 8. i 9. II 1886; »Slovenski Narod« 27, 4. II 1886).

O bugarsko-turskom sporazumu od 21 (2. februara) januara 1886, obavestili su, uglavnom, i drugi listovi koji su tada izlazili u Sloveniji, iznevši ono što i »Slovenec«, ali u znatno sažetijoj formi (up.: »Edinost« 11, 6. II 1886; »Soča« 6, 7 od 5. i 12. II 1886; »Slovenski Gospodar« 5, 4. II 1886, str. 37; »Laibacher Zeitung« 28, 29 od 5. i 6. II 1886, str. 237, 243—244).

generalnog gubernatora Istočne Rumelije, to je na Konferenciji ambasadora velikih sila u Carigradu, 24 (5. aprila) marta 1886, prihvaćen predlog da se taj položaj poveri »knezu Bugarske«, bez navoda imena, sa mandatom u trajanju 5 godina. Na pomenutoj ambasadorskoj Konferenciji, u dvorcu Tophani, u turskoj prestonici, potpisan je takozvani Tophanski akt, kojim je faktičko ujedinjenje severnog i južnog dela Bugarske dobilo i međunarodno priznanje.⁴⁵⁷

Slovenački listovi su blagovremeno i verodostojno obavestili slovenačku javnost o navedenom načinu rešenja istočnorumelijskog pitanja, uz konstataciju da su, konačno, i velike sile priznale ujedinjenje severnog i južnog dela Bugarske, čime je realizovana želja bugarskog naroda da živi u jednoj državi. Pored toga, slovenački listovi su istakli, kao važno, da sankcionisanje od strane velikih sila sjedinjenja Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom predstavlja veoma važnu i sigurnu garanciju za očuvanje mira na Balkanskom poluostrvu.⁴⁵⁸

Dakle, što se tiče stava Slovenaca prema zaključenju primirja i mira između Srbije i Bugarske i događajima koji su im prethodili, na osnovu navedenog, može se zaključiti da su se, s malim izuzecima, zalagali za sledeće: da Srbija i Bugarska što pre zaključe primirje i povedu pregovore za potpisivanje mirovnog ugovora; da naročito Srbija odugovlači sa pregovorima o primirju, jer postavlja neprihvatljive zahteve i vrši pripreme za obnovu rata protiv Bugarske; da srpski kralj i njegova vlada odugovlače sa pripremama za mirovne pregovore, jer se spremaju da obnove rat protiv svog slovenskog suseda; da je Srbija na mirovnim pregovorima u Bukureštu predložila veoma čudnu i nemoguću formulaciju mirovnog ugovora i to samo u jednoj tački, ne predviđajući vaspostavljanje prijateljskih srpsko-bugarskih odnosa; da akt o potpisivanju mira u Bukureštu sadrži samo jednu tačku, koju je predložila Srbija, ne garantuje dug i siguran mir između Bugarske i Srbije, jer nedostaje klauzula o obnovi dobrosusedskih odnosa; i da su takvom mirovnom ugovoru, kojim je Bugarska oštećena, kumovale velike sile, a naročito Austro-Ugarska, koja je Srbiju spasla od potpunog vojnog poraza, a potom to učinila i na mirovnim pregovorima u Bukureštu.

Zaključak

Glavna predigra srpsko-bugarskog rata 1885. bila je timočka buna i njene posledice, koje su se ispoljile u progonu radikala i afirmaciji autokratske vlasti kralja Milana i Napredne stranke kao vladajuće partije i emigriranju izvesnog dela radikala u Bugarsku i prihvatanje ovih od nje 1884, što je prouzrokovalo pogoršavanje srpsko-bugarskih odnosa. Posredstvom svojih listova, slovenačka javnost je bila blagovremeno i dosta dobro upoznata sa događajima u Srbiji tokom 1884. i 1885. do kraja druge dekade septembra, kada je došlo do plovdivskog prevrata. Liberalna struja slovenačkog nacionalnog pokreta, sudeći po sadržaju sastava objavljenim u njenim organima, »Slovenskom Narodu«, »Soči« i »Eдинosti«, odlučno je osuđivala autokratsku vladavinu kralja Milana i njegove naprednjačke vlade i ukidanje demokratskih zakona o opštinskoj samoupravi, štampi, zbori i dogovoru iz 1881. Pored toga, slovenački liberali, kao i umereni konzervativci, čije je gledište zagovarao »Slovenski Gospodar«, zalažući se za politiku jačanja jugoslovenske solidarnosti i stvaranje zajedničke jugoslovenske države, nisu odobravali austrofilsku politiku srpskog kralja i njegovog naprednjačkog režima, opravdano smatrajući, da je time za duže vreme potpuno paralisana borba jugoslovenskih naroda za oslobođenje od tuđinske

⁴⁵⁷ Opširnije o završnoj fazi pregovora među velikim silama o istočnorumelijskom pitanju, v.: S. Jovanović, *Srpsko-bugarski rat, Političke i pravne rasprave*, knj. treća, *Sabrana dela Slobodana Jovanovića*, IX . . . , str. 193—202; V. J. Vučković, *op. cit.*, str. 90, 98; J. Mitev, *Istorija na Srpsko-bugarskata vojna 1885 . . .*, str. 435—440.

⁴⁵⁸ Up.: »Slovenski Narod« 78, 79 od 7. i 8. IV 1886; »Slovenec« 78, 79 od 7. i 8. IV 1886; »Eдинost« 28, 29 od 7. i 10. IV 1886; »Soča« 15, 9. IV 1886; »Novice« 14, 7. IV 1886, str. 112; »Slovenski Gospodar« 15, 15. IV 1886, str. 117; »Laibacher Zeitung« 79, 8. IV 1886, str. 653; »Laibacher Wochenblatt« 296, 10. IV 1886.

vlasti i stvaranje zajedničke jugoslovenske države. Srbiji je stavljeno do znanja, da je takvom svojom unutrašnjom i spoljnom političkom orijentacijom svoju ulogu u jugoslovenskom pokretu degradirala i kompromitovala te, saobrazno tome, više ne igra, niti može igrati pijemontsku ulogu kod jugoslovenskih naroda u njihovoj borbi za oslobođenje od tuđinske vlasti. Klerikalno i konzervativno orijentisan deo slovenačke javnosti kao i pristalice zvanične politike bečke vlade, uz domaće Nemce, sa svojim organima, »Slovenec«, »Novicama«, »Laibacher Zeitungom« i njenim večernjim dodatkom, »Ljubljanskim Listom«, i »Laibacher Wochenblattom«, odobravali su autokratsku vladavinu kralja Milana i njegovog naprednjačkog režima, a tako isto i sve mere, koje su u Srbiji tokom 1884. preduzete u cilju učvršćenja pozicija srpskog kralja i njegove vlade. Slovenačka javnost je, tokom 1884. i 1885. do plovdivskog prevrata, s napregnutom pažnjom pratila konstantno pogoršavanje srpsko-bugarskih odnosa i bila je upoznata sa pravim uzrocima te nemile pojave. U slovenačkim listovima se, u prvoj polovini 1885, isticalo da dok su granični sporovi, tokom 1884, pomutili dobrosusedske odnose između Beograda i Sofije, to je konkurentnska borba između Bugarske i Srbije za Makedoniju, u toku prve polovine 1885, te odnose još više zaoštrila. Izuzev organa Pokrajinske vlade za Kranjsku, »Laibacher Zeitung«, i organa domaćih Nemaca, »Laibacher Wochenblatta«, koji su jednostavno saopštavali o slabljenju međusobnih odnosa između Bugarske i Srbije, bez komentara, a prećutno su se tome, svakako, radovali, svi ostali slovenački listovi iskreno su žalili što je do toga došlo i želeli da se nesporazumi otklone i vaspostave dobrosusedski odnosi između dve susedne slovenske države, ističući da politika svađe koristi zajedničkom neprijatelju, Turskoj. To znači, da je skoro cela slovenačka javnost bila protivna pogoršavanju odnosa između Srbije i Bugarske, jer je smatrala da to nanosi neprocenjivu štetu težnji neoslobođenog dela jugoslovenskih naroda da se oslobode i ujedine sa svojim slobodnim sunarodnicima.

O događajima vezanim za plovdivski prevrat, 6/18. septembra 1885, tj. o faktičkom sjedinjenju Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom, Slovenci su bili blagovremeno i skoro do u detalje upoznati. Naročito treba istaći, da je, sem najkonzervativnijeg dela slovenačke javnosti, doslednih zagovornika politike bečke vlade i domaćih Nemaca, koji su zagovarali nepovredivost odluka Berlinskog kongresa i, prema tome, osuđivali plovdivski prevrat, većina Slovenaca bezrezervno odobravala ujedinjenje severnog i južnog dela Bugarske, i to odmah po prevratu. Doduše, nešto docnije, kao rusofili, osuđivali su bugarskog kneza, Alexandra Battenberga, što je bez Rusije, u naslonu na Englesku, prihvatio plovdivski prevrat. Slovenci su se, i pored toga, nadali da će Rusija svoj stav osuđivanja plovdivskog prevrata izmeniti, i iz ljubavi prema bugarskom narodu, akceptirati ujedinjenje Bugarske. Ogromna većina slovenačkog javnog mnjenja, nasuprot konzervativno i režimski orijentisanoj manjini, koja je zagovarala neprikosnovenost odredaba Berlinskog mirovnog ugovora i odobravala ratne pripreme Srbije za njenu konflagraciju sa Bugarskom u cilju anuliranja tekovina plovdivskog prevrata, oštro je kritikovala avanturističku i ratobornu politiku srpskog kralja Milana i njegove vlade, naročito kad je bilo očigledno da je uperena ne protiv Turske već protiv susedne Bugarske. Pored toga, većina Slovenaca je kritikovala i politiku sila Trojecarskog saveza zbog njihovog protivljenja ujedinjenju Bugarske, dok je podržala i pohvalila politiku Engleske, Francuske i Italije zbog njihovog zalaganja za ujedinjenje severnog i južnog dela Bugarske. Austro-Ugarskoj je od većine Slovenaca zamereno, što svojim autoritetom ne upliviše na srpskog kralja i njegovu vladu, da prekinu sa ratnim pripremama i odustanu od odluke da vođe rat protiv susedne Kneževine Bugarske.

Od početka neprijateljstva pa do obustavljanja ovih na srpsko-bugarskom ratu, 2/14 — 16/28. novembra 1885, Slovenci su bili dosta dobro i blagovremeno obavешteni o obostranim borbenim dejstvima. Liberalna struja slovenačkog nacionalnog pokreta, kako se vidi iz pisanja njenih listova, »Slovenskog Naroda«, »Edinosti« i »Soče«, pa i klerikalna struja sa svojim listom, »Slovenec« i, donekle, ume-

rena konzervativna struja sa svojim organom, »Slovenskim Gospodarom«, osuđivali su prodiranje srpske vojske ka glavnom stratezijskom objektu, Sofiji, priželjkujući potpuni neuspeh ofanzive srpskoj vojsci, jer su ovu, bez ustručavanja, okarakterisali kao agresora. Radi toga je ogromna većina Slovenaca iskreno pozdravila odlučujuću pobedu bugarske vojske nad glavinom srpskih snaga, u bici kod Slivnice, 5/17 — 7/19. novembra 1885, a isto tako i njene pobeđe koje su iza toga sledile, u završnim operacijama ovog kratkotrajnog rata, zaključno sa bojem kod Pirota, 14/26 — 15/27. novembra 1885. Taj, veći deo slovenačke javnosti, veličao je pobeđe bugarskih snaga, ističući da su bugarski ratnici iznenadili evropsku javnost svojim uspesima, jer je vladalo, gotovo, sveopšte uverenje da će neuporedivo obučenija, bolje naoružana i sa bogatim ratnim iskustvom, srpska vojska, veoma brzo i pobedonosno završiti rat protiv, u svakom pogledu, inferiornijih bugarskih oružanih snaga. Manji deo slovenačke javnosti, tj. njen konzervativni deo sa svojim organom »Novice«, pristalice politike bečke vlade sa organom, »Laibacher Zeitung« i njenim večernjim dodatkom »Ljubljanskim Listom«, te i stranka domaćih Nemaca sa svojim organom, »Laibacher Wochenblattom«, želeli su pobeđu srpske vojske, hiperbolišući njene uspehe u početnoj, prvoj fazi srpsko-bugarskog rata 1885. Pa, ipak su bili prinuđeni da priznaju poraz srpske vojske u bici kod Slivnice kao i u borbama u završnoj fazi operacija, kao, na primer, u boju kod Pirota, 14/26 — 15/27. novembra 1885. Ovaj deo slovenačke javnosti, do pred kraj samog rata, ispoljavao je nadu u to, da će se srpska vojska srediti i preći u pobedonosnu protivofanzivu. Uvidevši, konačno, da je za Srbiju rat izgubljen, konzervativni i prorežimski deo slovenačke javnosti je isticao da je neumešnost u komandovanju srpske Vrhovne komande, na čelu sa kraljem Milanom, bila presudni faktor neuspeha srpske vojske.

Nakon obustave neprijateljstava, kao i po zaključenju primirja, tokom decembra 1885. i januara 1886, gotovo sva slovenačka javnost je smatrala da je neophodno potrebno, da Srbija i Bugarska što pre otpočnu pregovore za zaključenje časnog mira, oštro osuđujući Srbiju što namerno bojkotuje pripreme za mirovne pregovore, budući da poziva nova godišta pod oružje, vrši nabavke oružja i oružane spremne, te time javno manifestuje svoju gotovost da obnovi neprijateljstava protiv Bugarske. Takav stav su zauzimali Slovenci i tokom februara 1886, kada su vođeni srpsko-bugarski mirovni pregovori u Bukureštu, oštro kritikujući srpsku vladu što postavlja neprihvatljive zahteve i tako oteže unedogled rad mirovne konferencije u Bukureštu. Slovenci su podvrgli oštroj kritici naročito završnu formulaciju mirovnog ugovora srpske vlade, smatrajući da se njome ne obezbeđuje trajan mir između Srbije i Bugarske. Valja reći i to, da su slovenački listovi često apelovali na velike sile da vrše pritisak, naročito na Srbiju, kako bi je sklonili na popustljivost i gotovost da što pre zaključi mir sa Bugarskom. Inače, Slovenci su pozdravili potpisivanje srpsko-bugarskog mirovnog ugovora, ali su ga kritikovali zbog odsustva u njemu potrebnih komponenti, kojima bi se garantovalo vaspostavljanje ne samo trajnog mira već, takođe, i dobrosusedskih odnosa između Bugarske i Srbije. Osim toga, Slovenci su, zagovarajući od izbijanja bugarske krize, potrebu ujedinjenja severnog i južnog dela Bugarske, iskreno pozdravili odluku velikih sila, početkom aprila 1886, o akceptiranju personalne unije između Kneževine Bugarske i Istočne Rumelije, odnosno faktično priznanje od velesila ujedinjenja severnog i južnog dela Bugarske. Konačno, naročito su slovenački liberali, preko svog lista, »Slovenskog Naroda«, otvoreno kritikovali bečku vladu što je podsticala Srbiju na rat protiv Bugarske, a potom je, uvidevši da joj pretila potpuna vojna katastrofa, pretnjom prisilila bugarskog kneza da obustavi borbena dejstva protiv srpskih snaga. Osim toga, Habsburška Monarhija je podupirala srpski mirovni plan i zaključenje mirovnog ugovora, koji ne garantuje trajni mir između Srbije i Bugarske.

Ovakvo dosledan stav većeg dela slovenačke javnosti, usredsređen na osudu agresivne politike kralja Milana i njegove vlade prema Bugarskoj i zalaganje za ujedi-

njenje severnog i južnog dela Bugarske, bio je u potpunosti opravdan i progresivan iz sledećih razloga:

1) jer je bio na liniji nacionalnooslobodilačke borbe balkanskih naroda za oslobođenje od tuđinske vladavine i stvaranje samostalnih država;

2) jer Bugarska, sem Istočne Rumelije, nije mogla više ništa dobiti, pa ni Makedoniju, budući da su se tome najodlučnije protivile sve velike sile, pa i Engleska, pošto bi to bio put ka stvaranju sanstefanske Bugarske;

3) jer napad Srbije na Bugarsku, koja se oslobađala od Turske, radi odbrane odredaba Berlinskog ugovora i potražnje teritorijalne naknade, ne od Turske, u kojoj je srpski živalj vadio za pomoć, već od Bugarske, bio je u suštoj suprotnosti sa načelom narodnosti, u čije se ime vodila borba za oslobođenje i ujedinjenje srpskog naroda;

4) jer od ujedinjene Bugarske Srbiji nije pretila neposredna opasnost, pošto Bugarska, zbog nesređenih unutrašnjih prilika, ne bi mogla ni pomisliti da bilo koga od suseda ugrozi; i

5) jer ni u daljoj perspektivi, kako su i sami događaji kasnije pokazali, Srbiji od Bugarske nije pretila nikakva opasnost, s obzirom da spolja nije imala dovoljnu potporu za takav poduhvat, koji bi, inače, naišao na odlučan otpor i od strane drugih jugoslovenskih naroda.

Treba još reći i to, da je Srbija zaratila protiv Bugarske da bi sprečila ujedinjenje bugarskog naroda. Međutim, neuspeh srpske vojske u ratu učvrstio je ujedinjenje Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom, jer su velike sile uvidele da je bugarski narod, tokom rata, ispoljio odlučnost da ni po koju cenu neće dozvoliti da se vrati stanje koje je bilo pre plovdivskog prevrata, pa su odlučile da sankcioniraju bugarsko ujedinjenje.

Kao najvažnija i najneugodnija posledica srpsko-bugarskog rata od 1885. godine, svakako je duboko ukopan jaz nepoverenja, ne samo između vladajućih krugova Bugarske i Srbije, već i bugarskog i srpskog naroda, što je konveniralo velikim silama, a posebno Austro-Ugarskoj, koja je pretendovala da na bazi politike divide et impera, od sredine prošlog veka pa do svog raspada, zagospodari Balkanskim poluostrvom.

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN UND DER SERBISCH-BULGARISCHE KRIEG 1885

Petko Luković

Mit Schärfe verurteilte der liberal orientierte Teil der slowenischen Öffentlichkeit verschiedene Züge des autokratischen Regimes König Milans und der Regierung der sog. fortschrittlichen Partei, insbesondere aber das Sistieren fortschrittlicher gesetzlicher Bestimmungen aus dem Jahre 1881 und deren Ersatz, Mitte 1885, durch neue, ganz undemokratische normative Akten. Im Gegensatz dazu billigten der klerikale, konservative und regimemäßig orientierte Teil der slowenischen Öffentlichkeit, ebenso wie die dort ansässigen Deutschen, die reaktionäre Politik König Milans und die Maßnahmen, die durch seine Regierung mit dem Ziel getroffen wurden, die Alleinherrschaft des Königs zu festigen. Die Positionen der slawischen Solidaritätspolitik fest bewahrend, kritisierten die slowenischen Liberalen die austrophile politische Orientierung Serbiens und hoben hervor, daß meistens gerade deswegen das derzeitige Regime sowie die Habsburger Monarchie, die eine selbständige Entwicklung Serbiens verhindere, beim serbischen Volk verhaßt seien. Im Laufe des Jahres 1884 und in der ersten Hälfte des Jahres 1885 begannen sich die serbisch-bulgarischen Beziehungen zunehmend zu verschlechtern, worüber die Slowenen rechtzeitig und ausreichend informiert wurden. Es kann gefolgert werden, daß ein Großteil der Slowenen die Nachrichten über eine ständige Verschlechterung der Beziehungen zwischen Belgrad und Sofia mit Bedauern entgegennahm und die beiden Seiten wegen

ihrer Unnachgiebigkeit offen verurteilte, wobei Serbien größere Schuld zugeschrieben wurde, da es mehr Unnachgiebigkeit als Bulgarien bekundete.

Die Slowenen wurden rechtzeitig und gut über alle wichtigeren Ereignisse in Zusammenhang mit dem Plovdiver Umsturz benachrichtigt. Die Anhänger der Partei einheimischer Deutscher, die Ultrakonservativen und die Fürsprecher der Politik der Wiener Regierung, die sich für die Unantastbarkeit der Bestimmungen des Berliner Kongresses einsetzten, verurteilten den Anschluß des Ostrumeliens an das Fürstentum Bulgarien, billigten die Mobilisierung der serbischen Armee und deren Krieg gegen Bulgarien mit dem Ziel einer Wiederherstellung des Zustandes vor dem Plovdiver Umsturz. Im Gegensatz zu ihnen verteidigten die liberal orientierten Slowenen, gemäßigte Klerikale und Konservative, unmittelbar nach dem Plovdiver Umsturz und auch später, offen und entschieden das Bedürfnis nach Vereinigung von Nord- und Südbulgarien. Serbien wurde wegen seiner Kriegsvorbereitungen auf einen Überfall auf Bulgarien scharf kritisiert, indem man es ihnen zu verstehen gab, eine territoriale Kompensation für die Vereinigung Bulgariens wäre keinesfalls auf Kosten des bulgarischen, sondern auf Kosten des türkischen Territoriums im Altserbien und Makedonien zu suchen.

Die große Mehrheit der slowenischen Öffentlichkeit, vornehmlich deren liberal orientierter Teil, verurteilte vorbehaltlos die Kriegserklärung Serbiens an Bulgarien. Ein Großteil der Slowenen wünschte offen eine Niederlage der serbischen Armee herbei und hielt mit seiner Befriedigung nicht hinter dem Berge, als die serbischen Streitkräfte eine Niederlage bei Slivnica und in den folgenden Kämpfen einstecken mußten. Die slowenischen Blätter kritisierten den Entschluß des bulgarischen Fürsten, Alexander Battenberg, weil er die Kampfbarkeit seiner Armee auf das serbische Territorium verlagerte und weil er die Empfehlung der Mächte des Drei-Kaiser-Bündnisses, die Kampfhandlungen einzustellen, nicht annahm, sondern Kriegsoperationen fortsetzte und Piroćin einnahm. Ein Großteil der slowenischen Presse kritisierte die Wiener Regierung, weil sie über ihren Gesandten in Belgrad, den Grafen Rudolf Khevenhüller, Druck auf den bulgarischen Fürsten ausübte, der am 16/28. November 1885 eine Einstellung aller Feindseligkeiten auf Seiten der bulgarischen Armee befahl. Es muß hervorgehoben werden, daß die Slowenen rechtzeitig und meist wahrheitsgetreu über die Ereignisse auf dem serbisch-bulgarischen Kriegsschauplatz informiert waren, denn die slowenischen Blätter übermittelten kritisch, was sie sowohl aus den bulgarischen als auch aus den serbischen Quellen bezogen.

Die slowenische Öffentlichkeit bestand darauf, daß Serbien und Bulgarien nach Einstellung der Kampfhandlungen sobald wie möglich einen Waffenstillstand schließen, um dann, ohne Aufschub, Verhandlungen für den Abschluß eines Friedensvertrages in Gang zu bringen. Scharf verurteilten deshalb die slowenischen Blätter den serbischen König Milan und seine Regierung für absichtliche Verzögerung eines Waffenstillstandsabkommens und für die Vorbereitungen auf eine Fortsetzung des Krieges gegen Bulgarien. Solche Kritiken richteten sich gegen Serbien sowohl nach dem Abschluß des Waffenstillstandes als auch im Verlauf der Friedensverhandlungen in Bukarest. Sie betrafen das bewußte Hinhalten in der Phase der Vorbereitung der Friedensverhandlungen sowie bei deren Ablauf bis zur Unterzeichnung des Friedensvertrages in Bukarest.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

ZAPISKI

Ferdo Gestrin

ŠESTNAJSTO STOLETJE IN REFORMACIJA

Razširjeno besedilo predavanja na filozofski fakulteti v Trstu 23. 12. 1985.

V zgodovini slovenskega naroda je 16. stoletje eno izmed važnejših obdobj. Pečat razvoju slovenskega naroda je tedaj dala tudi reformacija. „Prikazati želimo stanje pred in ob času reformacije, stanje, ki je ustvarjalo pogoje za razširitev novega verskega gibanja, ki je tedaj zajelo srednjo in zahodno Evropo, tudi po slovenskih deželah.

Po letu 1500, ko so izumrli goriški grofje, je večji del slovenskega ozemlja (t. j. dežele Kranjska, Koroška, Stajerska, Goriška in Trst) pripadal Habsburžanom. Edino na Kranjskem in Goriškem so prevladovali Slovenci, povsod drugje so bile dežele etnično mešane. Na Koroškem in Stajerskem so bili v večini Nemci, Slovenci so živeli le v južnih delih obeh dežel. V Trstu so v mestu večinoma prebivali Italijani, a v mestni okolici strnjeno Slovenci. Vse te dežele so po letu 1564 sodile v habsburško tvorbo Notranja Avstrija, ki je obstajala skoraj do konca protireformacije. Dežele so imele kakih 800.000 prebivalcev, do 97 % je bilo kmetov, ostali pa so živeli v kakih treh ducatih mest in trgov.

V gospodarstvu je bil to čas, v katerem se že uveljavljajo elementi zgodnjega kapitalizma. Na slovenskih tleh, zlasti v važnejših trgovskih središčih (Ptuj, Ljubljana, Beljak) so se ustvarjali že vidnejši trgovski kapitali, še posebej v povezavi s trgovino med ogrskimi deželami in Italijo. V trgovini in proizvodnji se elementi kapitalizma krepe še večji del 16. stoletja. To še pospešuje dotok trgovcev in podjetnikov iz Italije, ki se naseljujejo v večjih mestih. Poleg cehovske obrti se uveljavljajo zgodnjekapitalistične oblike proizvodnje, ki se deloma tesno povezujejo z rudarstvom in fužinarstvom, a sežejo tudi v druge panoge. Čeprav proizvodnja železa raste še do okoli 1570, je na slovenskih tleh kot zgodnjekapitalistično podjetje najvažnejši živosrebrni rudnik v Idriji, ki ga štejemo med največja podjetja zgodnjega kapitalizma v Evropi. V slovenskih deželah se že močneje uveljavlja založniški način proizvodnje in se pojavljajo prve oblike manufaktur ter obrtna dejavnost, ki je presegla cehovske odnose. V zvezi s tem se vse do okoli 1570 uveljavljajo investicije akumuliranega trgovskega kapitala tudi v neagrarno proizvodnjo. Ta razvoj je močno vplival na družbene odnose znotraj mest in tudi izven njih. V blagovno denarne odnose se je do tega časa že zelo vključil tudi podložnik. Mnogi so se namreč ukvarjali z dejavnostmi izven agrarne sfere (kmečko kupčevanje, domača obrt, tovarništvo, ogljarstvo, dela v zvezi z rudarstvom in fužinarstvom). V krizi zemljiškega gospodarstva, ko so fevdalci povečevali obveznosti in bremena podložnikov; je kmet vse to zmožl zgolj tudi z dohodki iz teh dodatnih aktivnosti. Če je zavoljo česar koli dotok teh sredstev prenehal, so se porajala uporniška vrenja in od konca 15. stoletja do 1635 imamo na Slovenskem obdobje velikih kmečkih uporov. Gospodarski razvoj v smeri zgodnjega kapitalizma je vplival na spremembe v družbeni strukturi v mestih in na vasi. V mestih se je predvsem poglobljala razlika med bogatimi meščani in plebejskimi masami, med tistimi, ki so imeli v rokah mestno samoupravo, in tistimi, ki so bili od nje izrinjeni. Na podeželju pa se je prav v tem času pojavljal nov sloj podeželskega prebivalstva, ki ni imel zemlje ali pa jo je imel premalo, da bi živel od nje, in ki je postajal od fevdalcev celo neodvisen (kajžarji — Untersassen).

Značilne so bile za ta čas tudi politične spremembe, pa naj je šlo za zunanje politične dogodke ali za notranjepolitični razvoj. Poleg mnogih vojn, ko so tedaj prizadele slovensko ozemlje kot npr. boji Matije Korvina, beneško-habsburška vojna (1508/16), ki je skoraj zaprla trgovino proti Italiji in je Habsburžanom prinesla Tolminsko, so še zlasti ponovno grozili turški vpadi. Po predahu v začetku 16. stoletja so se obnovili za Sulejmana po osvojitvi Beograda. V letih 1525/30 je samo Kranjska doživela blizu 50 turških vpadov in čez slovensko ozemlje so tedaj prehajale celo redne sultanove armade. Slovenske dežele so čutile prisotnost osmanske moči do skrajnih etničnih meja. Nevarnost neposredne turške zasedbe ni bila nikdar večja kakor tedaj; meje turške države so se na najbližjem delu približale slovenskemu ozemlju na vsega dobrih 30 km oddaljenosti. Človeške in materialne posledice vpadov so bile grozljive in so segle zelo na široko (odgon ljudi v suženjstvo, plenjenje

in uničevanje, davki, vojaški vpoklici podložnikov, posebna dela in stroški za utrjevanje, tudi številnih mest od srede stoletja dalje). Poglavitno breme turških napadov in obrambe pred njimi je padlo na podložnega kmeta. Razumljivo je, da se je turška nevarnost zažrla v jedro tedanje zavesti slovenskega ljudstva, ki je med drugim videlo rešitev v pokristjanjenju sultana in Turkov. Temu naj bi v skrajni liniji služila tudi dejavnost Ungnadovega zavoda s prevodi protestantskih knjig v glagolici in cirilici, pri čemer je nekaj let sodeloval tudi Primož Trubar.

V notranji politiki se je ta čas tudi kot posledica turških vpadov in ne le gospodarskega in družbenega razvoja uveljavljala večja moč deželnega kneza. Ta je z uvažanjem centralnih uradov, z začetki stalne, najemniške vojske (pozneje tudi z Vojno krajino), ki je vojaško vlogo plemstva omejevala predvsem na poveljniške pozicije, z novo davčno in finančno politiko, z zopetnim pridobivanjem odtujenih regalnih pravic pa tudi s splošnim urejanjem življenja (npr. s policijskimi redi, gozdarskimi redi v posameznih deželah itd.) spreminjal dotlej ustaljena razmerja z deželnimi stanovi v državni upravi. Začetki centralizacije države so sprožili torej dolgotrajen boj med vladarjem in deželnimi stanovi, ki so ljubosumno čuvali pridobljene politične pravice (nil de nobis sine nobis, Landtage sind Geldtage) in koristi posameznih dežel, ki so bile že vpete v pokrajinsko zavest in v stanovih s formiranim pokrajinskim separatizmom. Vrhunec je dosegel prav v reformaciji, ko je dobil navzven podobo boja med katoliškim deželnim knezom in protestantskimi deželnimi stanovi. Ko so bili deželni stanovi kot vodilni nosilci reformacije na vrhu moči po graški in bruški pacifikaciji, so nadvojvodu Karlu celo grozili, da dežele laže najdejo novega deželnega kneza, kakor knez nove tri pokrajine. Vloga deželnih stanov je bila tudi na Slovenskem zlomljena z zmago protireformacije 1628. leta.

Razmere v cerkvi, kakršne so se uveljavile po veliki shizmi in konciliarnem gibanju tudi na Slovenskem, so vsekakor dale poslednji vzgon za širjenje reformacijskih idej. Ali, če rečemo drugače, s stanjem v cerkvi in z odnosom ljudi do vere oziroma s stopnjo njihove vernosti in pobožnosti je bil povezan drug del vzrokov za širjenje protestantskih nauk na slovenskih tleh. Od poznega srednjega veka dalje se v cerkvi in med duhovščino pojavljajo najrazličnejše slabosti in napake, ki so vzbujale negodovanje in odpor ter so zmanjševali ugled cerkve in njenih služabnikov. Ti so zapadali mamonu in nemoralni, kopicili so cerkvene časti in službe in živeli vse bolj posvetno življenje, med nižjo duhovščino pa se je širila neukost in neznanje tudi v cerkvenih stvareh. Skratka, cerkev je doživljala hudo notranjo krizo. Reformne tendence (reformatio in capite et membris) v sami cerkvi so ostale neizkoriščene. Zato je razumljivo, da so mnogi katoliški duhovniki tudi na Slovenskem med prvimi postali pristaši reformacije in poglavitni oznanjevalci protestantskih nauk. To stanje je prihajalo v vedno večje nasprotje s pobožnostjo, ki so jo težave vsakdanjega življenja še poglobljale. Verne množice so tudi na Slovenskem videle rešitev iz težav v božjem redu na zemlji in v povratku k ubožni cerkvi Kristusovih časov. Zahteva, ki je našla izraz tudi pri naših anabaptistih in novih štiftarjih.

Nakazane razmere so že od konca srednjega veka zaostrevale družbena nasprotja. Družbeni razredi so si vse bolj nepomirljivo stali nasproti: vsi proti vsakemu, vsak proti vsem. Tudi proti cerkvi so ob začetku reformacije nastopali vsi družbeni razredi, čeprav s svojih pozicij in svojega vidika. Porušena razmerja med družbenimi razredi je bilo treba na novo urediti. To pa je bilo tedaj mogoče le tako, da se je vsako družbeno in politično gibanje skril pod versko preobleko. Ljudskim množicam je bilo mogoče njihove koristi približati zgolj v obliki novega verskega nauka. Le z njim je bilo mogoče preurediti nastala družbena neskladja in nesorazmerja ter zopet spraviti v »božji red«¹ porušene družbene in politične odnose.

Kriza celotne fevdalne družbe je torej povzročila reformacijo, veliko versko, družbeno, politično in tudi kulturno gibanje, ki se je v povezavi s celotno situacijo in problematiko in njenim reševanjem razširila tudi na slovenskih tleh, vendar ne tudi obdržala. V slovenskih dednih habsburških deželah, kjer je zrasla iz podobnih motivov in se razvijala v podobnih razmerah kakor drugje po deželah nemškega cesarstva, se je začela reformacija širiti zelo zgodaj. Na Kranjskem verjetno že leta 1521 in dalje, čeprav se prvi širši protestantski krožek omenja šele leta 1529 v Ljubljani. Na Koroškem se je novi nauk širil že pred letom 1526. Dve leti pozneje pa so ob vizitaciji na Štajerskem, ki jo je zahteval nadvojvoda Ferdinand, že v mnogih krajih zasledili protestantske pridige in pristaše lutrovske vere. Razumljivo, da sta v letih 1528 in 1529 sledili še dve deželnoknežji prepovedi nove vere. Poslej se je reformacija utrjevala, čeprav ne v vseh slovenskih deželah z isto močjo in enako hitro. Njene ideje in nauke so sprva širili katoliški duhovniki, ki so se oprijeli lutrovske vere. Najpomembnejši med njimi je bil Primož Trubar (1508—1586), utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika in slovstva ter slovenske protestantske cerkve. Še nekaj desetletij ni prišlo do prave ločitve med staro in novo vero oziroma cerkvijo; še vedno je bilo močno uveljavljeno mišljenje, da bodo celotno versko vpra-

šanje in razlike rešili na splošnem cerkvenem koncilu. Šele po sredi stoletja je bilo z augsburškim verskim mirom in tridentinskim koncilom te dvojnosti konec.

Leta 1550 je Trubar — sicer v izgnanstvu — izdal prvi slovenski protestantski knjigi, Abecednik in Katekizem, ki so jima sledile še mnoge druge. Kot superintendent v Ljubljani je leta 1564 izdal tudi cerkveni red za slovensko protestantsko cerkev (Cerkovna ordnina) mimo določil augsburškega verskega miru in mimo katoliškega deželnega kneza; želel ga je uveljaviti ob podpori deželnih stanov. Toda nateletel je na silovit odpor deželnega kneza in Trubar je moral ponovno in dokončno zapustiti domovino. Vendar je njegov cerkveni red v praksi vsaj deloma zaživel. V 70-tih letih je moral deželni knez z graško in bruško pacifikacijo (1572 in 1578) popustiti pritisku deželnih stanov. Plemstvo notranjeavstrijskih dežel in mesta Gradec, Judenburg, Celovec in Ljubljana so dobili svobodo vesti in svobodo bogoslužja.

Reformacija, ki se je med tem utrdila med Slovenci med Muro in Rabo, kjer so po dunajskem verskem miru (1606) na Ogrskem o verski pripadnosti odločali fevdalci, pognala korenine v Medjimurju in se pojavljala v istrskih beneških mestih, je v slovenskih deželah s pacifikacijama dosegla višek. Zajela je skoraj vse plemstvo, ki je spoznalo, da mu nova vera daje vse možnosti za utrditev »stanovskih« prav in za doseg političnih ciljev. Lahko rečemo, da se je v celoti odločilo za reformacijo in postalo njen dejanski nosilec. Nova vera se je razširila med velikim delom meščanstva, zlasti v večjih in bogatejših mestih med višjimi in srednjimi plastmi prebivalstva, vendar jih ni bilo malo tudi v mnogih trgih. Koliko je Lutrovo vero sprejelo podložno kmečko prebivalstvo, bi bilo treba še podrobno preučiti. Pod pritiskom in vplivom zemljiških gospodov in njihovih oskrbnikov, a tudi za novo vero navdušenih župnikov je ponekod del kmetov sprejel novo vero. Na splošno pa podložnik ni sledil osovraženi fevdalcem v reformacijo. Poudariti pa je, da so se tajni pripadniki luteranstva do tolerančnega patenta in verske svobode ohranili samo med kmeti, ki so očuvali in sami prepisovali protestantske slovenske knjige.

Na Slovenskem ni bilo večjih dogmatskih sporov znotraj protestantizma, vso dobo je prevladovala lutrovska vera. Edina prava opozicija ji je bilo flacijanstvo, radikalna smer v nemški reformaciji, katere začetnik je bil Istran Matija Vlačić Ilirik (Matthias Flacius Illyricus, 1520—1575), protestantski teolog, lingvist in zgodovinar. S svojo zahtevo po verski strogosti, ostrejši ločitvi od katoliškega tabora, s svojimi stališči proti interimu, glede adiafore in s svojim naukom o izvirnem grehu je flacijanstvo dobilo pristaše tudi ponekod na Slovenskem. Trubar ni nagibal k flacijanstvu, čeprav je za svoje slovenske tiske uporabljal tudi Flacijeva besedila. Preprečil je tudi, da bi po smrti svojega naslednika (Sebastijan Krelj) superintendent zopet postal pristaš flacijanstva. Pač pa je bil Trubar blizu cvinglijanstvu, zlasti glede nauka o transsubstanciaciji. Vendar je Trubar, ko je spoznal, da je uspeh slovenske reformacije odvisen od deželnih stanov doma in od podpore nemških protestantskih knezov, a tudi pod vplivom württemberške protestantske cerkve, potisnil svoje cvinglijanske nazore v ozadje in se jim javno odrekel. Še več, leta 1579 je prav zavoljo njegovih naporov prišlo v notranjeavstrijskih deželah do enotnosti na temelju augsburške veroizpovedi in nato do podpisa *Formulae concordiae*. Ob višku reformacije v slovenskih deželah je torej — tu izključujemo prekrščevalstvo in stiftarstvo, ki se je občasno razširilo med podložniki in plebejci — prevladala augsburška veroizpoved. Le v Prekmurju se je ponekod občasno uveljavil kalvinizem.

Z reformacijo so Slovenci stopili v krog ljudstev s svojo književnostjo. Skupina reformatorjev in predikantov s Primožem Trubarjem na čelu je s svojimi protestantskimi knjigami ustvarila začetke slovenske književnosti in položila temelje slovenskega knjižnega jezika, hkrati pa s svojim delom odpravljala kulturno zaostalost ljudstva, iz katerega je izšla. To dejstvo je bilo za nadaljnji razvoj slovenskega ljudstva neprecenljivega pomena. Protestantski reformatorji so s svojo književnostjo in slovenskim knjižnim jezikom po dolgi stoletjih zopet ustvarili vez, ki je združevala vse slovensko ljudstvo. Poleg verskih motivov je slovenske reformatorje silila k tej dejavnosti tudi ljubezen do lastnega ljudstva.

V času reformacije je od prvih dveh Trubarjevih knjig do zmage protireformacije izšlo nekaj ducatov protestantskih knjig; sam Trubar je izdal do blizu 30 besedil oziroma knjig. Vrhunec je dosegla ta književnost leta 1584, ko je Jurij Dalmatin (1547—1589) izdal celotno biblijo in ko je Adam Bohorič (u. 1598) v latinščini napisal prvo slovnico slovenskega jezika in dal črkopis (bohoričica), ki so ga nato stoletja uporabljali. Dalmatinovo biblijo je šteti za najvišji dosežek slovenske protestantske književnosti in za poglobitveno osnovo pri nastajanju slovenskega knjižnega jezika. Slovenske protestantske knjige so tiskali tudi prekmurski luterani na Ogrskem (npr. obrednik, t.i. *Agenda vandalica*, 1587); temeljno delo slovenske protestantske književnosti na Ogrskem pa je prevod Novega zakona Štefana Küzmicha (1771).

Slovenska protestantska književna dejavnost je bila povezana tudi z načrtnim tiskanjem glagolskih in cirilskih knjig v posebnem izdajateljskem, Ungnadovem za-

vođu v Urachu. Trubar je v njem sodeloval v letih 1561/3. Od okoli 29 v hrvaški jezik prevedenih del jih je kar 12 pod vplivom Trubarjevih besedil in le 6 jih je izšlo neodvisno od njega. Tudi v Medjimurju so nastajali protestantski teksti v hrvaščini (katekizem, novi testament).

Z delom slovenskih reformatorjev so v slovenskih deželah, tudi pri Slovencih na Ogrskem, rasle šole (osnovne) s slovenskim učnim jezikom. Te šole naj bi po načelu reformatorjev zajele vse otroke ne glede na družbeni položaj, tudi otroke podložnikov. Trubar je to v Cerkovni ordninki izrecno zahteval. Koliko so se ta načela protestantske osnovne šole uveljavila, je še odprto vprašanje. A uveljavljala so se, za kar je dokaz tudi v prikritih slovenskih protestantih na kmetih v času po protireformaciji in njihovi uporabi slovenskih protestantskih knjig in prepisovanju teh knjig.

Protireformacija je uničila skoraj vse, kar so ustvarili slovenski reformatorji, zaustavljen je bil hitrejši razvoj k višji kulturi in narodni celoti. Mogli bi trditi, da bi ob uveljavitvi reformacije in vsega, kar je dala slovenskemu ljudstvu, ne bilo treba čakati na slovensko narodno prebujanje še vse do druge polovice 18. stoletja.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki je doslej izšla v 25 letnikih (1964 ni izšla). Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna. V letniku 1985 naj posebej opozorimo na razprave o fojbah v Julijski krajini, na stenografski zapisnik seje IOOF iz leta 1950, na pregled javno publiciranih stališč KP STO in KPI do londonskega memoranduma iz 1954, kot tudi na razpravo o programu Zedinjene Slovenije v letu 1848 in oblikovanju slovenske nacionalne države leta 1918 ter ne nazadnje na bibliografijo revije Pod lipo.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov in cene zanje, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 13, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1 — 12 din
 PZDG 1960/2 — 12 din
 PZDG 1961/1-2 — 12 din
 PZDG 1963/1-2 — 25 din
 PZDG 1965/1-2 — 25 din
 PZDG 1966/1-2 — 36 din
 PZDG 1967/1-2 — 36 din
 PZDG 1968/69, 1-2 — 50 din
 PZDG 1970/1-2 — 50 din
 PZDG 1971/72 — 100 din

PZDG 1974 — 200 din
 PZDG 1975/76 — 270 din
 PZDG 1977 — 170 din
 PZDG 1978/79 — 150 din
 PZDG 1980 — 220 din
 PZDG 1981 — 250 din
 PZDG 1982 — 900 din
 PZDG 1983 — 900 din
 PZDG 1984 — 1900 din
 PZDG 1985 — 3000 din

Boris Paternu

TEMELJNI POMENI SLOVENSKE REFORMACIJE

Predavanje na filozofski fakulteti v Trstu
23. 12. 1985.

Za zgodovino Slovencev ima protestantska reformacija tri temeljne pomene: narodnega, jezikovnega in književnega. Funkcije vseh treh se med seboj prepletajo in jih lažje ločuje znanost, kot jih je ločevalo življenje samo.

Kakšen je prispevek reformacije k nastanku slovenske narodne samobitnosti? Pisatelj, Miroslav Krleža je še pred nedavnim postavil tole označitev naroda: »Kaj je potrebno za narod? Potrebno je ozemlje, na katerem živi, zgodovina, ki jo je doživel kot izkušnjo, in jezik, ki ga združuje.« Če se vprašamo, kako je bilo s temi lastnostmi pri Slovencih 16. stoletja ob nastopu reformacije, bi lahko odgovorili približno takole. Imeli so svoje ozemlje, toda temu so vladali drugi. Imeli so tudi zgodovino, toda to so prav tako vodili drugi, čeprav so kmečki punti že napovedovali obrat stvari. Čisto zares pa so imeli svoj jezik. In ta se je s pomočjo protestantske reformacije, po zaslugi njene verske in jezikovne miselnosti povzdignil v knjižni jezik. Ob znatnem pomanjkanju drugih socialnih in političnih členov je jezik prevzel poglobljeno mesto v postopnem združevanju in uveljavljanju narodne identitete.

Zato danes lahko rečemo, da je bilo srečanje Slovencev z reformacijo eno najbolj tvornih in pospeševalnih naključij njihove zgodovine. Dalo je, če preletimo samo vrhove, naslednje: prvo slovensko knjigo (Trubarjev *Catechismus*, Tübingen 1550), prvi celotni prevod biblije (Dalmatinova *Biblia*, Wittenberg 1584), prvo slovnico (Bohoričev *Arcticae horulae*, Wittenberg 1584) in prvi besednjak, Megiserjev nemško-latinsko-slovensko-italijanski slovar (*Dictionarium quatuor linguarum*, Grac 1592). Prav to delo, ki ga je napisal priseljeni Nemec in rektor gimnazije v Celovcu, s svojim naravnim smislom za jezikovni pluralizem še danes predstavlja težko dosegljiv zgled pametnega sožitja narodov v prostoru Alpe-Jadran. Med najvidnejše dosežke sodi še Trubarjeva *Slovenska cerkovna ordninga* (Tübingen 1564), neke vrste idejni, pravni in ustavni red nove cerkve, ki je sploh prvi in edini cerkveni red protestantov v takratnih avstrijskih deželah.

Z navedenimi temeljnimi deli je bil slovenski knjižni jezik konstituiran in ni ga bilo več mogoče izbrisati z zemljevida knjižnih jezikov Srednje Evrope. Tudi če bi poznejši asimilacijski pritiski in drugi nasilni posegi, ki so svoj vrh dosegli v 20. stoletju, uspeli Slovence dokončno izbrisati, to se pravi vzeti jim celotno ozemlje in ustaviti njihovo zgodovino — dokument o obstoju in individualnosti njihovega jezika bi ostal. Ostal bi zapis nekega jezika, ki je že imel slovnico, ki je že zmozel pravno izrazje oziroma izrazje za urejanje bistvenih javnih zadev in ki je obvladal stilno kulturo biblije. Za narodovo zgodovino tak dokument preteklosti ni malo. Ni pa dovolj za žive ljudi poznejše sodobnosti in prihodnosti. Toda privilegij ogroženih je njihova trdovratnost in zato se nikoli niso niti poskušali sprijazniti s tem, da bi ostali samo arhivski dokument neke minulosti. Pač pa jim je ta dokument preteklosti pomagal živeti in preživeti.

Ko je znani slavist Matija Murko pregledoval vplive reformacije na duhovno življenje slovanskih narodov — od Čehov in Poljakov do Belorusov, Ukrajincev in južnih Slovanov — je opazil, da je reformacija posebno veliko dala Slovencem in Lužiskim Srbom. Danes lahko rečemo, da so bile njene jezikovne in književne posledice zagotovo najbolj daljnosežne pri Slovencih. Segle so daleč čez svoje prvotne verske in cerkvene namene, ustvarile knjižni jezik v širokih tematskih razponih in s tem postavile prvo fazo v konstituiranju naroda. Dodati je treba še to, da je Trubarjeva *Cerkovna ordninga* pomenila tudi že začetek novodobne družbene in politične civilizacije, to se pravi demokratičnega urejanja pomembnih javnih zadev. S posebno pazljivostjo je na primer izdelano poglavje o volitvah pridigarjev, glavnih nosilcev cerkvenega življenja. In to poglavje podira dotodanjo hierarhično piramido odločanja. Papežu in škofom odreka pravico do postavljanja in odstavljanja pridigarjev in to pravico daje skupnosti vernikov vseh slojev. Postavlja zahtevo, »da ta folk, ta gmajna krščanska ima oblast prave, umejtelne farje izvoliti, inu te ne pridne, neumejtelne odvreči« ne glede na škofovo ali papeževo mnenje in le ob sodelovanju strokovno usposobljenih in že izkušenih pridigarjev, ki so zmožni prave presoje. Ne glede na vrsto zadržkov je tematika tega zakonika segla tudi že k širšim vprašanjem izobraževanja, šolstva in sociale. Pogleda, ki jih je odpirala, pa lahko štejemo za prva razločna znamenja novodobnega demokratičnega mišljenja in demo-

kratičnega urejanja javnih zadev. Oboje, čeprav še komaj v zarodkih, sodi k začetkom moderne politične kulture in med prve pogoje za nastanek razvite, notranje pluralizirane narodne skupnosti.

* * *

In vendar jezikovne kulture slovenskih protestantov 16. stoletja ne moremo zaobseči samo z merilom njene verske, narodne ali socialne funkcije. Postavlja se tudi vprašanje, koliko je njihov jezik presegel praktične potrebe, potrebe moralne in verske vzgoje ter obredne rutine. Povedano drugače: koliko je presegel pragmatično ravno sporočanje in se pognal čez meje svoje referencialne funkcije. Seveda postavljamo to vprašanje retrospektivno in eliotovsko: iz zornega kota mnogo poznejšega ali celo današnjega literarnega jezika, iz zornega kota jezika, ki je razvit v umetnost. To se pravi iz jezika z estetsko funkcijo v ospredju, če govorimo s terminologijo Jana Mukašovskega, ali z osamosvojenjo in emotivno funkcijo, če govorimo s terminologijo Romana Jakobsona.

Tu kaže opozoriti na opazen premik, ki se je zgodil v slovenski povojni literarni in jezikovni vedi pri obravnavi protestantizma. Pozitivistična šola dvajsetih in tridesetih let je šla tako rekoč mimo estetike te književnosti. Vodilni klasik te šole France Kidrič je še zapisal, da so bili slovenski protestanti »brez smisla za poetičnost izraza in lepoto oblike«. Po vojni se obe stroki vse bolj obračata tudi k stilistiki, retoriki in poetiki protestantskih besedil. Glavna smer opazovanja je bila doslej obrnjena k sintaksi in njeni kompoziciji, kjer nekateri iščejo sledove srednjeveške, antične ali renesančne poetike. Vendar raziskav, ki bi zajele celoto, od fonične mimo besedne in stavčne do fabulativne poetike, še čakamo. Toda že to, kar je uzrtega doslej, vodi k spoznanju, da slovenska protestantska književnost 16. stoletja — kljub svoji močni zavezanosti praktičnim cerkvenim potrebam, kakršne je postavljalo okoli — vsebuje tudi nekatere višje izrazne zmogljivosti, ki bi jim lahko dali skupno ime: jezikovna ekspresivna vertikala.

O tem pa nam nekaj pove, tudi takratno protestantsko mišljenje o jeziku, njihova jezikovna filozofija. Ugotovimo lahko, da zelo viden del njihovega jezikovnega razmišljanja zavzema močno okrepljena vera v jezik, skorajda kult besede, izpeljan seveda iz biblije. Pojav ni naključen in je izhajal iz teološke podlage reformacije. V njenem programskem središču je bila zahteva po človekovem osebnem in neposrednem stiku z božjo besedo, to se pravi z biblijsko, evangeljsko besedo. Ta je postala glavna avtoriteta vere in verskega življenja. Ne več zapovedi cerkvene hierarhije, ne več zakramenti, ne več množica zunanjih reči, temveč evangeljska beseda sama — brana, pridigana ali prepevana — je postala temeljna podlaga vere. Zato je postala beseda, z veliko pisana Beseda spet začetek in središče vsega.

Ta silovita vera v besedo ni ostala brez posledic. Pri Slovencih se je pokazala v pravi eksploziji pisanja, ki je v nekaj desetletjih tako rekoč izpolnilo zamude in praznine celih osmih stoletij od pokristjanjenja. Pokazala se je v nenadnem razmahu filološkega mišljenja. Pokazala se je ne samo v pobožanstvenju besede, ampak tudi v njeni okrepljeni antropomorfizaciji. Pri Juriju Dalmatinu, ki je zmogel moč, da je prvi in sam prevedel celo biblijo, najdemo na primer takole počastitev besede: »...en mutast človek (je) pruti enimu govorečimu skoraj kakor en polovico mrtov človek držan inu nej obene kraftniše inu žlahtniše riči ali dela na človeki kakor govorjenje, zato ker se človek skuži govorjenje od druge zvirine loči, več kakor skuži obraz ali druge dela. Ker tudi en lejs more eniga človeka obraz skuži šnicarsko kunšt imeti inu ena zvirina more taku dobro viditi, slišati, dišati, pejti, hoditi, stati, jejsti, piti, se postiti, žejo, lakoto, mrz inu trdo lego trpeti kakor en človek.«

Jezik je torej tisto, kar je na človeku najbolj človeškega, ga loči od vseh drugih bitij in ga postavlja nadnje. Navsezadnje od tod ni več posebno daleč do Humboldtove misli, da je prava človekova domovina jezik, in do njegove znane formulacije: »Človek je človek samo skozi jezik, toda da je iznašel jezik, je moral biti že človek«. In tudi ni neskončno daleč od Heideggerjeve misli: »Jezik je hiša biti.«

Skratka, jezik protestantske slovenske književnosti 16. stoletja še ni bil umetnostni jezik, toda nosil je v sebi že nekatere razločne začetke umetnostnega jezika, jezika osamosvojenega, svobodne literature.

* * *

Toda do književnosti v sodobnem pomenu besede je bilo še daleč. Ne le zaradi jezikovnega stanja, temveč tudi zaradi stanja zavesti, mišljenja, filozofije. Nastanka razvite književnosti in njenega jezika si ni mogoče predstavljati brez bistvenega premika v razvoju individualizma, brez osamosvojitve subjekta in njegovega mišlje-

nja, s tem pa tudi izražanja. Slovenski kulturi, ki ni poznala renesanse, je tudi na tem področju reformacija omogočila prvi premik.

Ena temeljnih lastnosti evropske reformacije je bil njen korak od verskega univerzalizma k verskemu individualizmu, kot ugotavlja sodobna teologija. Glavna volja reformacije je bila v zahtevi, da se odstranijo vse tiste ovire — to se pravi teološke, institucijske, juridične in jezikovne ovire, ki so zgradile prostor med vernikom in bogom in pretrgale njun prvotni stik. V Erazmovem krogu, ki ima Kristusa v središču, na obodu pa verujoče ljudi, je reformacija poskušala očistiti vmesni prostor, izpolnjen s cerkvenim oblastništvom, računom in formalizmom. Vse to pa naj bi se zgodilo zato, da bi človek spet našel neposreden in osebni stik z bogom, z njegovo prvotno, čisto evangelijsko besedo in vero. Prva slovenska knjiga, Trubarjev Katekizem, je to misel zabeležila zelo preprosto: »An verni človek ima naprej to misel inu dobro šego na sebi, de lubi to božjo besedo, to rad posluša oli sam bere, to samo za risnično drži inu ti isti sami verjame. Kar pak ljudje govore, vuče oli dejo ter si bodite sveti očaki stare oli nove vere, falš krščanska cerkov, koncili, navada, papeži, škofi, fari, menihi oli dur bodi, tako ta verni gleda inu rezmisli, aku se nih vuk inu vse djane gliha z božejmi besedami, katere so v tih svetih bukvah, v ti bibliji zepisane. Aku nekar, taku nim ništer verjame inu ne dej po nih vuki. Za tiga volo je ta verni an moder, zastopen inu an bogat, srečen človek, najsi ga drugi ljudje za norca inu boziga imajo...« Luther bi to povedal s svojim geslom: »Veliko bolje je gledati s svojimi očmi kakor s tuji.«

Možnost laicizirane bibliistike, ki jo je odprla reformacija, in pa nauk, naj vernik sam bere sveto pismo, sta pomenila velik korak k osebnemu verskemu doživljanju in mišljenju. V skrajnem primeru: človek se je s svojimi stiskami znašel sam v dialogu z biblijsko izkušnjo in se začel sam odločati v zapletenem svetu evangelijskega etosa. Najbrž je preveč, če temu premiku rečemo »teološka atomska bomba«, kot pravijo nekateri. Brez dvoma pa je novi osebni stik z evangelijem odprl široke možnosti notranjih izbir, ki so segale od vdanosti do upornišva. Evangelij je s svojo prvotno besedo vseboval tako rekoč vse človeške in družbene možnosti. Zato ni naključje, da danes nekateri v Luthru odkrivajo enega izmed začetnikov verskega personalizma in eksistencializma.

Tudi pri slovenskih protestantih lahko odkrijemo mesta, ki kažejo ne le odmeve hudih socialnih pretresov, kakršne so prinesli kmečki pusti in turški pohodi, temveč tudi odmeve stopnjevanih duševnih in bivanjskih pretresov. Ta eksistencialna vertikala je še posebej opazna pri Dalmatinu, kjer beremo: »Zakaj človečku srce je kakor ena barka na enim divjim morjem, katero fortuna inu viharji od štirih stran tiga svita gonijo. Od te strane paha strah inu skrb pred prihodno nesrečo. Od une strane pak srd inu žalost za volo tiga hudiga, kir je že vpričo. Tu se začne vupanje inu prevzetje od prihodne sreče. Od unod pak piha žihrost inu vesele v tem blagej, kir je vpričo. Take fortune inu vihari pak vuče iz srca govoriti inu srce gori odpreti inu grunt vunkaj izsipati. Zakaj kateri v strahi inu nuji tiči, ta veliku drugači govori od nesreče kakor ta, kir v veselej plove...«

Od tod ni več posebno daleč do tistega novodobnega pojmovanja človekove usode, upa in strahu, kot jih najdemo v temeljih dozorele poezije Franceta Prešerna.

Seveda se je v našem šestnajstem stoletju vse to dogajalo še v skromni meri. Slovenska reformacija, v kateri je dominirala Trubarjeva smer, je predstavljala razmeroma zmerno varianto, ki je ostala zunaj vsakršnih skrajnosti. Bila je reformacija »umerjene sredinske smeri«, kot je zapisal Albert Kos, s trdno dogmatično podlago v augsburški veroizpovedi iz leta 1530, ki je temeljila na Luthrovem nauku. Novejše raziskave so nekoliko močneje poudarile še Trubarjevo švicarsko in italijansko usmeritev, tako da bi naposled lahko govorili o svojevrstni kombinaciji severne in južne evropske reformacije. Predvsem pa je zanjo značilno, da so jo potrebe socialno skromnega okolja vezale k praktičnim nalogam moralne in socialne kateheze in jo odvrčale od zahtevnejših teoloških in filozofskih vprašanj.

Toda vsemu temu navkljub ni mogoče prezreti, da je bil storjen prvi korak slovenske kulture k razvijanju osebnega razmerja do bistvenih vprašanj življenja in sveta. In da je bil prvi premik proti svetu novodobnega subjekta s tem opravljen. To pa je hkrati pomenilo tudi prvi, čeprav nezaveden zagon v smer literature kot osamosvojene umetnosti in njenega osebnega izražanja.

* * *

Ob tej priložnosti, ko se o stvareh pogovarjamo na tržaški univerzi, pa nam živo stopa v zavest še neko dejstvo: da je prav Trst imel izredno pomembno vlogo pri nastajanju slovenske reformacije in z njo vred prve slovenske književne kulture. Primož Trubar je najbolj občutljivo obdobje svoje intelektualne rasti — od 16. do 19. leta — preživel na dvoru tržaškega škofa Petra Bonoma, ki mu je bil takrat in tudi

pozneje zelo naklonjen. Tu je šel skozi šolo uglajenega svetovljana, nekdanjega Ferdinandovega in Maksimilijanovega evropskega diplomata, sijajnega govornika, razgledanega humanista, simpatizerja reformacije, pristaša misli o prevajanju biblije v narodne jezike in navsezadnje prijatelja slovenščine tudi v učenem razpravljanju. Pozneje, ko je bil Trubar zaradi krivoverstva pregnan iz Ljubljane, ga je sprejel za svojega dvornega kaplana in postavil za slovenskega pridigarja v Trstu. Skratka, marsikaj kaže na to, da je mladi Trubar svoj usodni obrat k novemu doživel v šoli Bonomovega humanizma in njegove jezikovne tolerance. Sprejem luteranstva je sledil šele na tej podlagi in pozneje. Končno sodi v tržaško okolje tudi začetek Trubarjevih drugačnih in bolj zapletenih srečanj z Vergerijem, pri katerem pa vendarle lahko iščemo pomembno pobudo, da je Trubar opustil nemško gotico, s katero je začel, in slovenski jezik dokončno popeljal k latinski pisavi.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajeve zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 450 dinarjev, za posameznike 300 dinarjev, posamezna številka velja 150 dinarjev, dvojna številka 250 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 3/1955 do 23/1975 po 50 din (le letnik 15/1967 je razprodan), letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din, letnik 1978 po 120 din in letnika 1979 in 1980 po 160 din za posameznike oziroma po 240 din za ustanove, letnik 1981 po 160 oziroma 250 din in letnik 1982 po 180 oziroma 280 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

Miomir Dašić

ISTORIJA KAO PREDMET

Istorija kao predmet treba da dobije u našem obrazovno-vaspitnom sistemu ono mjesto koje istoriji kao fundamentalnoj društvenoj nauci pripada.*

Najprije dozvolite da izrazim zahvalnost Predsjedništvu Savezne konferencije SSRNJ u ime Saveza istoričara Jugoslavije i u svoje lično ime, što je najzad (a naš narod kaže bolje ikad nego nikad), stavio na dnevni red ovih svojih tijela zahtjev Saveza istoričara Jugoslavije da se razmotri veoma nepovoljan položaj i mjesto nastave istorije u našem obrazovno-vaspitnom sistemu, prije svega u osnovnoj školi i školama usmjerenog obrazovanja.

Savez istoričara Jugoslavije od SK SSRNJ, odnosno od ovog skupa i rasprave koja će se ovdje voditi, očekuje ne samo društveno-političku podršku za svoje stavove nego i više od toga: jasne preporuke i konkretne zaključke da se što prije promijeni sadašnji nepovoljan tretman istorije kao nastavnog predmeta u našem školskom sistemu. Ako to i neće biti moguće da ovaj skup, danas, to sve precizno izrazi, uvjereni smo, da bi to trebalo da uskoro učine najviši organi SSRNJ. Jer, pitanje nastave istorije, pa i čitave grupe opšteobrazovnih predmeta, nije i ne može biti stvar za koju treba da se bore i zalažu samo profesionalne asocijacije, stručne i naučne institucije, već je to i najšire uzeto društveno-političko pitanje od značaja za kulturno uzdizanje i idejno usmjeravanje čitave omladine u ovoj zemlji.

I

Rasprave koje su se naročito poslednjih godina vodile, i sada vode, ne samo u krugu stručne nego i šire javnosti, jasno su pokazale (i pokazuju) da je interes našeg društva za razvoj istoriografske misli veoma veliki. One potvrđuju da je istorijska nauka jedna veoma značajna društvena pojava i da upravo istorijska nauka i istorijsko obrazovanje i vaspitanje čine dio socijalističkog samoupravnog društva, budući da je bitan element subjekat i objekat — njegove svijesti.

Nema potrebe da ovdje govorimo puno o značaju i ulozi istorijske nauke i njenom doprinosu u formiranju i oblikovanju istorijske svijesti. Držimo da je za sve nas taj značaj dosta jasan. Ali, čini se, ipak, nije dovoljno jasno: koliko se naša naučna i vannaučna istoriografska misao i tradicija odražava i manifestuje na oblikovanje istorijske svijesti mladih naraštaja, prije svega koliki je njihov udio u formiranju idejnih pogleda kod školske omladine. Dakle, za nas je mnogo važnije da sagledamo: kako i koliko usmjeravamo i oblikujemo istorijsku svijest školskog podmlatka kroz obrazovni i vaspitni sistem, kroz nastavu istorije. Treba, dakle, da se pozabavimo, prije svega traženjem odgovora na pitanje: kakva nam je nastava istorije u školama i kakvo joj je dato mjesto i status u cjelokupnom obrazovno-vaspitnom sistemu? Držimo da ta pitanja zadiru u suštinu obrazovanja i idejnog vaspitanja, problema na koje su istoričari i drugi stvaraoci i pedagoški radnici ukazivali u raspravama o nastavi istorije. Zato ćemo pokušati da nešto kažemo upravo o tom pitanju koje je, po našem uvjerenju, neopravdano ostalo na periferiji interesovanja našeg društva i njegovih društveno-političkih organizacija, svjesni činjenice da time samo ukazujemo na neke aspekte i probleme istorijskog obrazovanja i vaspitanja omladine u nas.

Poznata je činjenica da je istorijska svijest postojala i postoji, da je nastajala i nastaje nezavisno od istorijske naučne misli, historiografije. Međutim, znamo da su djela, radovi i vannaučne i naučne historiografije snažno izvoriste istorijske svijesti. Staviše, zna se i to da vannaučna istorijska svijest predstavlja i veći i uticajni dio istorijske svijesti, da je ona širi pojam u odnosu na istorijsku nauku, da ona izražava duhovnu klimu jednog vremena, da je isprepletana s opštim ideološkim prilikama i drugim zbivanjima u vremenu od koga preuzima i emituje svoje predstave o prošlosti. Ostavljamo za sada po strani odgovor na pitanje: koliki je uticaj memoarsko publicističke literature i feljtonističke na oblikovanje istorijske svijesti mladih i koliko je ta vannaučna misao u idejnoj žiži našeg vremena, koliko ona ima značajno mjesto u stvaranju duhovne klime. Utisak je, a to ne treba smatrati neprirodnim, da vannaučna istorijska svijest ima dominantan prostor za razvoj i djelovanje na

* Uvodno izlaganje predsjednika Saveza istoričara Jugoslavije na zajedničkoj sjednici Sekcije za obrazovanje, nauku i tehničku kulturu i Sekcije za kulturu i umjetnost SK SSRNJ Jugoslavije, održane 10. juna 1985. godine u Beogradu.

oblikovanje istorijske svijesti čitavog naroda, da u tom pogledu ona stoji ispred istorijske nauke. Izvorišta istorijske svijesti su različita, a istorijska nauka je samo jedno od tih izvorišta. Dakle, mnogo je više izvorišta istorijske svijesti koja nastaje izvan domena istorijske nauke. Valja naglasiti da za formiranje istorijske svijesti, istorijskog načina mišljenja nije bila, ni u prošlosti, a nije ni danas, presudna težnja za saznanjem koje se temelji na utvrđenim činjenicama, istinama. Uopšteno rečeno istorijsku svijest »čine različite predstave koje su u prvom redu zasnovane ili na osmišljavanju interesa ili su iskazivanja iracionalnog, a tek u drugom redu na istini ili saznanju«.

Međutim, u savremenom dobu, s obzirom na napredak istorijske nauke, istina i saznanje dobijaju istaknuto mjesto, iako još uvijek ne i odlučujuće u formiranju istorijske svijesti. Tako u ovo naše vrijeme istorijska svijest ima više i kvalitetno različitih istočnika. Nema sumnje da je istorijska nauka, dakle, naučna historiografija sa svojim rezultatima postala taj najkvalitetniji izvor oblikovanja istorijske svijesti. Otuda je jedino ispravno zalaganje da istorijska nauka, sa svojom ogromnom riznicom znanja o razvoju društva, treba da čini temelj, fundament za formiranje umnog odnosa ne samo prema prošlosti nego i da doprinosi saznanju da se ta prošlost može prevazilaziti, da je savremenost nastala na osnovu negacije prošlosti i da se u toj savremenosti otkriva saznanje budućeg razvoja.

Istorijsko iskustvo govori da se istorijska svijest u svom razvoju ispoljavala kroz dvije tendencije: jedna je vukla naprijed, težila unapređivanju i bogaćenju svijesti, a druga je vukla unazad, stvarala dezintegraciju istorijske svijesti. Bilo bi potrebno više prostora da se ove dvije tendencije u razvoju istorijske svijesti, čiji je razvoj uslovljavan i uslovljava se različitim društvenim faktorima, potpunije obradilo. No, s obzirom na karakter ovog skupa, na njegov sastav, ne nalazimo za potrebno da bi to bilo nužno činiti.

Uvjereni smo da je važnije da postavimo pitanje: da li naš sistem obrazovanja i vaspitanja pruža dovoljno mogućnosti, da li daje potreban prostor da školski nastajanje dobije neophodno istorijsko obrazovanje i formira istorijsku svijest koja bi stručno i idejno odgovarala zahtjevima i htjenjima našeg socijalističkog društva? Da li smo sve učinili da se, prije svega na istorijskim nastavnim sadržajima, unapređuje, bogati i racionalizuje istorijska svijest i time doprinosi zadovoljavanju društvenih potreba? Da li nastava istorije u našim nastavnim planovima i programima ima odgovarajuće mjesto koje ovom predmetu po društvenoj važnosti i potrebama pripada? Da li kroz nastavu istorije obezbjeđujemo da se omladina, kako osnovnoškolska, tako i srednjoškolska, na kvalitetan način obavještava o svim bitnim istorijskim pojavama, procesima, događajima i fenomenima? Koliko je nastava istorije u stanju da otkloni mitologizirane i mitske istorijske predstave iz svijesti mladih, da ukaže na istorijske zablude, bilo da su im korjeni u daljoj ili novijoj prošlosti: koliko i kako se na rezultatima historiografije u nastavnom procesu raspravlja o naučnom i koliko se i kako pomaže mladima da ono što je vannaučne prirode shvate, da mu odrede kulturnu vrijednost (ukoliko je ima) ili da je ospore, odbace? Koliko nastava istorije i kako, doprinosi svojim sadržajem pravilnim tumačenjem prošlosti da vannaučne predstave, koje često predstavljaju pogodno sredstvo ideološkog manipulisanja učenicima, budu odbačene?

Na ova i još mnoga druga pitanja, koja se mogu postaviti u vezi sa oblikovanjem istorijske svijesti mladih, teško je dati cjelovite, potpune odgovore. Ipak, može se argumentovano tvrditi da su položaj i mjesto predmeta istorije u našem školskom sistemu nezadovoljavajući (istoričari, i ne samo oni, ocjenjuju ih i krajnje kritičnim kada je riječ o srednjem obrazovanju) i da ne odgovaraju naučnim i idejnim zahtjevima niti našeg vremena niti jugoslovenskog socijalističkog društva.

II

U poslednjih deset godina u nas mnogo se raspravljalo o istoriji, o istorijskoj nauci i istorijskoj svijesti, o mjestu i ulozi istorije kao nastavnog predmeta u vaspitanju i obrazovanju mladih. Sve te rasprave su pokazale da postoji puno nezadovoljstvo s mjestom i položajem nastave istorije u sistemu vaspitanja i obrazovanja. Nezadovoljstvo glasno izražavaju i univerzitetski profesori i profesori i nastavnici srednjih i osnovnih škola, i to ne samo istoričari. Naročito su kritike upućivane koncepciji i sadržajnom određenju nastave istorije u srednjoj reformisanoj školi, u kojoj očigledno neka reformrska rješenja ne samo što ne daju željene efekte nego u po nečemu vuku i unazad.

Još je na VII kongresu istoričara Jugoslavije (1977. godine u Novom Sadu) u zaključcima i kongresnoj rezoluciji ukazano na nepovoljan položaj nastave istorije u osnovnoj školi i srednjem obrazovanju u svim našim republikama i pokrajinama. I sa tribina pet poslednjih simpozijuma o nastavi istorije upućivana je argumentovana kritika istoričara na to što je istoriji kao nastavnom predmetu od fundamen-

talnog značaja za humanističko obrazovanje i vaspitanje mladih dato marginalno mjesto u nastavnim planovima i programima u osnovnoj i srednje reformisanoj školi. I posljednji, Osmi kongres istoričara Jugoslavije (održan oktobra 1983. godine u Aranđelovcu) jednodušno je konstatovao da je nastava istorije potisnuta na margine obrazovanja i vaspitanja i da to ima za posledicu deficitarnost u svestranom obrazovanju i vaspitanju učenika.

I u toku rada naučnog skupa »Nedelja marksističkih rasprava«, u Neumu od 4—9. februara 1985. godine, čiji je organizator bio Centar za društvena istraživanja CK SKJ, a čija je osnovna tema bila »Marksistički zasnovana istorijska nauka u obrazovanju«, raspravljalo se, između ostalog, i o neophodno potrebnom poboljšanju nezavidnog položaja nastave istorije u osnovnom i srednjem obrazovanju. Naime, skup u Neumu je ponovio, u prisustvu i najviših funkcionera Saveza komunista Jugoslavije, neke ranije poruke i apele najviših stručnih tijela Saveza istoričara Jugoslavije i zahtijevao da Predsjedništvo CK SKJ na »prikladan način razmotri položaj nastave istorije u našem školskom sistemu«.

Poslije toga na zahtjev predstavnika Saveza istoričara Jugoslavije u Saveznoj konferenciji SSRNJ, 27. marta 1985. godine, održani su razgovori s najvišim funkcionerima ove društveno-političke organizacije o aktuelnim pitanjima rada i djelatnosti Saveza istoričara, pa je, između ostalog, bilo riječi i o položaju nastave istorije u našem školskom sistemu. Tom prilikom je dogovoreno da Savez istoričara u pismenoj formi dostavi svoje viđenje, ocjene i stavove o problemima nastave istorije i da da konkretne predloge kako bi valjalo riješiti ovo pitanje u Jugoslaviji. Treća konferencija Saveza istoričara Jugoslavije, na svojoj sjednici održanoj 2. aprila 1985. godine, takođe se ponovo pozabavila analizom stanja i položaja nastave istorije u Jugoslaviji i svoje stavove i predloge o tome kako bi valjalo riješiti ovo važno društveno, stručno i pedagoško pitanje formulisala je u pismu SK SSRNJ koje je poslužilo kao povod za organizovanje rasprave o ovom problemu.

Međutim, valja istaći da se eho svih dosadašnjih argumentovanih upozorenja i poruka Saveza istoričara o krajnje nepovoljnom statusu nastave istorije u našem školskom sistemu, odbijao od tvrdog zida administracije i kabineta svih onih drugih subjekata koji su, kako praksa svjedoči, dosta ishitreno odlučili o sprovođenju reforme srednje škole i doprinijeli da se konstituiše sadašnji razućeni školski sistem, odnosno preciznije rećeno da se umjesto jedinstvenog školskog sistema stvori osam naporednih sistema u Jugoslaviji.

Dakle, kad je rijeć o mjestu i položaju nastave istorije, stanje ne samo da se nije promijenilo, poboljšalo i pored svih poruka i apele Saveza istoričara Jugoslavije, nego postoji tendencija i daljeg potiskivanja ovog predmeta na margine obrazovanja i vaspitanja, bez obzira što svi znamo da upravo nastava istorije ima izuzetno važan uticaj na formiranje pravilnog pogleda na svijet mladih, na njihovo opštekulturno obrazovanje, što im pomaže da se oslobađaju od naslijeđenih zabluda prošlosti, što doprinosi formiranju njihove istorijske svijesti i razvijanju uvjerenja o nužnosti mijenjanja svijeta. Zbog toga je nastao krajnje kritičan trenutak da svi nadležni subjekti u ovoj zemlji preduzmu neophodno nužne mjere kako bi se poboljšao položaj predmeta istorije u školskom sistemu. Jer: prostor za izučavanje istorije, naroćito u srednjem obrazovanju, neshvatljivo se i dalje sužava i svodi na mjeru u kojoj se sigurno ne mogu ostvariti osnovni ciljevi i zadaci ovog predmeta.

S prelaskom na reformu školstva, čije intencije su i istoričari u Jugoslaviji svestrano podržali, desilo se da je neopravdano došlo do potiskivanja i zapostavljanja nastave istorije na srednjem stupnju obrazovanja. To je vidljivo i u broju sati koji su određeni ovom predmetu u srednjoj školi. Naime, od nekadašnjih 12 sati, koliko je ovaj predmet izučavan sedmićno u toku školovanja u gimnaziji i učiteljskoj školi, ili najmanje šest sati u ostalim srednje stručnim školama, odnosno 4 u nekadašnjoj školi učenika u privredi — nastava ovog predmeta svedena je samo na 4 sata sedmićno i to po 2 u I i II razredu, čak s tendencijom daljeg smanjivanja i ovog broja sati u nekim republikama. Rijećtu, istorija je bez ikakve naućne i pedagoške analize i osnove, jednostavno potisnuta sa mjesta koje je ranije imala na mnogo sporednije u sadašnjem školskom sistemu.

U tako suženim uslovima sa dva sata sedmićne nastave istorije i na krajnje reduciranim istorijskim sadržajima, koji se izučavaju u prva dva razreda (priprema faza) srednjeg usmjerenog obrazovanja, sasvim je sigurno da ućenici ne mogu ovladati ni osnovnim neophodno potrebnim istorijskim znanjima, a kamo-li da mogu dublje zalaziti u istorijske procese i sticati znanja potrebna za život. Kao da se zaboravilo da bez solidnog poznavanja istorijskih procesa, bez jasnog poznavanja prošlosti i svog i svih jugoslovenskih naroda i narodnosti, bez istorijske svijesti o općim društvenim tokovima, mladi ne mogu temeljno savladati i ovladati ni sadržajima i bilo kog drugog predmeta iz domena društvenih nauka. Zasnovana na istorijsko-materijalističkom pristupu, nastava istorije ima za cilj da ućenicima objasni zako-

nitosti razvoja društva i da ih uvede u razumijevanje savremenog doba, pa i da im otkrije viziju budućnosti. Nema potrebe da dokazujemo koliko nastava istorije ima važnu ulogu u formiranju idejnih stavova mladih i koliko ona može da doprinese njihovom opredeljivanju za progresivno. U ocjeni nezadovoljavajućeg stanja sa sadašnjim istorijskim obrazovanjem i vaspitanjem školske omladine, Predsjedništvo Saveza istoričara Jugoslavije, u apelu od 11. decembra 1983. godine, upućenom predsjedniku SK SSRNJ, predsjedniku CK SKJ i drugim društveno-političkim, državnim i samoupravnim organima nadležnim za obrazovanje i vaspitanje u R/P, između ostalog, kaže: »Očito je da se u sadašnjem školskom sistemu takvi ciljevi ne mogu ostvariti jer programi istorije imaju uglavnom informativni karakter i ne daju dovoljno mogućnosti sagledavanju historijskih zakonitosti. Takva programska osnova nije prihvatljiva jer ne može poslužiti kao polazište za cjelovito društveno obrazovanje. Rezultati ostvareni u nastavi historije nakon uvođenja novog sistema upućuju na veliku površnost u poznavanju historijskog razvoja naših naroda i narodnosti; uključujući tu i najnoviju historiju, što može imati i neizgodnu političku dimenziju u našoj višenacionalnoj zajednici.«

Nema argumenata kojima bi se mogao braniti i pravdati dalji opstanak plana i programa koji propisuje da se istorijsko vaspitanje i obrazovanje završava s II razredom srednje škole, a da u drugoj fazi usmjerenog obrazovanja samo oko 5–7 % srednjoškolaca izučava nešto istorijskih sadržaja.

III

Polazeći od potrebe i neophodnosti usklađivanja školskog sistema s potrebama našeg samoupravnog socijalističkog društva, pa prema tome i potrebe reforme srednjeg obrazovanja, jugoslovenski istoričari smatraju da se pod vidom reforme školstva nikako ne mogu prihvatiti i tolerisati tako štetna rješenja kao što je ovo sa drastičnim smanjenjem izučavanja istorije u srednjoj reformisanoj školi. Naime, kada je proklamovana reforma srednjeg stupnja obrazovanja, jedna od njenih intencija se svodila na opravdano uklanjanje istoricizma iz nastave uopšte. Međutim, u daljoj razradi koncepcije reforme odnosno u njenom provođenju u život, taj zahtjev je očigledno pogrešno ili blago rečeno jednostrano shvaćen, u odnosu na mjesto i ulogu istorije kao predmeta u vaspitanju i obrazovanju, pa se pod vidom uklanjanja istoricizma radikalno pristupilo smanjenju broja časova i mehaničkom sažimanju istorijskih sadržaja. Kao da se zaboravilo da istorija kao nastavni predmet čini osnov marksističkog obrazovanja; da nastava istorije tumačenjem prošlosti i sadašnjosti, u životu svakog naroda, nacije i narodnosti ima ogromnu moć uticaja na mlade generacije u njihovom shvatanju svijeta i određivanju sopstvenog odnosa prema tom svijetu. Jezik istorije je jezik autentičnog kazivanja o prošlosti, o tome što smo bili, ali i o tome što smo sada, pa i o tome što želimo da budemo. Istorija je svijest o prošlosti, ali kao dio savremenosti, ona nosi i sadrži u sebi i onaj treći temporalni element: budućnost. I upravo cilj je i istorijske nauke i nastave istorije zasnovane na naučnoj historiografiji da oživi, objasni, obnovi i rekonstruiše tu prošlost na što je moguće objektivniji način. Drugim riječima učenjem istorije omladina dolazi do saznanja ne samo o prošlosti nego i onim saznanjima koja su nerazdvojno povezana sa životnom društvenom praksom vremena u kome živimo. Otuda možemo tvrditi da su pogled na svijet i marksistički pristup tumačenju istorije idejna okosnica za razumijevanje savremenih procesa, društvene prakse. Istorija je prema tome nauka aktivističkog karaktera. To nikako ne znači da istorija »sa stanovišta savremenih potreba, pretvara sebe u tribunal, pravosudni organ prošlosti, koji presuđuje, oslobađa i rehabilituje«. Pod pojmom »istorija« podrazumijevamo prošlost i ona to, prije svega, i znači, ali istorija znači i shvaćeno »čovječanstvo u svim vremenima«. »Istorija znači čovječanstvo u stalnom mijenjanju i trajanju; ona je »čovjekovo prošlo, ili čovjekovo sada i čovjekovo budućno«. Sadašnjost je posljedica prošlosti, a i uzrok budućnosti, osnova budućeg. Riječju istorija podrazumijeva da je **sadašnjost** započela u prošlosti, a **budućnost** počinje u **sadašnjosti**.

Ovakvo određena i izražena istorijska svijest bi morala biti cilj obrazovanja i vaspitanja mladih u našoj školi. Samo tako shvaćena istorija, kao predmet i »istorijska svijest«, čije značenje ne bi smjelo da se iscrpljuje na tome da pod tim pojmom podrazumijevamo samo »svijest« o prošlosti — izuzetno i mnogo može da doprinosi formiranju idejnih stavova učenika i njihovom opredeljivanju za ono što je napredno. Jugoslovenski istoričari su jedinstveni u ocjeni »da se u sadašnjem školskom sistemu takvi ciljevi ne mogu ostvariti jer programi istorije imaju uglavnom informativni karakter i ne daju dovoljno mogućnosti sagledavanju historijskih zakonitosti«. Svedena na informacije elementarnog značaja, takva programska osnova nastave istorije je i sa naučnog i idejnog stanovišta neprihvatljiva, jer ne daje osnovu za cjelovito društveno obrazovanje. Rezultati ostvareni u nastavi istorije su iz godine u godinu sve slabiji: na kvalifikacionim ispitima na fakultetima i višim školama srednjoškolski

ispoljavaju, površna znanja, nezadovoljavajući je nivo njihove istorijske kulture i svijesti, naročito je oskudno poznavanje istorijskog razvoja u cjelini. Učenici vrlo površno poznaju i istorije naših naroda i narodnosti uključujući tu i njihovu najnoviju prošlost, što može imati dalekosežne i političke posljedice ili ih već ima u našoj višenacionalnoj, društveno-političkoj i državnoj zajednici. Istraživanja i analize stečenih znanja na osnovu sadašnjih programa istorije zajedničkih osnova srednjeg obrazovanja, sprovedena ispitivanjem jednostavnim postupkom postavljanja pitanja učenicima i dobijeni odgovori na njih, govore da su obrazovni i vaspitni rezultati odnosno nivo učeničkog znanja vrlo niski, čak zabrinjavajući.

To je i razumljivo kada se zna da se istorija, sem u nekolike struke uopšte, ne izučava u III i IV razredu usmjerenog obrazovanja, dakle, u dobu od 16 do 19 godina koje je optimalno za intelektualno shvatanje i razumijevanje nacionalne i društvene svijesti, u uzrastu kada je učenik najposobniji da shvati suštinu složenih istorijskih pojava, procesa i fenomena, prije svega onih od bitnog značaja za sagledavanje jugoslovenstva. Naša zemlja je gotovo jedina u Evropi, a jedina među socijalističkim zemljama čiji učenici ne izučavaju istoriju u završnim razredima srednjih škola. Postavlja se pitanje da li naše društvo može dalje tolerisati takvo stanje? Mislimo da je došlo krajnje vrijeme da se to stanje mijenja i to bez odlaganja.

IV

Istoričari Jugoslavije ne mogu se smatrati odgovornim za nepovoljno stanje nastave istorije u našim školama. Oni već godinama glasno imenuju i to i neke druge pojave krizom našeg obrazovnog i vaspitnog sistema. Jugoslovenski istoričari, dakle, to stanje nijesu posmatrali ravnodušno, iz svog stručnog ugla, iako su i kao naučnici i kao tumači istorije odavno skrajnuti, malo ih ko pita za ono što upravo njima ponajprije pripada da stručno riješe. Njima može biti za utjehu to što su godinama svojim porukama i zaključcima uznemiravali one subjekte koji su olako donosili odluke o školskom i vaspitnom sistemu kakvog imamo danas, sistemu na koji nam niko u svijetu ne može pozavidjeti, što su tražili da se mijenja ono što nije dobro i što ne valja u osnovi ne samo istorijskog obrazovanja i vaspitanja mlade generacije. Za istoričare ove zemlje ne bi se moglo reći da su godinama okretali glavu ni od problema koji su pratili i prate naše društvo, naš razvoj. Oni su u ogromnoj većini opredijeljeni za revoluciju i socijalističko društvo kome pripadaju i kao ljudi, stvaraoци i vaspitači. Oni nijesu aplaudirali i odobravali onome što se nametalo iz raznih centara moći, još manje su sve to ravnodušno posmatrali i primali. Oglašavali su se jugoslovenski istoričari sa svojih naučnih i stručnih tribina argumentovanom kritikom, pokazujući svoje neslaganje, i sa čitavom negativnom praksom i rezultatima koje je, od početka davala reformisana srednja škola. Činili su to iz obaveze prema društvu i vremenu u kome žive i rade.

Međutim, ni naš Savez istoričara Jugoslavije, a naročito pojedini njegovi djelovi, ne mogu se lišiti potpune odgovornosti što su, u sudaru i sučeljavanju klasnog i nacionalnog, dopuštali da bez rezolutnog javnog glasa i pobune u ime nauke koju razvijaju i treba da unapređuju, pa i u nastavi istorije tu i tamo dobiju prevagu uskonacionalna shvatanja i interesi, ne mogu se lišiti odgovornosti što su bez upozorenja kritike dopuštali da pojedinci marksistički naučni pristup u istraživanju i tumačenju prošlosti često zamjenjuju ideologijom »nacionalnog prava« i što su na taj način stvarali mogućnost da posebno postane dominantno u odnosu na opšte, da se razvodni jugoslovenska revolucija, a to znači i da se posredno dovede u neizvjesnost i istorijska perspektiva Jugoslavije i njenih naroda. Nije mala ni odgovornost znatnog dijela istoričara što su ponekad i ponegdje ostali po strani ne samo, utemeljenja nekih isključivo usko nacionalnih mjerila u našoj istoriografiji i njenom pretakanju u nastavi istorije, nego i što su pojedinci doprinosili da se produbljuju jazovi i granice duhovnih vrijednosti na našem prostoru, što su pomagali da se jedinstveno i nedjeljivo kulturno naslijeđe vjekovima sticano teškom mukom kao zajednička tekovina i zajednička vrijednost parceliše i ograničava republičkim i pokrajinskim međama i da se tako utire put uskrснуću nacionalnih mitova i stvaranju novih, dajući tako, u ime istorijske nauke, hranu za jačanje nacionalizma i stvarajući pretpostavke za nepoželjno vaspitanje školske omladine. Da li se istoričari mogu, posebno u nekim sredinama, smatrati čistim od nacionalizma i separatizma, ako se zna da te negativne i zlonamjerne društvene pojave predstavljaju svojinu znatnog dijela njihovih vaspitanika? Jasno je da i oni moraju imati udjela i krivice u svemu tome. I među istoričarima ima onih koji glasno napadaju svoje drugove koji se zalažu za jačanje jugoslovenstva, jugoslovenskog patriotizma i internacionalizma. Oni im prebacuju da su zagovornici unitarizma, bezrezervno i glasno podržavajući i objašnjavajući da je najbitnije ono što vodi jačanju republičkog i pokrajinskog etatizma, samonacionalnog interesa i na taj način doprinose stvaranju svijesti o potrebi totalnog razgraničenja, zatvaranja u nacionalne granice, u kulturni separatizam.

Jugoslovensko rodoljublje — tu istorijsku kategoriju osjećanja srodnosti i bliskosti svih jugoslovenskih naroda i narodnosti, stečeno u dugoj borbi svih njih protiv tuđina, zavojevača — gotovo je odbačeno i proglašeno arhaičnim oblikom osjećanja i istorijske svijesti. U pojedinim sredinama, na žalost, i u školama o jugoslovenskom rodoljubu se govori i piše i kao o neistorijskoj i izmišljenoj kategoriji, vještačkoj tvorevini ili se ono jednostavno proglašava unitarističkim baukom. I kategorija bratstva i jedinstva, bitna tekovina jugoslovenske revolucije, neopravdano se sve češće zamjenjuje pojmom zajedništvo, čime se na određen način umanjuje i značaj revolucije u kojoj je nastala i ova kategorija i nova avnojevska Jugoslavija kao epohalna istorijska tvorevina. Umjesto afirmisanja trajnih istorijskih vrijednosti, pozitivnih junaka, fenomena i pojava iz naše prošlosti i kritičkog prosuđivanja o svemu što je pratilo istorijske tokove na ovom našem uzburkanom prostoru, površnim pristupom tumačenja istorije mladim naraštajima doprinosi se stvaranju mitova o umišljenim i izmišljenim nacionalnim herojima, junacima i vođama, nameće svijest o prepoznavanju sadašnjih i budućih veličina, iako one to istorijski ni po čemu nijesu.

Čemu vodi razbijanje jugoslovenskog obrazovnog sistema, gledano prije svega kroz nastavu istorije, i kakvo nam falično obrazovanje i vaspitanje stižu mladi, najbolje je pokazalo istraživanje o jugoslovenskom zajedništvu u sadržajima udžbenika istorije za I i II razred zajedničkih osnova usmjerenog obrazovanja. Naime, to istraživanje, koje su sprovela odjeljenja za istoriju filozofskih fakulteta u Beogradu i Zagrebu, u organizaciji Centra za društvena istraživanja CK SKJ, reljefno je pokazalo da ima sasvim malo onog gradiva koje govori o zajedničkim istorijskim vezama i odnosima, zajedničkim socijalnim, političkim, ekonomskim i kulturnim tokovima i vrijednostima koje su činile osnovu življenja i borbe za opstanak naših naroda na ovom prostoru i koje i danas predstavljaju trajnu tekovinu od značaja za istorijsku perspektivu. Zabrinjavajuće je koliko u nekim programskim sadržajima istorije je potisnuto ono opšte, koliko ti sadržaji ne otvaraju mladima poglede dalje od kućnog, nacionalnog praga ili koliko je zanemarena istorija malog čovjeka, naroda, klasne borbe i koliko se, s druge strane, insistira na, rekli bismo arhaičnom shvatanju prošlosti i kulture.

Sve ovo govori da ni mi istoričari, bez obzira što se nijesmo slagali sa ovakvom koncepcijom nastave istorije u našim školama, nijesmo baš čistih ruku. Istina manje smo krivi za sve ono što se događalo i što se događa u školskom sistemu, odnosno što nam je nastava istorije u krajnje nepovoljnom položaju. Ipak naša odgovornost bi bila u tome što smo bez potrebne borbenosti i upornosti zastajali pred vratima prosvjetne i druge birokratije i što smo pokušavali da samo apelima i porukama utičemo na mijenjanje nepovoljnog statusa nastave istorije. Savez istoričara Jugoslavije i svi republički i pokrajinski savezi i društva istoričara bili su u obavezi da još odlučnije i alarmantnije postavie pitanje odgovornosti pred jugoslovenskim društvom onih subjekata koji usmjeravaju i kreiraju školski sistem, koji neposredno odgovaraju za oblast obrazovanja i vaspitanja.

No, s druge strane, postavlja se i pitanje zašto je subjektivni faktor u našoj zemlji zatajio i dopustio da upravo u ovo naše burno i složeno doba naša omladina, a nju čini u ogromnoj većini školska omladina, bude prepuštena formiranju istorijske svijesti više spontano, nego pod organizovanim uticajem škole i intelektualne sredine. Subjektivni faktor nikako ne može biti lišen odgovornosti zašto je došlo do takvog stanja. Formiranje istorijske svijesti može da teče i evo teče spontano, ali cilj škole je, posebno kroz nastavu istorije, da na naučnim historiografskim rezultatima obrazuje i organizovano oblikuje istorijsku svijest mladih generacija. A već smo istakli kako stoji stvar sa nastavom istorije i kako je ona neopravdano mimo naučnih kriterijuma (a mislimo i zrelog idejnog prosuđivanja) u nastavnim planovima i programima, posebno na drugom stupnju obrazovanja, reducirana na mali broj časova i sadržajno svedena na nedopustiv nivo šture informacije, što ima za mlade naraštaje i nesagledive obrazovne i političko-idejne posljedice. U takvim uslovima ne treba se čuditi što je i svojevrsni istorijski šund u istoriografiji, vannaučna historiografska literatura, publicistika, feljtonistika pa i memoari — koja defektno, jednostrano i tendenciozno prikazuje našu najnoviju prošlost, NOR i revoluciju u Jugoslaviji, u priličnom porastu »da u široj društvenoj javnosti, u narodu a posebno u redovima omladine« stvara »dojam i rasprostranjenio uvjerenje da dosad maltene i nisu znali punu i pravu istinu, da se oficijelno mjesto historijske nauke nametala hagiografija, da revoluciju treba — ta sazreo je trenutak — demistificirati, sve do zaključka ili da se revolucija nije ni odigrala ili da bi bilo bolje i da je nije ni bilo, jer, eto, ušli smo u bespuće...« i slične nevolje. Mislimo da u potiskivanju ovih elemenata koji utiču na stihijno formiranje istorijske svijesti i u borbi protiv idejno neprihvatljivih stanovišta koja dominiraju u vannaučnoj historiografiji jedan od važ-

nih izlaza je u jasnijem sagledavanju uloge i mjesta nastave istorije i mijenjanju sadašnjeg njenog mjesta u našem obrazovnom i vaspitnom sistemu.

V

Jednostavno rečeno krajnje je vrijeme da SKJ kao idejno vodeća snaga u našem socijalističkom društvu, i SSRNJ kao neposredno odgovorni subjekt sagledaju i procijene sve propuste i nedostatke nastale u našem obrazovno-vaspitnom sistemu i da se založe da se i nastavi istorije vratiti ono mjesto u školskom sistemu koje je ona imala prije reforme i koje joj kao fundamentalnoj društvenoj nauci i pripada. Ona, istorija, jeste i mora biti okosnica marksističkog obrazovanja novih naraštaja i formiranja njihove istorijske svijesti. Povod je da podsjetim na onu poznatu Marksovu misao o istoriji kao jednoj jedinjoj nauci, koju je označio fundamentalnom naukom. Marksova »nauka istorije« je ustvari, i prije svega, »istorija ljudi« u kojoj se »gotovo čitava ideologija redukuje ili na izokrenuto shvatanje ove istorije ili na potpunu apstrakciju od nje«. Po Marksu: »Sama ideologija je samo jedna strana ove istorije«.

U školskoj praksi se pokazalo neodoljivim i negativnim zamjenjivanje istorije kao predmeta nekim drugim društvenim disciplinama u kojima se istorijski sadržaji interpretiraju pojednostavljeno u obliku socioloških fraza i u dogmatizovanim šemama, jer takvo tumačenje istorije neminovno rađa metafizički mit koji negira prirodno istorijski razvoj čovjeka u Marksovom značenju istorijskog toka i ljudskog stvaralaštva. Naravno, takva nastava iako se imenuje marksizmom ne mora biti i često u praksi i nije marksistička. Već je od ranije zapaženo da se upravo takva nastava javlja kao velika opasnost za stvaranje racionalne slike o prošlosti baš zbog toga što se »tim dogmatskim šemama često manipuliše kao najprovjerijenijim marksizmom«, bez oslonca na naučnu istorijsku argumentaciju. Ustvari »prebacivanjem« istorijskih sadržaja u druge predmete društvenih nauka učinilo se samo to da te sadržaje tumače manje stručni nastavnici i to na neistorijski način.

Nikada kao u naše vrijeme nije su bila neophodna svestrana istorijska znanja našoj omladini i uopšte našim građanima. Široka istorijska znanja su neophodna iz jednostavnog razloga što je »naučno protumačena istorija sam marksizam« i to marksizam lišen apstraktnog misaonog oblika, marksizam protumačen na konkretnom istorijskom materijalu. Marksističko tumačenje istorije može najuspješnije da razara sve mitove i mistifikacije o prošlosti, počev od religioznih, etičkih i ideoloških pa do onih koje dolaze do izražaja u ovo naše doba, tj. političkih i usko nacionalnih odnosno nacionalističkih i separatističkih. Za borbu protiv negativnog nasleđa prošlosti, posebno protiv nacionalnih mitologija, i raznih drugih idolatrija, i Savez komunista i SSRNJ i čitavo naše društvo moraju i te kako biti zainteresovani.

Idejna borba može se uspješno voditi samo ako se svestrano i kritički proučava i naša i svjetska prošlost. Stručno znanje, ne samo onih koji tumače istoriju, nego i onih koji je prihvataju kao istorijsku svijest, predstavlja bitan elemenat za sagledavanje i poimanje istorijskih fenomena — jugoslovenskih, evropskih i svjetskih. Jer, površno poznavanje istorijskog razvoja naših naroda i narodnosti, u bilo kojoj fazi njihovog razvoja, »ugrožava kulturno jedinstvo naših naroda i narodnosti koji žive u državnoj, društvenoj i kulturnoj zajednici«. Jedan od bitnih faktora za formiranje socijalističke svijesti naših građana i uopšte jugoslovenskog patriotizma temelji se na istorijskom poznavanju razvoja naših naroda i narodnosti i njihovih kultura. Ono što čini našu savremenost, svakako, ne može se dobro shvatiti i razumjeti bez dubljeg poniranja u prošlost naših naroda i narodnosti, bez neophodnog upućivanja mladih generacija u njihove međusobne veze, dodire i prožimanja, kao i kontakte sa susjednim i drugim narodima, sa svijetom uopšte. Ali isto tako istorijske pojave i fenomeni jugoslovenskog prostora nužno se moraju sagledavati i tumačiti i kao dio evropskih, a u našem vijeku i svjetskih istorijskih tokova. Riječju, tu nam je neophodno mlade naraštaje obrazovati i vaspitati na sadržajima opšte istorije.

Međutim, opravdano se postavlja pitanje da li sa dva časa istorije sedmično u prve dvije godine zajedničkih osnova (I i II razred) srednje škole mogu da se pruže neophodna istorijska znanja učenicima. Sigurno je da ne može biti ni tako dobrog programa ni udžbenika istorije koji bi učenicima pružili cjelovitu predstavu o suštinskim istorijskim pojavama i procesima sa tako ograničenim brojem časova. Površnost istorijskog obrazovanja i vaspitanja kao da je time unaprijed determinisana.

Imajući sve to u vidu, Savez istoričara Jugoslavije ocjenjuje da se sadašnje nepovoljno stanje u nastavi istorije može prevazići ako se prihvate sljedeći stavovi i predlozi:

1. Da istorija dobije status obaveznog opšteobrazovnog predmeta u srednjoj školi sa po dva sata sedmično u sva četiri razreda, uključujući i smjerove odnosno struke

za proizvodna zanimanja, a da u humanističkim usmjerenjima se izučava i sa višim fondom sati, zavisno od profila, struke. Time bi u srednjoj školi broj obaveznih sati bio povećan sa sadašnjih 140 na 280 u toku školovanja, čime bi se stvorili uslovi za kontinuirano istorijsko obrazovanje i vaspitanje čitave populacije, a to bi omogućilo i ciklično programiranje kao najprikladnije i didaktički najopravdanije za nastavu istorije.

2. Da se broj nastavnih sati u osnovnoj školi poveća sa sadašnjih 245 na 350 u toku školovanja (i to po razredima: V-2, VI-2, VII-2 i VIII-3 sata sedmično)*.

3. Ako se ne bi prihvatili prethodni uslovi (jedan od ova dva predloga), opravdano se smatra da nema nikakvog izgleda da se izmjenama programa istorije i neprekidnim raspravama u okviru profesionalnih organizacija istoričara, pa i »javnim diskusijama«, koje najčešće zanemaruju objektivno date uslove, poboljša sadašnji krajnje nepovoljni položaj nastave ovog predmeta. Sve objektivne analize pokazuju da se od nastave istorije u srednjoj školi ne može očekivati, da u okviru postojećeg fonda sati i na mehanički reduciranim i osakaćenim programskim sadržajima — ostvare brojni i složeni obrazovni i vaspitni ciljevi i zadaci koji se pred njom postavljaju. Kritika postojećih programa, ma koliko bila opravdana i argumentovana, sama po sebi ne može promijeniti sadašnje nezadovoljavajuće stanje nastave istorije, jer su programi neminovno ograničeni nastavnim planom i nepovoljnim statusom istorije kao opšteobrazovnog predmeta u školskom sistemu.

4. Uočene konceptijske razlike i slabosti u nastavnim programima za istoriju (a i za druge srodne predmete) koje se odnose na sadržajnost, integrativnost, egzemplarnost, neusklađenost i drugi problemi koji vode produbljivanju razlika u vaspitno-obrazovnom sistemu — mogu se lakše prevazići i riješiti **utvrđivanjem zajedničkog programskog jezgra** za osnovno obrazovanje i zajedničke osnove (pripremni stupanj) srednjeg usmjerenog obrazovanja. Jer samo utvrđivanjem obaveznih zajedničkih sadržaja za predmet istorije na više prostora i u okviru većeg fonda sati mogu se riješiti sadašnja razbiježenost, neusklađenost i prenatrženost posebnog, usko nacionalnog u odnosu na opšte, zajedničko. Samo pod uslovom da se istorija izučava sa većim fondom sati moguće je dati doprinos funkcionisanju jedinstvenijeg sistema obrazovanja i vaspitanja u cijeloj SFRJ. Posao na utvrđivanju zajedničkih programskih jezgara iz grupe opšteobrazovnih predmeta već je u završnoj fazi; pa bi prihvatanjem stavova i predloga Saveza istoričara Jugoslavije za dopune i izmjene nastavnog plana za osnovnu i srednju školu predstojala samo određena korekcija u odnosu na proširenje sadržaja iz ovog predmeta i to u onim istorijskim periodima koji su mehanički reducirani ili prosto izostavljeni zbog ograničenog fonda sati. Pri tom, svakako treba imati u vidu da Savez istoričara svojim zalaganjem za što više zajedničkih istorijskih sadržaja koji bi se izučavali u svim republikama i pokrajinama, nikako ne misli na uniformnost i potpuno izjednačavanje programa istorije, već se samo zalaže da se na širem istorijskom materijalu utvrde količine nastavnog gradiva koje bi se obavezno izučavale u svim republikama i pokrajinama, ostavljajući određen prostor za programiranje specifičnih nacionalnih sadržaja za svaku užu zajednicu (republiku ili pokrajinu).

5. Da se težište izučavanja istorije, koje je sada prenijeto u osnovnu školu, pomjeri i proširi na srednja obrazovanja, jer učenicima osnovne škole se nameću zadaci neprimjerni njihovom psihofizičkom razvitku i intelektualnim mogućnostima. Naime, kako se prema važećim programima najveći dio osnovnog-školskog gradiva ne izučava i ne produbljuje u srednjoj školi, to se programom istorije za osnovnu školu postavljaju mnogo veći zahtjevi učenicima nego što je to bilo ranije kada se ciklično programirala nastava istorije. Od učenika osnovne škole se traži da savladaju i vrlo složene istorijske i sociološke kategorije i pojmove i uoče njihove veze. Sem toga od njih se zahtijeva, zaboravljajući na uzrasno doba, da razumiju, shvate i trajno usvoje osnovne zakonitosti društvenog razvoja i ovlađaju osnovnim karakteristikama epoha i najrazličitijih istorijskih procesa i fenomena i to sve na krajnje selektivnom činjeničkom materijalu. U takvoj situaciji nastava istorije se izvodi uprošćeno, preovlađuju sociološke definicije kategorija i pojmova koje učenici ponavljaju mehanički, »bubaju« bez razumijevanja. Riječju, zbog prebacivanja težišta izučavanja istorije u osnovnoj školi, a s obzirom na uzrast učenika i nedovoljan fond sati, najvećim dijelom nastava istorije se svodi na običnu štur informaciju o prošlosti, što sve vodi i njenoj neminovnoj vulgarizaciji.

6. Nedovoljan fond sati istorije, kako u osnovnoj, tako i u srednjoj školi, uslovio je i minimum sadržaja iz opšte istorije, pa se ne može govoriti o sistematskom obra-

Alternativa: Da se istorija u osnovnoj školi linearno programira sa povećanim fondom sati (u V i VIII razredu), ali bez završnog ciklusa, odnosno bez završnog istorijskog sadržaja. Time bi bilo pogodeno oko 5% školske populacije koja ne nastavlja školovanje u srednjoj školi, ali bi se zato mogla kontinuirano programirati nastava istorije u osnovnoj i srednjoj školi (zajedničke osnove), s tim što bi se broj sati u I i II razredu srednje škole povećao sa 2 na 3 sedmično. U tom slučaju u III i IV razredu srednje škole istorija bi se izučavala samo u društvenim smjerovima — strukama.

divanju prelomnih istorijskih događaja, procesa i svjetsko-istorijskih fenomena. S obzirom na sadašnju programsku koncepciju nastave istorije, živo opisivanje i pripovijedanje o prošlosti, što inače čini posebno draž ovog narativnog predmeta, gotovo je napušteno. A sve to vodi smanjivanju interesovanja učenika za istoriju i ima za posljedicu umanjene njene obrazovne i vaspitne uloge u formiranju mladih naraštaja.

7. Da se napusti koncepcija programiranja paralelnih nacionalnih istorija, kako se to do sada činilo, a što nije dopuštalo uopštavanje istorijskih sadržaja sve do stvaranja Jugoslavije (1918). Valjalo bi razmisliti o predlozima nekih istaknutih naših istoričara da se programi istorije koncipiraju tako da obuhvate sve ključne događaje i istorijske pojave na jugoslovenskom nivou. Nema razloga za bojazan da bi takvo programiranje ugrozilo prikazivanje istorije pojedinih naših naroda i narodnosti i da je suprotno shvatanju ravnopravnosti naših naroda i narodnosti, a što protivnici ove koncepcije ističu kao jedan od argumenata.

8. Da se u programima istorije uspostave ravnomjerniji odnosi između sadržaja starijih i novijih epoha i da učenici u cjelosti izučavaju ljudski razvitak. Iako nova i novija istorija ima veći obrazovni i vaspitni značaj, ne treba zapostaviti ni sadržaje iz starog i srednjeg vijeka, jer su i oni od bitnog značaja za razumijevanje cjeline svjetsko-istorijskog procesa. Posebno je značajno da se više obrađuje gradivo iz istorije naših naroda u srednjem vijeku, bilo onih koji su imali svoje samostalne države bilo onih koji su se još onda morali grčevito boriti protiv tuđina da bi odbranili pravo na svoj vlastiti identitet. Osim toga jednostavniji društveni procesi i istorijske pojave u starijoj prošlosti daju povoljniju mogućnost da učenici lakše ovlađaju i nekim istorijskim kategorijama — klase, država, društveni slojevi, staleži, kultura itd.

9. Da se, ako se prihvate predlozi Saveza istoričara Jugoslavije o povećanju fonda sedmičnih sati u osnovnoj i srednjoj školi, programi istorije koriguju na način koji bi obuhvatio ravnomjerno sve komponente istorijskog razvoja: društveno-ekonomsku, političku i kulturnu istoriju. Politička istorija je, zbog malog fonda sati, redukovana do ugroženosti tako da i površne analize govore da prijeti opasnost da u nastavi preovlada pretjerano sociologiziranje i depersonalizacija u prikazivanju istorijskog toka, a što vodi u dogmatsko-šablonsko tumačenje istorije.

Ovo su samo neka ključna pitanja odnosno predlozi čije bi prihvatanje pomoglo da se prevaziđu dosadašnje izrazite slabosti u statusu i nastavi istorije. Ostala pitanja koja se tiču bližeg programiranja nastave istorije i druga koja ograničavajući djeluju na cjelinu obrazovno-vaspitnog procesa, treba prepustiti da riješe sporazumno stručnjaci i nadležne prosvjetno-pedagoške institucije u republikama i pokrajinama.

VI

U sagledavanju položaja nastave istorije i njenih zadataka u osnovnoj i srednjoj školi nužno se, dakle, mora poći od toga da izučavanjem prošlosti i prenošenjem iskustva i znanja iz prošlih vremena sadašnjim generacijama, istorija postaje i nauka o savremenom dobu i budućnosti. Samo u tom dijelektičkom istorijsko materijalističkom jedinstvu treba vidjeti obrazovno vaspitnu funkciju i nastave istorije u istoriji. »Istorija to je sredstvo da se razumije i na taj način da se djeluje na tok događaja«, kaže Lisjen Fevr, dodajući još i to »završen je svijet od juče, završen zavijek. Objasnimo svijet svijetu«.

Na koji sve način nastava istorije treba da ostvari ovaj svoj zadatak u našem vaspitno-obrazovnom sistemu tema je za sebe. Opravdano držimo da ona, ma koliko poboljšali njen položaj u školskom sistemu, neće sama oblikovati istorijsku svijest mladih, jer uzeto suštinski, istorijska svijest nastaje, formira se i nezavisno od istorijske nauke i nastave istorije. Ali, nastava istorije, dobro osmišljena i usmjerena može da istorijsku svijest racionalizuje i da odbaci talog iracionalnog. Dodajmo ovdje i to da se revolucionarno mijenjanje svijeta ne može osmisliti bez dubljeg poznavanja prošlosti, istorijske tradicije, kulture. Lenjin je, govoreći o proleterskoj kulturi ukazivao na neophodnost proučavanja ranijih kultura. Jer, po njemu: »Proleterska kultura se može graditi samo tačnim poznavanjem kulture koju je stvorio čitav razvitak čovječanstva, samo njenim prerađivanjem«. Nije teško razumjeti da Lenjin, kao i Marks, pod pojmom kulture podrazumijeva najširi mogući sadržaj, riječju istorijski sadržaj, odnosno stvaralačku ljudsku egzistenciju u cjelini. Dakle, poznavanje istorije uvodi u razumijevanje opštečovječanskih vrijednosti koje su pretpostavka i same socijalističke revolucije. Poznavanje prošlosti i razumijevanje tradicije koja, kako kaže Marks, u ime »svih mrtvih generacija pritisakuje kao mora mozak živih«, uslov je za kritičko preispitivanje istorije ljudskog društva, istorije svakog naroda i narodnosti i u našoj zemlji i na temelju te kritičnosti iznalaženja puteva za nove ljudske vrijednosti.

Poznato je da je kulturno samo ono društvo koje zna i umije da cijeni kontinuitet u svom razvitku, koje cijeni i njeguje svoju kulturnu baštinu, koje ima svijest

o vrijednostima tradicije, ali ne i da robuje toj tradiciji, već da je proučavanjem stalno mijenja, obogaćuje i preobražava. A to se može postići i postiže se samo temeljitijim izučavanjem istorije i tradicije, jer bez toga nema ni evolucije ni revolucije koja je vizija budućnosti. Ako to imamo u vidu onda je razumljivo što se izražava zabrinutost što te i takve ciljeve ne može da ostvari uspješno nastava istorije na način kako joj je dato mjesto u osnovnoj i posebno srednjoj školi. Čini se da je nastao trenutak i društvena potreba ove naše zemlje da ni ovo pitanje, kao i neka druga koja se tiču vaspitanja i obrazovanja našeg podmlatka ne smijemo dalje odlagati. Tendencije dezintegracije istorijske svijesti u nas su tolike i takve da to već predstavlja zabrinjavajuću pojavu i ugrožava dalji hod i prosperitet Jugoslavije. Tim tendencijama se društvo mora suprotstavljati i kroz stvaranje jedinstvenog vaspitno-obrazovnog sistema kroz dublje poznavanje istorijskih procesa kao bitnih za jačanje istorijske svijesti o nužnosti i neophodnosti održanja jugoslovenskog jedinstva kao trajne istorijske tekovine.

ZGODOVINA LJUBLJANE

zbornik s posvetovanja o zgodovini Ljubljane, ki je bilo v Ljubljani 16. in 17. novembra 1983. Zbornik v obsegu 595 strani je uredil prof. dr. Ferdo Gestrin, v njem pa objavlja 48 avtorjev, ki v svojih razpravah obravnavajo preteklost Ljubljane od najstarejših časov do sodobnih dni. Knjigo sta izdaja »Kronika«, časopis za slovensko krajevno zgodovino in Zgodovinsko društvo Ljubljana. V prosti prodaji stane 1600 din, v Zgodovinskem arhivu Ljubljana (Mestni trg 27) in na Oddelku za zgodovino filozofske fakultete (Aškerčeva 12) pa jo je mogoče dobiti za 1100 din.

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI

16. MEDNARODNI KONGRES ZGODOVINSKIH ZNANOSTI V STUTTGARTU 25. 8.—1. 9. 1985

Mednarodni kongresi zgodovinarjev so se začeli že pred prvo svetovno vojno, mednarodni komite zgodovinskih znanosti pa je bil ustanovljen šele 14. maja 1926 in je takoj prevzel prirejanje mednarodnih kongresov v svoje roke. Po drugi vojni so bili kongresi v Parizu (1950), Rimu (1955), Stockholmu (1960), na Dunaju (1965), v Moskvi (1970), San Franciscu (1975) in Bukarešti (1980). Za prizorišče letošnjega 16. kongresa je bil izbran Stuttgart v Zvezni republiki Nemčiji, glavno mesto dežele Baden-Württemberg, nekdanja prestolnica vojvodine in kraljevine württemberske. Mesto je nastalo v srednjem veku, preseglo dvajset tisoč prebivalcev ob vstopu v 19. stoletje, začelo naglo naraščati v njegovi drugi polovici, bilo temeljito porušeno v drugi svetovni vojni in po njej zgrajeno na novo. Zdaj je uspešno gospodarsko in kulturno nadpolmilijonsko mesto. Leži ob Neckarju, pa se dviga tudi nad dolino navzgor na griče in terase, gozdovi in vinogradi pa segajo prav v mesto. Dobra so vina, dobre so domače švabske jedi. Tu sta pred dobrimi dvesto leti preživljala svojo mladost Schiller in Hegel, tu se je pred sto leti rodil veliki izum, bencinski motor Gottlieba Daimlerja. Stuttgartska univerza je nova; staro univerzitetno središče pokrajine je Tübingen. Tübingen in bližnji kraji živijo tudi v slovenskem spominu, v spominu na Trubarja in druge protestante, ki so tod živeli in delali.

16. mednarodni kongres zgodovinskih znanosti se je začel v nedeljo 25. avgusta točno ob deseti uri dopoldne v veliki Beethovnovi dvorani v stuttgartski Liederhalle. Prvi govornik je na dolgo pozdravljajal znamenite prisotne (zveznega predsednika, predsednika deželne vlade, nadžupana, mednarodne in domače zgodovinarske funkcionarje), generalna sekretarka mednarodnega komiteja, pariška rektorica Hélène Ahrweiler pa je v svojem govoru omenila staro protokolarno pravilo, ki ob prisotnosti državnega poglavarja ne dovoljuje imenovati nikogar drugega. Obrnila se je samo nanj in je rekla: »Ko pozdravljam vas, gospod zvezni predsednik, pozdravljam torej obenem vse prisotne«. Gotovo je bil govor zveznega predsednika Richarda von Weizsäckerja posebej zanimiv, saj je bil vsekakor na višji ravni kakor so navadno podobni pozdravni govori. Govoril je kot politik o razmerju med zgodovino in politiko: »Naša podoba zgodovine ima velik političen vpliv. Ne nazadnje zato bi politiki vedno znova radi vplivali na razumevanje in prikazovanje zgodovine. Zdi se, da potrebe politikov po mobiliziranju in ideologiziranju zgodovine za namene sedanjosti ni mogoče izkoreniniti«. Rekel je, da pomaga zgodovinar »nam politikom in nam ljudem sploh, da se trudimo biti objektivni, kakor tudi je to težko. Pomaga nam spoznavati, da more ljudem to uspeti le pod pogoji duhovne svobode«. V zvezi s starim reklom o zgodovini-učiteljci je rekel, da se iz zgodovine »ne naučimo, kaj naj storimo. Lahko pa se iz nje naučimo, kaj moramo preudariti«. Govoril je o ekumeni zgodovinarjev, o njihovi veliki in težki nalogi, o dialogu, ki predpostavlja drugačnost sogovornika, ki mu namen ni zmaga, ampak skupno delo. Med nalogami zgodovinarjev je imenoval boj proti pozabi na eni in legendi na drugi strani. Zahvalil se je inozemcem, da so prišli, saj se gotovo marsikdo med njimi ni mogel zlahka odločiti, priti na nemška tla razpravljat o zgodovini. Rekel je tudi, da je imelo nemško zgodovinopisje marsikaterikrat v svetu boljši sloves kot nemška zgodovina.

Naslednjo nedeljo, 1. septembra dopoldne je bil zaključek kongresa. Vmes so se od nedeljskega do sobotnega popoldneva zvrstila dopoldanska in popoldanska zasedanja. Samó prvo nedeljo popoldne je bila téma ena sama, drugače pa je teklo vselej obenem po 5—6 programov. V četrtek in petek, ko so delale komisije, je bilo takih, istočasno potekajočih zasedanj celo nad 30. Obenem so se vrstile ves teden za udeležence kongresa tudi poldnevne ali celodnevne znanstvene ekskurzije, ogledi mesta, industrijski ogledi, večerne vožnje v Remstal s pokušno vina in podobno. En večer je bil v novem gradu za vse udeležence kongresa sprejem pri badensko-württemberskem ministrskem predsedniku in stuttgartskem nadžupanu, en večer na prostem ob univerznih poslopjih sprejem pri rektorju, en večer je bil koncert stuttgartskih filharmonikov, ki so s svojim nastopom poplemenitili tudi začetek in konec kongresa. Zasedanja so bila v različnih predavalnicah v petih poslopjih univerze in v veliki ter v manjših dvoranh Liederhalle. Tu so posamezne založbe iz Nemčije pa tudi drugih dežel razstavljale svoje zgodovinske publikacije in dajale na voljo najrazličnejše knjižne kataloge in prospekte. To je seveda še posebej veliko pomenilo za nas, ki nas naša uvozna politika že leta strada, kar se tiče tuje znanstvene

literature. Posamezne komisije so zborovale tudi drugod, tako komisija za zgodovino predstavniških in parlamentarnih ustanov v badensko-württemberskem deželnem zboru.

Kongres je imel pet velikih sestavnih delov. V prvem se je razpravljalo o metodologiji, drugi je govoril o velikih temah, tretji je delal v kronoloških sekcijah, četrti na okroglih mizah, peti sestavni del pa so bile pridružene komisije in združenja. V metodologiji je častno mesto pripadlo razpravljanju o Maxu Weberu. O častnem mestu priča že to, da je bilo nedeljsko popoldne posvečeno edinole tej temi in da ni bilo nobenega drugega istočasnega zasedanja. Uvodno besedo je imel bielefeldski profesor Jürgen Kocka, ki je poudarjal, da so Webrovi metodološki pogledi tudi danes važni za zgodovinsko znanost in da je prispeval k metodologiji in teoriji moderne zgodovinske znanosti več kot večina zgodovinarjev njegovega in poznejšega časa. Vzhodnonemški referat se je seveda končal z besedami, da gre Marxu za zmago nad kapitalizmom, Weberu pa za to, da bi bil kapitalizem zmožen reforme. Razen o Weberu so v okviru metodoloških vprašanj razpravljali tudi o arheologiji in zgodovini ter o filmu in zgodovini.

Pri velikih temah je imela središčno vlogo »l'image de l'autre«, podoba drugega, drugačnega, podoba tistih, ki so bili drugačni od večine, tistih, ki so jih izločili iz družbe ali so se sami iz nje izločili, tistih, ki so živeli na robu družbe, ki so se v nji počutili kot tujci v lastni deželi. Zajeli so tudi narodne manjšine. Priprave na to zanimivo temo je vodila že omenjena Hélène Ahrweiler. Obsežen uvod o marginalnosti, o marginalnem, obrobnem človeku, ki živi v družbi, toda izven njenih skupnostnih vezi, institucij in modelov obnašanja, je pripravil Poljak Bronislaw Geremek. Toda Geremek ni mogel priti na kongres. Kakor je sporočil v pismu, ki ga je Ahrweilerjeva prebrala, ni bil sprejet v uradno poljsko delegacijo, zasebnega potnega lista pa mu niso dali. V okviru te teme je Avstrijec Arnold Suppan govoril o Jugoslaviji in Avstriji med obema vojnama. Na podlagi časopisja in diplomatskih poročil je prikazoval, kako je sosed gledal na sosedu. Veliki temi sta bili še dve: indijski ocean in odpor proti fašizmu, nacizmu ter japonskemu militarizmu. O osvobodilnem boju v Jugoslaviji sta govorila Tone Ferenc in Dušan Biber. Kronološke sekcije so bile razdeljene na stari vek, srednji vek, moderno dobo (mi bi rekli novi vek) in sodobnost. V vsakem obdobju je bilo več tem, vsaki temi pa je bilo navadno posvečeno eno dopoldansko ali popoldansko zasedanje. O starem veku sta bili dve temi: mesta v začetku starih civilizacij — država in vera v starih družbah. O srednjem veku sta bili prav tako dve temi: ljudska in verska gibanja (tu je govoril beograjski profesor Sima Ćirković o bosanski cerkvi, Bolgar Angelov pa o bogomilstvu) — oblast in avtoriteta. Staremu in srednjemu veku skupna tema je bila: gore, reke, puščave, gozdovi — meje ali stičišča? Novejšemu času so dali več časa in tem. Moderna doba je imela pet problemov: reformacija — absolutna monarhija v Evropi in Aziji — vloga ver v Afriki — male države v kulturnih, političnih in gospodarskih spremembah 1750—1914 — parlamenti in politične stranke pred letom 1914. O tej zadnji temi je govorila Zagrebčanka Mirjana Gross o političnih strankah Hrvaške v drugi polovici 19. stoletja kot o primeru psevdokonstitucionalizma. Sodobnosti je bilo posvečenih 6 tem: motorizacija cestnega prometa in njene posledice 1885—1985 — diplomacija 1914—1939 — zaposlenost in brezposelnost po Keynesu (tu je govorila Mira Kolar-Dimitrijević iz Zagreba o Keynesovi teoriji in brezposelnosti v Jugoslaviji 1929—1941) — državljani in javna uprava — politične stranke, javno mnenje in problem državne varnosti po 1945 — socialne spremembe v deželah v razvoju. Modernemu in sodobnemu času je bila skupna tema: kultura elit in kultura množic po 17. stoletju. Tu sem govoril o jeziku kulture v srednji in vzhodni Evropi od 18. stoletja do prve svetovne vojne.

Za okrogle mize je bilo pripravljenih 10 tem: o ekologiji, o zgodovinskih časopisih ob revolucionarnih tehničnih spremembah glede objavljjanja in informiranja, o psihozgodovini, o odgovornosti zgodovinarja v jedrski dobi, o ženah in mirovnih gibanjih (ta tema je bila napovedana za jedrsko dobo, objavljeni prispevki pa kažejo, da je segla nazaj v 19. stoletje), o družini v zgodovini, o kulturi domačinov pod kolonialnimi režimi v moderni dobi, o antropologiji, o izdajanju virov za 19. in 20. stoletje, o podobah Azije v moderni evropski misli.

Pridruženih organizacij je bilo nad 30. Tu naj jih omenim le nekaj. Mednarodno združenje za bizantinske raziskave je razpravljalo o problemu, ki je bil že na vrsti pri velikih temah, o podobi drugega, o tujcih, manjšincih in obrobni ljudih, potem o oblasti in avtoriteti, kar je imela v programu srednjeveška kronološka sekcija, in o položaju bizantinistike v celotnem zgodovinopisju. V okviru te zadnje teme je o zgodovini jugoslovanskih narodov in o bizantinistiki referiral Jadran Ferluga, ki je pred leti delal v Beogradu, zdaj pa je profesor v Münstru. Mednarodna komisija za slovanske raziskave je govorila o odnosih med slovanskim in germanskim svetom od 16. stoletja do prve svetovne vojne. Zaradi obsežnosti tematike je izločila poli-

tične in kulturne vidike ter se omejila na gospodarske in socialne. Nikola Petrović je zajel nekatere jugoslovanske probleme, Avstrijec Haselsteiner je razpravljal o za-
držanju južnoslovanskih županij Ogrske do Jožefa II, Günter Schödl iz Erlangena
pa je primerjal socialne spremembe in gospodarski razvoj Jugoslovancev v Avstro-
Ogrski in Poljakov v Nemčiji okrog leta 1900. Mednarodno združenje za raziskave
evropskega jugovzhoda je imelo dve temi, Balkan med Sredozemljem in srednjo
Evropo (tu je bil na sporedu Garašaninov prispevek o neolitu in bronasti dobi) ter
družbo, nacionalno zavest in nastanek modernih držav na Balkanu. Mednarodna ko-
misija za zgodovino mest, ki ji od leta 1981 predseduje Sergij Vilfan, profesor ljub-
ljanske pravne fakultete, je razpravljala o odnosu mesto-vas od 14. do 18. stoletja.
V mednarodnem komiteju za zgodovinsko metrologijo je govorila Sena Sekulić-Gvo-
zdanović iz Zagreba o istrskih srednjeveških merah, v mednarodni komisiji za zgo-
dovino ruske oktohrske revolucije pa Janko Prunk iz Ljubljane o jugoslovanski
historiografiji o oktohrske revoluciji.

Kakor je videti iz teh podatkov, je bil kongres prāvzaprav ogromen sklop po-
sameznih kongresov, simpozijev in zborovanj, z zelo različnim potekom in rezultati.
Nekatera zasedanja so bila prenapolnjena z referati, tako da je bila diskusija skoraj
onemogočena. Ponekod so dali podlago obravnavanju že uvodni sintetični referati,
sestavljani na podlagi bolj ali manj obsežnega gradiva. Drugod tega ni bilo, pa tudi
referati mnogih tem so obravnavali tako različna področja, da si ni bilo mogoče
ustvariti nobene skupne slike. Isti ali podobni problemi so bili obravnavani na več
mestih. Prav v istem času, ko se je kronološka sekcija ob kulturi elit in množic
dotikala nacionalnih in jezikovnih vprašanj, so velike teme razpravljale o narodnih
manjšinah. Ob obilici sekcij in prostorov in v množici ljudi dostikrat nisi mogli najti
ali srečati človeka, ki bi se želel pogovoriti z njim. Tudi tole moje poročilo sloni,
kjer govorim o referentih, v veliki meri na tiskanem gradivu, ne pa na osebnem
preverjanju. Kakor je bil kdo natiskan, pa ni prišel, tako je nastopil tudi kdo, ki ni
bil omenjen ne v objavah ne v programu. Zato napake nikakor niso izključene. Pro-
gram je bil gotovo raznovrsten, trudil se je zajeti vse dele sveta, seči v najnovejšo
dobo in zajeti tudi vprašanja, ki jih je načel sedanji čas in jih klasično zgodovino-
pisje ni dopuščalo. Seveda je mogel odnesti vsak udeleženec le majhen del celote.
Zato so lahko tudi vtisi močno različni, saj so bila tudi posamezna zasedanja zelo
različne kakovosti.

Vsak udeleženec je dobil ob prihodu poročila (Rapports) v dveh zvezkih na 850
strane. To so bili natisnjeni prijavljeni referati. Te je bilo treba poslati v Stuttgart
že do 30. septembra lanskega leta, seveda v strogo omejenem obsegu (2100 znakov).
Referenti so imeli ob svojem nastopu večinoma še manj časa na razpolago in so
mogli povzeti le glavne misli svojih ugotovitev. Iz teh natisnjenih poročil bomo mogli
zdaj, šele po kongresu, videti vso širino in globino, ponekod pa tudi plitkost obrav-
navanih tem. Šele iz branja bomo mogli spoznati celoto. Slišano in videno bo kmalu
izginilo, ostal pa bo kongres v svojih publikacijah. Omenjena dva zvezka poročil
nista edino. Izšle so še druge publikacije, ki pa niso bile enako široko dostopne.
Bolgarska akademija je izdala referate za temo o družbi, nacionalni zavesti in mo-
dernih državah na Balkanu, v okviru združenja za raziskave evropskega jugovzhoda.
V Parizu so izdali 27 prispevkov k podobi drugega (za veliko temo). Tudi nekateri
referati so izšli ali bili razmnoženi posebej, različna združenja so dala taka ali dru-
gačna sporočila, vendar pa širokega objavljanja raznih prispevkov in njih razdelje-
vanja med udeležence, kakor je bilo v navadi na nekaterih prejšnjih kongresih, zdaj
ni bilo. Tudi Jugoslavija zdaj ni več pripravila publikacije z desetletno zgodovinsko
bibliografijo, kakor je bila to storila za kongrese v letih 1955, 1965 in 1975.

Udeležencev je bilo okrog 2000. Odkod? Na to vprašanje ne morem odgovoriti,
povem lahko le, odkod so bili pisci 212 daljših in krajših poročil in referatov, ob-
javljenih v obeh zvezkih Rapports. Skoraj tri četrtine besedil (155) je dala Evropa,
28 Amerika, 21 Azija, 4 Afrika. Iz vse latinske Amerike je bil en sam referat, iz
Afrike sta bili zastopani samo dve frankofonski državi (Zaire in Burkina-Faso). Ne
arabske ne muslimanske države niso dale referentov. Velešile po številu referatov so
bile Zvezna republika Nemčija (20), Sovjetska zveza (19), Združene države (18), Ve-
lika Britanija (17) in Francija (16). V drugo skupino, z 9-6 referenti, so spadale Špa-
nija, Italija, Danska, Nemška demokratična republika, Poljska, Romunija, Japonska
in Kanada. Seveda te številke govore samo o referentih (pa tudi tu ne o vseh), med
udeleženci pa je bilo razmerje lahko drugačno. Tako so bile med udeleženci zasto-
pane tudi arabske in muslimanske države, o katerih sem prej zapisal, da niso imele
referentov, in v programu je bil napovedan tudi sestanek zveze arabskih zgodovi-
narjev. Jugoslovanskih udeležencev je bilo gotovo skoraj 30, slovenskih iz Jugoslavije
in zamejstva vsaj 7. Na splošno je gotovo mogoče reči, da je večina raziskovalcev
zgodovine v Jugoslaviji mnogo preslabo poučena o dogajanju v mednarodnem zgo-
dovinskem svetu, še zlasti o posameznih mednarodnih združenjih in komisijah, da

dostikrat kdo samo slučajno ali po osebnih informacijah zve, kaj kje pripravljajo, kaj raziskujejo, pa smo zato tudi premalo vključeni v to mednarodno delo, ki ostaja mnogokje po nepotrebnem brez našega prispevka.

Mednarodni komite se trudi, da bi združil zgodovinarje vsega sveta brez izjeme. V Rimu (1955) je prvič nastopila kot članica mednarodnega komiteja Sovjetska zveza, v Stuttgartu LR Kitajska. Tako so zdaj zastopane v vodstvu in na kongresih vse današnje glavne svetovne politične orientacije. Vsa organizacija temelji na državah, kakršne so — to nalaga kongresom in komiteju določeno zadržanost, diplomacijo in previdnost. To je seveda nujno in potrebno, vodi pa v nekaterih situacijah do prevlade političnega nad človeškim. V diskusijah so tu pa tam prihajala na dan nazorsko-politična nasprotja v ostrejši in žolčnejši obliki. Nekaj takega sem poslušal v sodobni kronološki sekciji, ko je razpravljala o diplomaciji med obema vojnama in o sovjetsko-nemškem paktu 1939.

Organizatorji so se odločili, da prevajanja na kongresu ne bo, pa da tudi ne bo omejevanja nastopanja na določene izbrane jezike. Piscem referatov so priporočili nemščino, angleščino in francoščino s pripombo, naj vsakdo uporablja jezik, v katerem želi biti bran in razumljen. Tako je bila od 218 tiskanih poročil dobra polovica (112) v angleščini, 47 je bilo francoskih, 42 nemških, 5 španskih, 1 italijansko in 1 rusko. V angleščini so pisali vsi azijski zgodovinarji, večina zgodovinarjev severne Evrope, Sovjetske zveze in Češkoslovaške. Francoščini so ostali zvesti Poljaki in Romuni. Jugoslovani in Madžari so uporabljali v glavnem nemščino. Vendar je ohranila francoščina v svetovni zgodovinski skupnosti še mnogo od nekdanjega prvenstva. Imeti moramo pred očmi, da je bilo francosko zgodovino pisje dolgo časa vodilno in najuglednejše. Spominjam se, kako so se v Rimu pred tridesetimi leti nekateri Angleži trudili, da bi razpravljali v francoščini. Marsikaj tega je ostalo. Organizatorjeve publikacije so imele francoščino večinoma na prvem mestu in v vodenju razprav in razpravljanju jo je bilo še močno čuti. Toda k temi o motorizaciji cestnega prometa v zadnjih sto letih so bili vsi referati razen enega napisani v angleščini, s prispevki Francozov in Nemcev vred. Uveljavljati pa se je začela španščina. Po vesteh, da bo novi predsednik mednarodnega komiteja Mehikanec in prihodnji kongres v Španiji, je eden razpravljalcev dejal, da bo govoril špansko, češ, le navajajte se že zdaj malo na bodoče čase.

Vasilij Melik

* * *

Težišče delovanja univerze v Heglovem rojstnem mestu Stuttgartu je na tehničnih strokah, premorejo pa tudi zgodovinski institut. Dokaj presenetljiva izbira tega ne ravno grdega (na močvirnatem kobiljem vrtu — Stutengarten — monstrumi menda ne bi sedeli dovolj trdno), pač pa dokaj brezizraznega mesta za gostitelja mednarodnega kongresa zgodovinarjev je očitno rezultat dobrega sodelovanja župana M. Rommela (generalovega sina) z dvema zgodovinarjema — A. Nitschkejem (ki zelo plodovito goji tako imenovano historično raziskavo vedenja — Verhaltensforschung, za katero vodi poseben institut) in E. Jaeckelom. S tem je kongres dobil neko individualno noto, ki je odtehtala — morda pa tudi sopovzročila — to ali ono nerodnost pri organizaciji. Tudi zveze z gospodarstvom so bile očitno dobre, o čemer priča »darilo zgodovinarjem« — udeležencem, zbirka dvanajstih intervjujev oziroma biografij, sestavljena največ po razgovoru z uspešnimi gospodarstveniki (A. Nitschke-D. May, Fast ohne Chance in Baden-Württemberg). Najbolj zanimiv je takoj prvi članek, pogovor z vodilno osebo družbe Bosch H. L. Merklejem, ki je tudi član senata nemške Max-Planck-Gesellschaft za pospeševanje znanosti (in s tem tudi mnogih družboslovnih panog). Vprašanje: »Katero družbeno dejavnost, tudi poklicno, bi po pomenu postavili na najvišje mesto?« Odgovor: »Znanost! Pri tem ne mislim na določene discipline, temveč na potrebo po spoznanju, ki tiči v vseh disciplinah in panogah. Saj ni moč praktičnih učinkov ločiti od fundamentalnih spoznanj, na katerih slone, toda v bistvu mora znanost vendarle temeljiti na volji po znanju.« — Ob vodstvu skozi Boschevo tovarno orodnih strojev, ki stoji nevpadljivo v južnem predmestju in ima 5500 zaposlenih, so povedali, da šteje samo razvojni oddelek te tovarne (centrala in druge tovarne imajo posebne) 260 ljudi. Moje vprašanje: »Koliko k temu prispeva Nemška raziskovalna skupnost?« Odgovor: »Ničesar, to vzdržujemo sami.« — V tovarni sem opazil opozorilne napise delavcem v treh tujih jezikih, med njimi ni bilo nobenega jugoslovanskega. Pojasnilo: »Jugoslovani se hitreje nauče nemški.« — Čemu je to pripisovati?« Moj odgovor: »Najbrž inteligenčnemu kvocientu.«

Govori ob slovesnem začetku kongresa (prav tako kot glasbena vložka, ki ju je izvajal Stuttgartski simfonični orkester z dirigentom W.-D. Hauschildom) so napravili dober vtis: nepotrebnih besed skoraj ni bilo, veliko pa je bilo izrečenih citiranja

vrednih sentenc. To še posebej velja za — pri nas že v Naših razgledih 27. 9. 1985 objavljeni — zelo pretehtani govor predsednika ZR Nemčije R. von Weizsäckerja. Tudi drugi so komaj zaostajali, tako deželni ministrski predsednik L. Späth (»Le tisti, ki pozna svoj izvir, lahko gradi svojo prihodnost«) in dotedanji predsednik Mednarodnega komiteja za zgodovinske vede, Poljak A. Gieysztor. Predsednik Zveze zgodovinarjev Nemčije Ch. Meier je skušal strniti obračun z novejšo nemško zgodovino (»Kolikor bolj mineva čas, tem težje si predstavljamo, kako se je vse to moglo zgoditi«), nato usmeril svoj pogled v prihodnost, »ki je zgodovinarju vodilo«, in ob koncu opozoril na razhajanja: »Toda kakor naj politiki najdejo rešitve krizam, tako morajo zgodovinarji omiliti razločke s tem, da razložijo vzroke«. Govor glavnega tajnika, francoske bizantologinje grškega rodu H. Ahrweiler je ob sklicevanju na navedbe raznih avtoritet šel vsebinsko v podobno smer kot drugi: »Zgodovini v ednini je sledila doba pluralistične zgodovine; v našem razklanem in vendar medsebojno odvisnem svetu nastaja zavest solidarne zgodovine, pri kateri nam gre za skupno prihodnost.«

V priključku na govore je sledilo predavanje G. A. Ritterja (München) o nastanku in značaju socialne države, v katerem so imele precejšnje mesto nekatere pravne panoge (zlasti delovno pravo, socialno zavarovanje, zavarovanje zoper brezposelnost); precej široka tema seveda ni dopuščala kaj več kot pregled, o katerem je samo po poslušanju težko soditi. Česa bistveno novega v konceptu nisem opazil.

Vsaj prvi popoldan diskusije o Maxu Webbru (nadaljevanja ne poznam), ki so jo začeli J. Kocka (ZRN) in W. Mommsen (ZRN), je bil po mojem splošnem vtisu na dostojnem nivoju. (K. D. Erdmann iz Kiela je dotedanjo diskusijo pohvalil kot »strukturnirano«). Znani angleški marksistični zgodovinar E. Hobsbawm (čigar perfektna izgovorjava nemščine takoj pove, kje je preživel mladost) je med drugim ugotovil: »O sodobnih problemih današnjih dni Marx ni rekel zadnje besede, pač pa prvo še danes uporabno. Weber je ni, ker je bil vezan na svoj čas in je zato zastarel.« Ch. O. Carbonell (Montpellier) je ugotavljal, da v Franciji pozno odkrivajo Webra (od približno 1965 dalje), med drugim zato, ker so dotlej delali isto, a drugače (Simiand, Labrousse) in so bili Weberisti že pred samim Webrom. Zdaj pa tudi Weber prihaja v modo.

Tema o ljudskih in verskih gibanjih v srednjem veku je bila dovolj konkretna, da se koreferati in diskusija niso preveč od nje oddaljevali, čeprav sta o razmerju ljudska gibanja — verska gibanja s primerno teoretično naravnano govorila v glavnem le Nizozemec (menda Moolenbroek: »Ljudska kultura ni avtonomen kulturni sistem, nasproten višji kulturi«) in E. Werner (NDR). Drugače pa je večina udeležencev imela pred očmi regionalne herezije, med drugimi tudi naš S. Čirković v solidnem prispevku in diskusijskih pojasnilih o bosenskih bogomilih: Bosenska cerkev je propadla že prej kot država in ni dokazov, da bi bili bogomili kompaktno prešli v islam. Bogomili so se imeli za »božje ljubljence« (Werner), torej — bogomile.

Pri temi »Oblast in avtoriteta v srednjem veku« je francoski pravni zgodovinar J. Gaudemet (Pariz) uvodoma skušal opredeliti razmerje med obema pojmom: oblast pomeni gospodarja, avtoriteta pa je na primer za Rimljane prvotno osebna lastnost. Tudi Z. V. Udalcova in L. A. Kotelnikova iz ZSSR se nista bali teorije: »Oblast lahko uživa avtoriteto med enim razredom, pri tem pa je sovrážna, brez avtoritete za drug razred«. Velik del koreferatov pa je teoretični problem enostavno prezrl in obravnaval pač ta ali oni aspekt državne organizacije, mestoma celo ne glede na časovni okvir. Vljudni predsedujoči je bil proti temu brez moči. Nič drugače ni bilo z diskusijo, ki je bila sicer zelo živahna a nepovezana. Od vseh diskusij, kar sem jih slišal, je bila ta najbolj šibka. Gotovo je nisem rešil te lastnosti, ko sem že proti koncu in na hitro opozoril na vlogo fizične (viteštvo) in psihične sposobnosti kot vira vladarske avtoritete v raznih dobah in na načine, kako so zahodni oblastniki nadomeščali pomanjkanje lastne svečeniške avtoritete.

Le krajši čas sem poslušal razprave o temi »Hribi, reke, puščave, gozdovi: pregrade ali stikališča?«, ki jo je po mojem zelo dobro vodil J. F. Bergier (Zürich). Seveda ravno ta, sicer solidna diskusija, še posebej ni mogla potekati brez lokalnih piskrčkov, ki jih je eden izmed angleških govornikov dokaj jezno napadel. Predsedujoči: »Imate prav, toda vidi se, da nimate izkušenj z mednarodnimi kongresi.« Res sem doživel že dosti hujše oblike nepotrebne diskusije.

Dva cela dneva sem vodil delo Mednarodne komisije za zgodovino mest, ki ji predsedujem od leta 1981. Prvi dan je veljal temi »Mesto in podeželje od 14. do 18. stoletja«. Potem ko smo na treh letnih sestankih prinašali svoje prispevke (del jih bo izšel v reviji »Storia della Città«) in določili kot referenta prvega podpredsednika, Th. Riisa (saj je temo pred leti on predlagal), smo pred dobrim letom v Dublinu prediskutirali njegov osnutek, ki ga je na tej podlagi slednjič predelal v tekst, kakršen je izšel v kongresnih materialih. Za predvideni kratki obseg je bila tema

seveda preširoka (na to sem opozarjal že ob njenem izboru) in smo zato delne teme porazdelili še na več koreferentov. Diskusijo sem vodil tako, da smo sproti obravnavali sektorje referata v zvezi z ustreznimi koreferati, kar se je zelo obneslo. Sodelovalo je vpiro 70 do 80 navzočih kakih 30 ljudi s približno štiridesetimi intervencijami, ki so bile vse kratke in omejene na bistvo sproti obravnavane delne teme. Poslušalci, ki so krožili od predavalnice k predavalnici in tako ujeli razne dele diskusij, so potrdili ugodni vtis o tem delu. Moja prvotna skepsa o preširoki temi je bila torej preveč pesimistična, saj nihče ni poudarjal vrzeli v glavnem referatu, vsakdo pa je imel dovolj možnosti, da pove svoje.

Takoj potem, ki sem prevzel predsedstvo komisije, sem s tehnično in deloma tudi gmotno pomočjo blagajnika F. Irsiglerja in njegove mlade univerze Trier uvedel bilten komisije (*«Nouvelles de la commission internationale pour l'histoire des villes»*). Njegovo četrto številko sem posvetil 16. mednarodnemu kongresu in v njem podal delovni načrt komisije z bibliografskimi podatki o njegovi dosedanj realizaciji. V Stuttgartu smo drugega dne komisijskega zasedanja obravnavali najnovejše stanje pri realizaciji še odprtih načrtov, ki se v strnjeni obliki glase: nacionalne retrospektivne bibliografije; viri za zgodovino mest do srede 13. stoletja; atlas mest; letne bibliografije; obdelava petletnih kongresnih tem.

Pri delu teh načrtov je Jugoslavija še v zaostanku. Pokažemo sicer lahko na uspeli simpozij v Škofji Loki leta 1974, na prispevek Yougoslavie v mednarodnem Vodniku za zgodovino mest, na razne prispevke h kongresnim temam in na organizacijsko delo, ne moremo pa razglašati kakih posebnih jugoslovanskih uspehov glede prvih treh zgoraj navedenih programskih točk. Tu bi me vedlo predaleč, če bi hotel novačiti sodelavce pri teh projektih. Treba bi bilo o tem ponovno objaviti izčrpnjšo informacijo v posebnem sestavku in delo organizirati, toda tudi iskati denar za njegovo izvedbo, kar je vsaj zame najbolj neprijetni del naloge.

Drugega dne popoldne smo imeli (zaprto) »administrativno« sejo, na kateri smo med drugim s tajnim glasovanjem in z večino glasov izmed več predlogov določili svojo temo za prihodnji mednarodni kongres zgodovinskih ved v Madridu: »Nova mesta«. Temo je predlagala agilna Italijanka F. Bocchi iz Bologne. Hkrati smo sklenili sprejeti povabilo danskega podpredsednika komisije Riisa, naj obravnavamo temo »Mesta in cerkvene ustanove« (ki sta jo predlagala F. Irsigler in K. Blaschke, vsak iz ene Nemčije) na posebnem simpoziju na Danskem. Vsaj doslej se je komisija uvrstila med tiste, ki so upravičile svoj obstoj, za kar imajo zasluge zlasti moji trije predniki: Nemec H. Aubin, Švicar H. Amman in francoski akademik Ph. Wolff. — Po tej seji sem moral oditi naravnost na vlak, tako da zadnjih dveh dnevov kongresa nisem več opazoval.

Vse komisije so zasedale na različnih mestih hkrati, tako da se to pot nisem mogel udeležiti dela dveh drugih komisij, ki jima tudi pripadam. Kolizija raznih interesov je na kongresih te vrste pač neizogibna.

Kongres je spremljala vrsta drugih prireditev, med drugim cikel treh predavanj iz nemške zgodovine, ki jih je na pustomodernem in kljub temu (ali prav zato) nepreglednem rotovžu ob sodelovanju Nemške zveze zgodovinarjev in (po našem) »sofinancerjev« priredil župan Rommel. Ta se je že ob otvoritvi kongresa izkazal z dokajšnjo duhovitostjo, na primer, ko je svoje mesto med drugim pohvalil takole: »Slednjič se je tu (pred 99 leti z Daimlerjevo iznajdbo, S. V.) rodil avtomobil, katerega hrup nas obdaja in ki je v teku let pokosil več žrtev kot večina vojn 19. stoletja.« Ob koncu 20. stoletja »naj bi človeški duh premagal površnost, da bi našel bistvo.« — V omenjenem ciklu predavanj sem poslušal samo prvo, ki ga je imel giessenski profesor P. Moraw, rojen v Moravski Ostravi, z naslovom »Nemčija — celota in deli v poznem srednjem veku.« V nasprotju s tradicionalno nemško državno zgodovino je postavil več trditev, ki se močno približujejo moji, že večkrat izraženi oceni srednjeveške države, pri čemer gre pač za samostojna iskanja v podobni smeri: nemški narod je mlajši od svojega organizacijskega okvira; oživitvev rimskega cesarstva je ovirala nastanek specifične nemške mentalitete; v 10. do 14. stoletju je bilo sporazumevanje (razen v latinščini) večjezično, na podlagi regionalnih govorov; pojem Nemčije je tedaj bil bolj državni kot jezikovni; razlike v razvoju so izraz evropskih razlik; institucij ob koncu srednjega veka ne gre razlagati z modernim parlamentarizmom in tako dalje. Aplicirano na slovensko zgodovino to pomeni med drugim, da je bilo »nemško« gospostvo v srednjem veku oblast nadetnično (po rimskem vzorcu, toda brez učinkovitega centralizma) zamišljenega imperija, kar ni isto kot nemška hegemonija v Avstriji 19. stoletja in še manj kot gospostvo nemškega imperializma raznih oblik v najnovejši dobi.

Kongres je tudi spremljala bogata razstava novejših zgodovinskih publikacij, mnogih nemških, pa tudi tujih (zlasti anglofonskih) založb. Noben INDOK ne more nadomestiti take možnosti za vpogled v najnovejšo tujo literaturo, v kateri pa se

marsikdaj kak zvaneč naslov ob pregledu vsebine izkaže za hudo varljivega. Ugotovitev, kaj vse bi moral še poznati, če ne nabaviti, je včasih kar neprijetna.

Med spremnimi prireditvami (ki pa se jih nisem utegnil udeležiti) naj omenim še na italijansko iniciativo organizirani ustanovni sestanek Združenja evropskih zgodovinarjev in informativni sestanek o mednarodnem in meddisciplinskem združenju za preučevanje vladarstva, ki so ga udeleženci iz desetih držav ustanovili v začetku leta 1985 v Torontu. Samo še zelo dobro organizirani nacionalni komiteji zgodovinskih ved lahko mislijo na vsestransko sodelovanje v podobnih organizacijah, za katero je potrebno dosti ljudi in denarja.

Ne ravno zaradi kongresa, pač pa hkrati z njim, je bila v Stuttgartu razstava izkopenin iz groba keltskega kneza v Hochdorfu blizu Stuttgarta, o kateri naj povem le tole: k razstavi, ki naj bi dajala prerez arheoloških metod in dognanj od pračloveka do srednjeveških mest, je središče poznahalštatski knežji grob, izkopen pred šestimi leti. Odtlej do danes so z vsem potrpljenjem obnovili (očistili in iz drobcev sestavili) predmete, med drugim bronasto ležišče na kolesih za mrliča, grški bronasti kotel s prostornino 340 litrov in s sledovi medicine, voz in tako dalje. Same izkopenine, njihova obnova in tudi razstava so izjemen dosežek. V preglednih in primerjalnih gradivih je Slovenija dobro zastopana in končno mnenje o pomenu knežjih izkopenin v spremnem filmu izreka — Tone Knez iz Novega mesta. Na razstavi, ki si jo v mestu zdomcev ogledujejo ogromne množice ljudi, tudi takšni vtisi gotovo niso brez pomena. Znanstveno sodelovanje s tujino ni le nujno zlo. Ob tem se moramo zopet spomniti našega kongresa: Udeležba pri takšnih in podobnih prireditvah postaja pri nas problem: malo ljudi s primernim jezikovnim in stvarnim znanjem kaže interes za mednarodno sodelovanje, predvsem pa se postavlja problem finančnih sredstev. Za stuttgartski kongres ga je vsakdo reševal z večjim ali manjšim uspehom ali brez njega po svoje in navsezadnje nas je vendarle nekaj prišlo. Taka rešitev gotovo ni »sistemska«, včasih pa še vedno bolj simpatična kot nekatere druge: zveza zgodovinarjev neke sosednje države je izbrala hotel, ki je stal štiri in polkrat več kot moj, zato pa so število udeležencev morali precej omejiti. Na drugi strani so nekatere skupine, ki so iz vzhodne srednje Evrope pripotovale z avtobusi, že po številnosti napravile vtis. Bolj kot kdaj prej je bilo vendarle čutiti, da nekoliko boljša organizacija z jugoslovanske plati gotovo ne bi bila odveč.

Še o primerjavi s prejšnjimi kongresi: imam vtis, da ta kongres ni bil tak monster-kongres kot prejšnji, ki sem jih doživel. Bil je kljub vsemu bolj pregleden. Ali oddaja svoje udeležence drugim, bolj specializiranim kongresom, ali je čutiti tudi drugod finančne težave, ali pa morda prevelike razsežnosti niso več tako privlačne?

Sergij Vilfan

INTERKATEDRSKA KONFERENCA V SARAJEVU

(8., 9. november 1985)

Letošnja interkatedrska konferenca zgodovinarjev je bila 8. in 9. novembra 1985 v prostorih Filozofske fakultete v Sarajevu. Izmed desetih kateder za zgodovino (univerzitetnega ranga) v Jugoslaviji (o tem in o konferencah v letih 1980—1982 glej poročilo v ZC 37/1983, št. 1—2, str. 129—130) so se je udeležili predstavniki devetih zgodovinskih oddelkov (Sarajevo, Zagreb, Beograd, Ljubljana, Novi Sad, Skopje, Zadar, Priština, Nikšić), vendar iz Nikšića ni bilo predstavnikov študentov, temveč le dva profesorja, iz Prištine pa le študentje. Prvi dan dopoldne je bila razprava o specifičnih metodah dela pri pouku sodobne zgodovine s posebnim ozirom na periodizacijo, o stanju in poenotenju študija na jugoslovanskih univerzah in o položaju zgodovine v osnovnem in srednjem usmerjenem izobraževanju v Jugoslaviji, popoldne pa so bili študentski referati. Drugi dan dopoldne so bili še preostali referati študentov in sprejeti so bili še sklepi te konference.

Kot predstavniki oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani so se konference udeležili prof. Ignacij Voje, prof. Dušan Nečak in študenta Bojan Balkovec in Igor Lokošek. Na temo Aneksija BiH so študentje napisali tokrat kar 14 referatov; iz Ljubljane je bil le eden. Pač pa smo med udeležence konference razdelili zbornik s konference v Ljubljani (tema: Federalizem pri jugoslovanskih narodih).

O specifičnih problemih periodizacije sodobne zgodovine v naši historiografiji je imel dokaj obsežen referat prof. Milorad Ekmečić. Predlagal je strogo delitev stari vek — srednji vek — novi vek (od začetka 16. stoletja dalje) tako v obliki kot v narodni zgodovini. Predlog je seveda skrajno problematičen, še zlasti če bi hoteli prilagoditi tej periodizaciji tudi predmete študija na fakulteti. Drugi Ekmečićev predlog je bil naziv moderna zgodovina za dobo po letu 1918 in sodobna zgodovina za

dobo po letu 1945. Tudi o tem dokončen sklep ni bil sprejet. V zvezi s tem sta se pokazali še dve težnji. V en predmet naj bi se združile starejša zgodovina lastnega naroda in zgodovina drugih jugoslovanskih narodov (za vse obdobje pred 1918), kar je seveda popolnoma nesprejemljivo. Predstavnik iz Beograda je predlagal, da se predmet Zgodovina jugoslovanskih narodov po 1. 1918 poimenuje Zgodovina Jugoslavije. Verjetno pa ni problem naziv, temveč vsebina in obseg predmeta, ki poleg jugoslovanskega okvira vendarle še mora dati nekoliko podrobnejši pregled razvoja lastnega naroda. Glede poenotenja študija ni prišlo preko ugotovitev o potrebi po tem. Enotna je bila ugotovitev o vedno bolj slabem materialnem položaju fakultet (v Skopju dela oddelek za klasično filologijo brezplačno, knjižnice vseh oddelkov na filozofski fakulteti naj bi združili v eno z enim bibliotekarjem, v Nikšiću niso imeli denarja, da bi poslali predstavnike študentov na to konferenco ipd.). Prav tako enotno in še bolj kritično je bilo ugotavljanje skrajno kritičnega položaja pouka zgodovine v osnovnih in zlasti srednjih šolah v Jugoslaviji. Potrdili smo predloge Zveze zgodovinarjev Jugoslavije v zvezi s tem (zlasti, naj se zgodovina uvede v vse štiri letnike vseh srednjih šol po 2 uri tedensko; po 2 uri tedensko v 5. razred in po 3 ure tedensko namesto dveh v 8. razred osnovne šole). O tem naj bi tudi stekla razprava v zvezni konferenci SZDL.

Študentski referati so bili (kot že na prejšnjih konferencah) po obsegu in kvaliteti precej različni. Kompletan seznam referatov je sledeč: 1. Živka Gluhić (Sarajevo): Aneksija BiH na stranicama Godišnjaka Društva istoričara BiH, Priloga za istoriju i Glasnika Društva arhivskih radnika BiH; 2. Slobodan Šoja (Sarajevo): Prikaz Aneksije BiH u knjizi Momčila Ninčića; 3. Jasmina Čirković in Božica Mladenović (Beograd): »Politika« prema aneksiji BiH; 4. Igor Lokošek (Ljubljana): Tolstoj, »Slovenski narod« in aneksija; 5. Jasna Žiljak (Zagreb): Stav Socialdemokratske stranke Hrvatske i Slavonije u listu »Slobodna riječ« prema aneksiji; 6. Amra Cvetković (Sarajevo): Aneksija BiH prema pisanju »Srpske riječi«; 7. Suzana Leček (Zagreb): Stav Hrvatske pučke napredne stranke u listu »Pokret« prema aneksiji BiH; 8. Predrag Latinović (Zagreb): Stav Hrvatske stranke prava u listu »Hrvatska« prema aneksiji BiH; 9. Marjana Valić (Zadar): Odjeci aneksione krize u Dalmaciji; 10. Veselinka Krstevska (Skopje): Makedonija poslije aneksione krize; 11. Sašo Todorovski (Skopje): Makedonija pre i u vrijeme aneksione krize; 12. Pal Tibor (Novi Sad): Stavovi lista »Branik« za vreme aneksione krize; 13. Zoltan Bada (Novi Sad): Stavovi lista »Zastava« za vreme aneksione krize; 14. Naim Krasniqi (Pristina): Odjeci aneksione krize na Kosovu.

Organizatorji konference so obljubili, da bodo izdali zbornik z vsemi referati, vendar je to odvisno tudi od finančnih sredstev. Že iz seznama referatov se vidi, da je večina vendarle vložila precej truda, zlasti pri obdelavi publicističnih virov, na katerih je slonela večina referatov. Žal je zmanjkalo časa za diskusijo. Referati so bili sestavljeni in prebrani v treh jezikih (srbohrvaščini, makedonščini, slovenščini). Še enkrat se je pokazalo, da je za druge narode in narodnosti razumevanje slovenskega jezika pretrd oreh. Zato bi bilo dobro v bodoče referate vselej prevesti.

Sprejeta je bila prošnja Pedagoške fakultete v Mariboru, da se udeleži že naslednje interkatedrske konference, ki bo v Nikšiću leta 1986. Sklenjeno je bilo, naj se v bodoče konference udeležita največ po 2 predstavnika študentov z ene fakultete, imata enega ali dva referata, vendar pa naj bo predstavitev referatov na konferenci časovno omejena na 15–20 minut, tako da bo ostal čas za diskusijo. Celotno delo konference naj se razdeli na 2 sekciji — v eni naj se razpravlja o študijskih problemih (v ospredju je še vedno problem poenotenja študija), v drugi pa obravnavajo študentski referati. Precej časa smo na koncu porabili za določitev teme naslednje interkatedrske konference. Danih je bilo precej predlogov. Skopski predstavnik je odločno zavrnil temo Balkanske vojne in končno je bilo s konsenzom sklenjeno, da bo tema: Nastanek nove Jugoslavije, njena prva ustava in meje.

Že prvi dan zvečer so nam gostitelji priredili večerjo, drugi dan popoldne pa smo se odpeljali na ogled olimpijskih objektov (Bjelašnica, Igman) in Sarajeva. Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Sarajevu je kljub nekaterim manjšim spodrsrljajem uspešno organiziral konferenco. Lahko upamo, da se bo to edino vsakoletno srečanje profesorjev in študentov vseh fakultet v Jugoslaviji nadaljevalo.

Igor Lokošek

* * *

Na podlagi izčrpne diskusije so udeleženci sprejeli še naslednja priporočila: 1) delo med oddelki za zgodovino v SFRJ koordinira in za izpolnitev dogovorjenih sklepov skrbi oddelek, ki mu je poverjen sklic naslednje konference; 2) medkatedr-

ske konference se vršijo še naprej redno vsako leto; 3) konferenca v soglasju s prejšnjimi dogovori obdrži reprezentančni in delovni značaj; 4) koordinator in sklicatelj konference v letu 1986 bo zgodovinski oddelk Pedagoške fakultete v Nikšiću; 5) do naslednjega zasedanja naj se začne z usklajevanjem učnih programov, da bi se izdelal »model«, primeren za sedanje razmere in potrebe optimalnega študija z vsemi neobhodnimi standardi; 6) dvopredmetni študij (k temu je sicer treba stremeti) naj se ne izvaja tako, da se A in B predmet glede ur pouka in zahtev izenačita ter na ta način ustvari vtis o kvalifikaciji obeh predmetov na nivoju »A«; 7) zaprosi naj se predsedništvo Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije, da se obrne na Zvezno konferenco SZDLJ za posredovanje pri vseh republiških konferencah SZDL in skupnostih za finansiranje visokošolskih ustanov; Zvezna konferenca SZDLJ naj pošlje tem apel z zahtevo, da posvetijo posebno pozornost visokošolskim oddelkom, na katerih se obravnavajo kompleksi disciplin, pomembnih za nacionalno zgodovino in kulturo (književnost, materni jezik, umetnost itd.). Te oddelke je treba materialno in kadrovsko okrepiti in usposobiti, da bodo lahko neovirano izvrševali svojo nalogo; 8) v skladu s prejšnjimi stališči naj se na enopredmetnem študiju zgodovine posveti večja pozornost jezikom virov (grščini, latinščini, starocerkvenoslovanski, turščini, nemščini) in odgovarjajočim paleografijam; 9) izrazi naj se zahvala predsedništvu Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije za uspešno predstavitev problema pouka zgodovine v srednjih šolah v javnosti.

Ignacij Voje

OBVESTILA

PRIPRAVE NA 23. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV IN DELO ZVEZE ZGODOVINSКИH DRUŠTEV SLOVENIJE

1. V polnem teku so priprave na 23. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, ki bo od 1. do 3. oktobra 1986 v Tolminu. O temah, ki jih bomo obravnavali na zborovanju je že razpravljalo Zgodovinsko društvo za Severno Primorsko, sestale so se tudi posamezne sekcije Zveze zgodovinskih društev Slovenije. O programu zborovanja je že razpravljajal izvršni odbor ZZDS. Čeprav se program še oblikuje, število referatov in tem še ni dokončno sklenjeno, pa so nekatere bistvene poteze zborovanja že povsem jasno načrtane.

Osrednja tema zborovanja bo slovenska zahodna meja od arheoloških obdobj do sodobne problematike. Gospodarska sekcija bo pripravila referate o prometu od srednjega veka dalje. Pedagoška sekcija bo pripravila referate kot izhodišča za razpravo. Zgodovinsko društvo za Severno Primorsko je predlagalo teme iz lokalne zgodovine, s katerimi bo osvetljena zgodovinska podoba in sodobni tokovi na Tolminskem. Sekcija za sodobno zgodovino je pripravila predlog za okroglo mizo. Tema, za katero bo sekcija pripravila uvodne referate, je — Historiografija na Slovenskem. Referati bodo pripravljani tako, da bodo odpirali diskusijo. V diskusiji pa naj bi, vsaj takšna je bila zamisel, ki nas je vodila pri izbiri te aktualne teme, sodelovalo čim več zgodovinarjev — udeležencev zborovanja v Tolminu.

V program zborovanja sodi seveda tudi ekskurzija. Udeleženci zborovanja si bodo ogledali Tolminsko in njegove znamenitosti. O nadaljnjih pripravah na zborovanje bomo člani ZZDS in bralce ZČ še obveščali.

2. Izvršni odbor ZZDS je na svoji seji 6. 3. 1986 sprejel sklep, da pošlje Mestni konferenci SZDL Maribor **odprto pismo v zvezi s postavitvijo spomenika generalu Rudolfu Maistru** v mestu Mariboru, Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani pa **javni protest proti nameravani preselitvi časopisnega oddelka NUK** iz sedanjih prostorov v centru mesta na novo lokacijo za Bežigradom. V sredstvih javnega obveščanja je ZZDS nato objavila naslednje odprto pismo:

1. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, ki združuje dvanajst društev poklicnih zgodovinarjev in ljubiteljev zgodovine po vsej Sloveniji, se pridružuje javnim zahtevam za čimprejšnji uspešni zaključek akcije za ponovno postavitve spomenika generalu Rudolfu Maistru v mestu Mariboru.

O nekaterih odprtih vprašanjih bojev za slovensko severno mejo po prvi svetovni vojni smo slovenski zgodovinarji razpravljali na svojem 19. zborovanju v Mariboru jeseni 1978. Referati in razprave ob okrogli mizi so s poročilom o rezultatih diskusije objavljeni v naših revijah *Zgodovinski časopis* (32/1978, št. 4, str. 491—497 in 33/1979, št. 3, str. 385—405) in *Časopis za zgodovino in narodopisje* (jubilejni zvezek 1—2/1979) in so tako dostopni vsej slovenski javnosti. Sodbo zgodovinarjev in priznanih javnih delavcev o zaslugah generala Maistra je mogoče prebrati tudi v *Spominskem zborniku ob 60-letnici bojev za severno slovensko mejo 1918—1919* (Maribor 1979), v katerem so našete tudi številne slovenske občine, ki so Maistrovim borcem podelile domicilno pravico.

Nesporno je, da ima general Rudolf Maister bistveno zaslugo za osvoboditev Maribora in z njim pomembnega dela slovenskega ozemlja. Ob razpadu habsburške monarhije je na Slovenskem skoraj samo on razumel, kaj je treba storiti.

Potrebne priprave za postavitev spomenika je treba pospešiti, kajti prav bi bilo, da bi še kdo Maistrovih borcev dočakal njegovo odkritje.

II. Izvršni odbor Zveze zgodovinskih društev Slovenije je na seji 6. 3. 1986 razpravljal tudi o vprašanju selitve vsega periodičnega tiska skupaj s časopišno čitalnico Narodne in univerzitetne knjižnice v novo poslopje študentskega stolpiča za Bežigradom.

Zveza zgodovinskih društev se pridružuje protestom zoper to selitev in podpira stališča fakultetnega sveta Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani.

3. 4. aprila 1986 so se slovenski zgodovinarji zbrali na tovariškem srečanju ob **70-letnici akademika prof. dr. Boga Grafenauerja** in ob **60-letnici prof. dr. Ignacija Vojeta**. V kulturnem programu v ljubljanskem Klubu delegatov sta nastopila Akademski pevski zbor Tone Tomšič iz Ljubljane in kvartet družine Kežar iz Šentvida v Podjuni. Slavnostna nagovora obema jubilarntoma bomo objavili v prihodnjem zvezku ZČ.

4. ZZDS se je že vključila v vsebinske priprave za prihodnji **jugoslovanski zgodovinski kongres** (v Prištini) in **svetovni kongres** (v Madridu). Za slednjega naj bi pripravili tudi bibliografijo jugoslovanske historiografije po kongresu v San Franciscu leta 1975.

Jasna Horvat — Janez Stergar

OCENE IN POROČILA

Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia. Tomus quartus, Serija III, Mühimme defteri knjiga 1, sv. 1; Tomus quintus, Serija III, Vakuf-name, knjiga 1. Sarajevo: Orijentalni institut, 1985. 230 strani; 278 strani.

Turški arhivi predstavljajo pravo zakladnico raznovrstnih izvirnih dokumentov z izredno bogatimi podatki o zgodovinskem razvoju naših narodov. Sistematično delo pri proučevanju in izkoriščanju turškega arhivskega materiala se je začelo šele po drugi svetovni vojni. Po letu 1945 so naši turkologi načrtno odhajali v turške arhive, zbirali in fotokopirali na tisoče dokumentov. Večino posnetega gradiva hrani Orijentalni institut v Sarajevu.

Kmalu po ustanovitvi Orijentalnega instituta (1950) si je ta osrednja jugoslovanska institucija postavila za nalogo, da poleg rednega izdajanja periodičnega glasila »Prilozi za orijentalnu filologiju« izdaja tudi turške vire za zgodovino naših narodov. Tako je nastala posebna serija turških virov z naslovom »Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia«. V okviru te zbirke so predvideli naslednje serije: 1) zakonske spomeniki (Kanuni in kanun-name), 2) tahrir (tapu) defterji in drugi finančni popisi, 3) sodni protokoli (sidžili), 4) posamezni akti (fermani, berati, bujuruldiye itd.), 5) statuti zadužbin (vakuf-name) in druge. Kot prvi zvezek omenjene zbirke je bila tiskana knjiga z naslovom »Kanuni in kanun-name za Bosanski, Hercegovski, Kliški, Crnogorski in Skadarski sandžak«, Sarajevo 1957, v redakciji raznih avtorjev. Druga serija (defterji) se je začela s knjigo »Krajište Isabega Ishakovića — zbirni katastarski popis iz 1455. godine«, Sarajevo 1964 v redakciji Hazima Šabanovića (obe knjigi sem ocenil v ZČ 23, 1969, str. 308—313). V isti seriji je izšla v redakciji H. Šabanovića leta 1972 tudi knjiga »Oblast Brankovića — opširni katastarski popis iz 1455. godine«. Ker se ta katastarski popis nanaša v glavnem na področje Kosova, ima izreden pomen za proučevanje etnične strukture prebivalstva na Kosovu neposredno po turški zasedbi.

Po daljši prekinitvi nadaljuje Orijentalni institut z objavljanjem osmanskih zgodovinskih virov v seriji Monumenta turcica. Pod Tomus quartus objavlja v redakciji Ešrefa Kovačevića zbirko z naslovom: **Mühimme defteri — dokumenti o našim krajevima**. Poleg popisnih, katastrskih defterjev je eden najvažnejših fondov vrhovne oblasti znan pod imenom »Mühimme defterleri«. Na ta fond je bila pozorna že pred vojno ekipa srbske akademije znanosti, ki jo je v carigradske arhive vodil Stanojević. Znani srbski turkolog Gliša Elezović je izpisal osnovne podatke iz VI. in V. knjige in jih objavil v tabelarnem pregledu v obliki registrov v knjigi z naslovom »Iz carigradskih turških arhiva: Mühimme defteri« (izšla v Beogradu 1951). Njegov način izdajanja strokovnjakov ni zadovoljil in je objavljeno gradivo praktično neuporabno. Praznino na tem področju skuša sedaj Orijentalni institut izpolniti s polnejšo objavo dokumentov.

Mühimme defterji predstavljajo poseben fond arhiva Predsedništva vlade. Ohranjenih je 263 knjig, poleg tega pa še fragmenti 14 knjig. Časovno zajemajo obdobje 350 let, od 1554 do 1904. Serija ni popolna, vmes zijajo večje ali manjše praznine. V teh knjigah so vpisani vsi odloki centralne osmanske oblasti, ki so se nanašali na katerokoli področje ogromnega osmanskega imperija. Poleg dragocenih čisto zgodovinskih podatkov nudijo vpogled v družbeno, vojaško in politično življenje države. Med drugim najdemo sultanove odloke o imenovanjih posameznikov na najrazličnejše položaje in službe, sklepe o gradnji ladij, odpiranju rudnikov, ukaze o mobilizaciji raznih rodov vojske, o nabavi in odkupu prehrane za vojsko ali velika mestna središča, inštrukcije raznim funkcionarjem, navodila za preiskavo kaznivih dejanj in pregon prestopnikov. Nadalje so vpisane potrditve ali zavračanje raznih prošenj, ki so jih Porti pošiljali vojaški, svetni ali verski organi. Zanimiva so navodila v zvezi s špijonažo, o ravnanju z ujetniki in sužnji. Izdajajo se potrdila o gradnji džamij in o dvigu naselij na stopnjo kasabe (mesteca). S posebnimi odloki so maksimirane cene določenih proizvodov. Z ukazi preprečuje sultan samovoljo posameznih oblastnikov, zlasti v zvezi z dajatvami ali pa skuša onemogočiti hajduške akcije. V prvi objavljeni knjigi so zbrani dokumenti, ki se nanašajo na razmere v naših deželah pod turško oblastjo in zajemajo prvih šest knjig tega fonda. Časovno segajo od konca junija 1554 do konca junija 1566. Iz določenih, predvsem tehničnih vzrokov dokumenti niso prevedeni v celoti, temveč je objavljena zelo izčrpna vsebina vsakega dokumenta. V uvodu k vsakemu dokumentu je naveden naslovljenec in datum. Poseben problem je predstavljala datacija, ker so datumi večinoma le na začetku

strani, medtem ko se beležke k posameznim dokumentom s temi datumi ne ujemajo povsem. Posebno težavo je predstavljalo dešifriranje osebnih imen in toponimov. Avtor je opravil pri tem izredno naporno delo. Kljub temu ima izdaja določene pomanjkljivosti. Pogrešamo predvsem opombe in komentarje k posameznim dokumentom. Objavljeno gradivo v skrajšanem srbohrvaškem prevodu dokazuje, kako je le-to pomembno za proučevanje zgodovine jugoslovanskih narodov pod Turki, vendar je bilo doslej skoraj neproučeno. Z izdajo te knjige je Orijentalni inštitut približal gradivo širšemu krogu raziskovalcev.

Pod Tomus quintus je objavljena prva knjiga **Vakufnam**. Vakufname imajo izredno velik pomen za našo zgodovino v času turške vladavine, a so bile doslej slabo izkoriščene. Mnogo gradiva o naših vakufih je v turških arhivih, še posebej v arhivu bivšega ministrstva za vakufe. O njih se je tudi pri nas ohranilo dosti gradiva. Največ dokumentov o vakufih se je ohranilo v Sarajevu, in sicer v Gazi Husrev-begovi biblioteki (tudi vakuf), kjer so trije veliki zborniki prepisov vakufnam iz raznih krajev Bosne in Hercegovine. Vakufname hranijo tudi v drugih znanstvenih ustanovah in arhivih v Jugoslaviji, in sicer v Orijentalnem inštitutu v Sarajevu, v Državnem arhivu v Skopju, v arhivih vakufske direkcije v Sarajevu in Skopju. O vakufih — o poreklu, zgodnjem razvoju, pravnem značaju — so doslej pri nas bolj malo pisali. Edina izjema je Mehmed Begović, ki je napisal splošno delo o vakufih v Jugoslaviji. Večjo pozornost so turkologi posvečali objavljanju in obdelavi zadužbinskih listin, predvsem onih iz starejšega obdobja. Vakufname (statut zadužbin) so dokumenti o volilu nekega imetja (nepremičnine ali premičnine) v verske, prosvetne, zdravstvene, socialne, prometne in dobrodne namene. Vakufnama je neke vrste sodni sklep. Vakufnama nam ne pojasnjuje samo institucije vakufa, ampak je pomemben vir za druga področja zgodovine. Vakufname nam dajejo zelo veliko podatkov o gradnji objektov (sakralnih, kulturnoprosvetnih, socialno humanitarnih), o nastanku, oblikovanju in rasti naselij, o strukturi prebivalstva, o obrtnih panogah, o kolonizaciji in zgodovinski topografiji. Iz njih razberemo ekonomske razmere raznih družbenih razredov; iz njih vzemo o vrednosti denarja, o višini zakupov in višini najemnin. Na njihovi podlagi lahko sledimo razvoju islamskih religioznih, znanstvenih in prosvetnih ustanov. Vakufname so zanimive tudi s stališča diplomatike. Ponavadi so zelo obsežne; nekatere so dolge celo 10 do 20 metrov.

V pričujoči izdaji so objavljene vakufname iz 15. in 16. stoletja s področja Bosne in Hercegovine. V kronološkem redu je nanizanih 27 vakufnam v srbohrvaškem prevodu. Deloma so se ohranile v originalu, deloma pa v prepisu. V uvodu vsakega dokumenta najdemo nekatere osnovne podatke: kje hranijo original ali prepis, podan je opis dokumenta — velikost, pisava, okrašenost, navedene so dosedanje izdaje. Prvič je objavljenih 16 vakufnam. Ker je pri prevodu in obdelavi posameznih vakufnam sodelovalo večje število turkologov, daje izdaja vtis neizenačenosti. Nekaterim vakufnamam so dodane obsežnejše pripombe ali komentarji, druge pa so brez njih. Največ vakufnam se nanaša na razvoj Sarajeva in Mostarja, ostale pa na Banjaluko, Rudo, Čajniče, Rogatico, Tešanj, Knežino, Fočo, Konjic, Tuzlo in Jajce.

Obema knjigama so na koncu dodana pomagala. Dodan je slovarček manj znanih besed in terminov ter indeks osebnih in geografskih nazivov.

Pri izdajanju tovrstnih virov je treba opozoriti še na eno pomanjkljivost. Običajno izdajatelj poskrbi da poleg prevoda izda turški tekst v transkripciji ali transliteraciji. Običajno so dodani tudi faksimili. Zaradi finančnih težav je izdajatelj dela, o katerem govorimo, to prakso opustil, vendar lahko uporabnik pri vsakem objavljenem dokumentu najde signaturo originala in signaturo fotokopij, ki jih hranijo v Orijentalnem inštitutu. Strokovnjakom turkologom so na ta način originali vedno dostopni za podrobnejše proučevanje. Vendar lahko rečemo, da je tudi tak način izdajanja turških virov, ko so objavljeni turški dokumenti le v prevodu, lahko zelo koristen za širši krog zgodovinarjev, predvsem tistih, ki ne obvladajo turškega jezika, proučujejo pa obdobje zgodovinskega razvoja naših narodov pod Turki. Služi pa lahko tudi kot zanimivo in dostopno gradivo za seminarske vaje pri študiju zgodovine na fakultetah.

Ignacij Voje

Ivo Lentić, **Dubrovački zlatari 1600—1900**. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, 1984. 164 strani + tabel XLVIII (slike).

Z objavo Lentićeve knjige o dubrovniških zlatarjih smo dobili zaokroženo podobo o delovanju ene najpomembnejših obrtnih panog v srednjeveškem Dubrovniku. Že pred njim so o dubrovniških zlatarjih in njihovi organiziranosti pisali Cvito Fi-

sković,¹ Dragan Roller² in Josip Lučić,³ vendar so se omejili na obdobje od 13. do 16. stoletja. I. Lentić pa je svoje raziskave dubrovniškega arhiva usmeril na čas od 16. do začetka 20. stoletja.

V uvodnih poglavjih poudarja avtor, da je bil Dubrovnik najpomembnejši zlatarski center v Hrvatski od srednjega veka dalje. K temu naj bi prispevalo izkoriščanje bogatih srebrnih rudnikov v Srbiji in Bosni, pri čemer so imeli znaten delež dubrovniški trgovci. Lentić ugotavlja, da so se s to obrtjo ukvarjali večinoma domači mojstri, kar dokazuje, da je bila potrošnja zlatarskih izdelkov zelo velika in da je Dubrovnik predstavljal zelo važno tržišče za srebrne izdelke. Zaradi blagostanja, ki je bilo posledica ekonomske prosperitete Dubrovnik zlasti v prvi polovici 16. stoletja, so se dubrovniški meščani vdajali razkošju. Zato ni čudno, da je dubrovniška vlada skušala večkrat (prvič je izdala uredbo o luksuzu leta 1624, drugič pa 1671) z zakoni preprečiti pretirano razkošje. V 17. in 18. stoletju se je obdržala renesančna tradicija bogate okrasitve oblačil.

V obdobju od 1600 do 1900, kot tudi v prejšnjih stoletjih, prevladujejo v Dubrovniku domači zlatarji. Toda poleg Dubrovčanov jih je bilo največ iz Bosne in Hercegovine, od koder so prihajali mladeniči v Dubrovnik v uk in so tu ostali. Mnogo manj jih je bilo iz Dalmacije in Italije. Začudo so zelo redki zlatarji prihajali iz Benetk, čeprav je v 17. stoletju beneško zlatarstvo dominiralo pri izdelavi sakralnih predmetov v Dalmaciji. V Dubrovniku so živele cele dinastije zlatarjev kot npr. Gledjevi, Učovići, zlatarji iz družine Vierdā pa delujejo še danes. Dubrovniški zlatarji so spadali med bogate sloje dubrovniškega meščanstva, kar je razvidno iz njihovih oporok in ženitnih pogodb. Zelo pogosto so se poleg zlatarstva ukvarjali tudi s trgovino in pomorstvom. Lentić analizira delovanje zlatarske bratovščine, katere glavni namen je bil vzajemna pomoč članov in izpopolnjevanje ter zaščita obrti. Dubrovniški zlatarji so se združili v obrtno bratovščino že leta 1306. Njihov statut se v glavnem ni spreminjal vse od 14. do 18. stoletja.

Za obdobje, katerega je Lentić posvetil svojo študijo, je značilno, da lahko ugotovimo počasen, toda vztrajen ekonomski propad dubrovniškega gospodarstva zaradi zunanjepolitičnih razmer (kriza osmanskega imperija, odkritje Amerike in preusmeritev ladijskega in trgovskega prometa iz Sredozemlja na Atlantik), kar se je odražalo v krizi zlatarske proizvodnje. Zanimivo je, da ostaja Dubrovnik tudi v tem obdobju zelo atraktiven center zlatarstva, zato tudi ne prihaja do stagnacije kvantitete. Kriza se odraža predvsem v dekadenci kvalitete. Medtem ko so dubrovniški zlatarji v srednjeveškem obdobju izdelovali predvsem sakralne predmete, je od 16. stoletja dalje njihova proizvodnja orientirana na drobne predmete profanega značaja in vsakodnevne uporabe. V dokaz velike potrošnje srebrnih izdelkov so popisi zapuščin dubrovniških meščanov iz 17. stoletja, ki prikazujejo veliko bogastvo teh luksuznih predmetov. Avtor objavlja več zapuščinskih spisov, kjer se omenjajo zelo različni srebrni predmeti, med njimi pa zavzema posebno mesto nakit. Posebno pozornost posveča avtor relikviarjem, ki pa se jih je iz tega obdobja ohranilo sorazmerno malo. V arhivskem gradivu je našel avtor prav tako malo podatkov o orodju, ki so ga zlatarji uporabljali pri svojem delu. Pomagal si je s predstavitevjo sočasnih opisov in ostankov orodja v drugih dalmatinskih mestih (npr. v Splitu).

Zelo pomemben je bil delež zlatarjev v kovnici dubrovniške republike. S svojo večino in znanjem so prispevali k estetskemu oblikovanju dubrovniških novcev. Za kovanje denarja so bili zlatarji potrebni predvsem kot izdelovalci kalupov in kovci. V kovnici je bilo njihovo delo podvrženo zelo strogemu nadzorstvu. Enako strogost je pokazala dubrovniška vlada pri zaščiti kvalitete izdelkov iz plemenitih kovin. Specializirana Zlatarska ulica je nastala zaradi uspešnosti nadzora nad zlatarji tudi izven kovnice. Vsak zlatarski izdelek je moral odgovarjati predpisom v zvezi z leguro, zato je moral biti potrjen z državnim žigom, ki je predstavljal glavo sv. Blaža z mitro. Najstarejši znani zlatarski žig je iz 15. stoletja. Zlorabe je dubrovniška vlada zelo strogo kaznovala. Na podlagi zelo majhnega števila ohranjenih srebrnih in zlatih predmetov od 17. do 19. stoletja je Lentić ugotovil 35 mojstrskih inicialk dubrovniških zlatarjev, ki so bili poleg žiga vtisnjeni v izdelke. Domače dubrovniško zlatarstvo ni izumrlo po propadu republike, ampak je njegova tradicija ostala živa do danes.

Osrednji del Lentićeve knjige predstavljajo biografije 380 ugotovljenih zlatarjev od 1600 do 1900, kar je zelo impozantna številka. Z zelo potrpežljivo tehniko zbiranja in upoštevanja, še tako majhnega arhivskega podatka, je avtorju uspelo prikazati bolj ali manj popolno življenjsko pot vsakega posameznega dubrovniškega zlatarja. Na osnovi dubrovniškega arhivskega gradiva dobimo vpogled v vsakodnevno živ-

¹ Dubrovački zlatari od XIII do XVII stoljeća, Starohrvatska prosvjeta, II serija sv. 1–2, Zagreb 1949, str. 143–249.

² Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske 2, Zagreb 1961.

³ Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća, Zagreb 1979.

ljenje in običaje zlatarjev. K temu je dodan še izbor karakterističnih dokumentov o dubrovniških zlatarjih.

Svoje ugotovitve je Lentić strnil v zelo obsežnem povzetku v nemškem jeziku. Kot pomagala služijo indeksi osebnih imen in imen krajev. Knjigo dopolnjujejo foto posnetki žigov, mojstrskih znakov in ohranjenih izdelkov iz zlata in srebra. Delo Ive Lentića pomeni izjemen prispevek k boljšemu poznavanju materialne kulture dubrovniške republike v novem veku ter razvoju ene najpomembnejših in najbolj cenjenih obrtnih panog v Dubrovniku.

Ignacij Voje

G. Valdevit, *Chiesa e lotta nazionale: il caso di Trieste (1850—1919)*, Udine : Aries Edizioni, 1979. 294 strani.

Prva ugotovitev, ki se vsili ob branju tu obravnavanega dela G. Valdevita, zadeva neustreznost v naslovu sugerirane kategorije »krajevne zgodovine« pri razme-avtorja v proučevanju in ponovni predstavitvi tržaških dogodkov, zlasti v zvezi s cerkveno institucijo. Da si ustvarimo predstav o širini in raznovrstnosti problemov, ki se v študiji prepletajo, ne bo odveč, če navedemo odlomek iz uvoda: »Poskušali smo razčleniti realne odnose, ki so jih v spletu narodnostnih bojov, posebno pomembnih za institucijo, ki dobršen del svoje dejavnosti gradi na besedi, cerkvena hierarhija, cerkvena institucija, katoliške organizacije vzpostavile z mestom, s podeželjem, z italijansko, slovensko in hrvaško narodnostno stvarnostjo, s tržaškim vodilnim razredom ter antagonističnim razrednim gibanjem. Poskušali smo orisati parametre prisotnosti in aktivnosti tržaške katoliške hierarhije, duhovništva in laikov, način, kako so le-ti gledali in udeležali pastirsko dejavnost, načela katoliškega socialnega nauka, samo krščansko življenje v mestnih dejavnostih, v njihovih političnih, družbenih in razrednih nasprotjih. Ne gre torej za zgodovino o škofih, duhovnikih, o pobožnem življenju, kakor tudi ne za zgodovino gospodarskih in političnih organizacij katoliških laikov kot takih ter izven vsakršne interrelacije z družbo, temveč za zgodovino, v kateri se sam način, kako doživljal krščansko življenje, kaže v določeni prisotnosti katoličanov in Cerkve v družbi, v določenih odnosih, ki so včasih lahko podpora, sodelovanje, soočanje, a tudi spopad z drugimi političnimi in družbenimi silami« (str. 10).

Gre za metodološko predpostavko, ki se je avtor drži mimo določenih meja, katerih se dobro zaveda. Natančna analiza linije, ki se je dolgoročno drži tržaška škofija in ki je povezana s stališčem Svete stolice do nove stvarnosti »moderne države«, a tudi v posebnostih, po katerih se ločijo posamezni škofje, ki si sledijo v tistih letih, ne izrinja v ozadje kot nekakšne sence nedoločenega »scenarija« ostale akterje tržaških dogajanj. Avtor prav tako proučuje glavne sogovornike hierarhije, v prvi vrsti nacionalno-liberalni tabor in njegovo cerkveno politiko, pri čemer se raziskava obogati s širše zasnovanimi in nedvomno izvirnimi interpretacijskimi elementi. S tega gledišča, lahko rečemo, kot je splošno veljavno za vsako zgodovinsko delo z omejeno tematiko, ki mu je uspelo rešiti se ozkosti določene »nacionalne zgodovine«, služi proučevanje posebnega problema kot opazovalnica, predstavlja novo pot, po kateri lahko prodreš v jedro široke in zapletene stvarnosti, ki jo interpretiraš tako, da vsakič v minucioznem povezovanju podatkov, dogodkov, dokumentov preverjaš pravilnost začetnih predpostavk.

Problem odnosov tržaške kurije in hegemonističnih skupin v meštu je téma, ki jo avtor najbolj dosledno obravnava skozi vse delo in je v središču njegovega zanimanja od prvih poglavij, posvečenih škofu Legatu v obdobju konkordata in v naslednjem, za katerega so značilne prve ustavne izkušnje in pojava (1868) prvih odprtih narodnostnih konfliktov. Odnosu medsebojnega priznavanja in podpore, ki je vse do šestdesetih let vladala med Cerkvijo in vodilnim slojem, za katerega avtor pravi (str. 15), da je bil prej »predliberalen kot liberalen«, sledi (in pri tem gre v lokalnih razmerah za pojav širšega obsega, ki presega nemški prostor, kjer ga označujejo z imenom »Kulturkampf«) spopad, ki izvira iz zavračanja s strani uveljavljajočih se meščanskih slojev, da bi Cerkvi priznali kakršenkoli prostor za njeno delovanje izven domena privatnega življenja.

Incidenti v juliju 1868, pri katerih se tržaška kurija ob podpori cesarskega namestništva postavi na stran Slovencev proti nacionalno-liberalnim skupinam mazziniansko-garibaldinskega porekla, ki so organizirale demonstracijo 10. julija, »predstavljajo zadnje in dokončno dejanje v procesu poslabšanja odnosov med občino in cerkveno hierarhijo« (str. 85). »Laična« ofenziva, ki jo vodi italijanski politični tabor, zdaj na vodilnih položajih v občini, dobiva s prenehanjem procesa spontane asimilacije v Trst priseljenih Slovencev vedno bolj nacionalistične poteze. Obramba »laič-

nosti« mesta, odpor proti vsakemu poskusu katoličanov, da povzdignejo svoj glas v družbenem in političnem življenju, sta tesno povezana z motivom, ki bo kmalu postal prevladujoč, o »obrambi italijanstva«. Izbiri strani, za katero se v bližajočem se spopadu cerkvena hierarhija odloči, posveča avtor posebno pozornost. Pri tem se kaže dovzetnega za ugotavljanje nians, značilnih za škofe, ki se bodo poslej vrstili, a prav tako natančneja v poudarjanju njihove kontinuitete. Avtor naglaša »objektivnost« take odločitve, ki da ni bila toliko povezana z izbiro posameznih škofov ali njihovim narodnostnim poreklom, kot s samo naravo odnosov med cerkveno institucijo in bazo; verniki tržaške škofije. Če se pri tem daje prednost slovenski komponenti, če se večja skrb posveča pastirski dejavnosti na podeželju, je to rezultat dolgoročne opredelitve, za katero se je odločila še preden se je sploh pojavilo nacionalno gibanje Slovencev in Hrvatov. V slovanskem življu vidi krajevna Cerkev bazo lastnega konsenza, veliko večino svoje »črede« in se zato potrebi, da se brani obstoj in kohezija, le-te prvenstveno usmerjeni njeni napori.

Za časa škofov Döbrile (1875—82) in Glavine (1882—95), v obdobju najhujših spopadov z občino, bo tak odnos pripeljal do vedno večjega istovetenja naravnosti Kurije in zahtev nacionalnih gibanj Slovencev in Hrvatov v širšem okviru vzhodne politike, ki jo je vodil Leon XIII. Ugled, ki si ga je pridobilo tržaško škofovstvo v teh gibanjih, ki so sicer nanj izvajala politični pritisk, ponovno okrepljena zveza z verniki na »izvenmestnem področju« pa je z druge strani zahtevala v mestih visoko ceno v izrinjenju italijanskega katoličanstva v Trstu iz družbenopolitičnih centrov moči in njegove kronične »organizacijske šibkosti«. V knjigi je točno podana zgodovina neuspešnih poskusov, da bi se v mestu osnovalo masovno katoliško gibanje, ki bi bilo aktivno na družbenem in gospodarskem nivoju, kot tovrstna gibanja v Italiji in nemških deželah. Pri tem so imeli važno vlogo religioznost, ki je ostajala znotraj pobožniških okvirov, krščansko življenje, ki se je navsezadnje podrejalo zahtevam liberalcev, naj se drži zunaj javne sfere, in je zato bilo nezmožno, da bi kakorkoli vplivalo. Z druge strani je bila ta šibkost izraz skromnega manevrskega prostora, s katerim je cerkvena hierarhija pod pritiskom nasprotujočih si taborov razpolagala, in njene nezmožnosti, da bi si kljub večkratnim poskusom izborila samostojen položaj »super partes«. Z imenovanjem škofa Nagla kot posledico nove strategije Svete stolice je bila načeta istovetnost med linijo Kurije in slovanskim gibanjem. Stališče, ki ga je zavzel škof v zvezi z liturgijo, ni prejudiciralo vloge slovenskega in hrvaškega duhovništva kot »varuha narodne identitete prebivalcev, ki so bili zaupani njegovi pastirski skrbi«, vendar, kot poudarja avtor, »je ta naloga (...) bila kvečjemu rezultat izbire, ki ji v cerkvenem taboru nihče ni oporekal pod pogojem, da so se spoštovale škofovske direktive, funkcija pa je sicer obvezovala posameznega duhovnika, ne pa več cerkvene institucije kot celote« (str. 221). Z druge strani pa je hkrati z ublažitvijo določenih antiklerikalnih ekscesov in z uveljavljanjem hipoteze o »uporabi katoliške komponente pri številnih skupinah v strategiji »obrambe italijanstva« prišlo na političnem polju do postopne konvergence med italijanskim katoličanstvom in nacionalno-liberalnim taborom. Šibkost stališča škofa Karlina je imela korenine v vrsti problemov, ki jih je prelat podedoval od svojih predhodnikov. Njihova posledica — odstranitev škofa — je bila neizogibna, ko je Trst prišel pod Italijo in sta se liniji visokih vojaških hierarhij in nacionalno-liberalne stranke združili v skupni nameri, da se slovenskemu in hrvaškemu življu v »osvobojenih« področjih odvzamejo tradicionalne laične in cerkvene reference.

Kar sem podčrtala, predstavlja glavne tokove v Valdevitovi knjigi, ki se ne da zreducirati s poenostavitvami, razen za ceno površnosti in osiromašenja. Njegova največja odlika je prav v tem, da je v vsej kompleksnosti prikazal dogajanje, ki je bilo prepigostokrat predmet neobjektivnih tolmačenj; neobjektivnih zato, ker so bila povezana s takratnim političnim bojem, z izrabljenim in lažnim, a še vedno prisotnim klišejem o »slavizirajočem farju«, agentu avstrijskega »divide et impera«, ter borbe zoper njega, ki naj bi jo bojevala »laična, liberalna, tolerantna, antiklerikalna buržoazija« (9). S takimi kategorijami knjiga obračuna, ne da bi se pustila zapeljati nasprotnim kalupom, sicer »mikavnim«, a neprimernim za obravnavanje zgodovinske stvarnosti. Ko ugotavlja »objektivno« logiko, ki je botrovala podpori škofovstva slovenskemu in hrvaškemu gibanju, avtor ne poplitvi razlogov za takšno stališče z zatekanjem k (za predmet pričujočega dela) vse preenostavnim mehanizmom »nasprotujočih si taborov«, pač pa odkriva v liniji posameznih škofov interakcijo v spodbudah in pogojenostih, ki so nanjo delovale predvsem s strani Svete stolice, a tudi lokalne katoliške baze. V tem pogledu pa je potrebno še veliko raziskovati. Obsežno gradivo (tiskani in arhivski materiali), ki se ga je poslužil avtor, seveda ne zadošča za rekonstrukcijo procesa znotraj cerkvene institucije. Da bi to proučili, bi morali biti dostopni fondi, ki so danes znanstvenikom zaprti (predvsem tajni arhiv tržaške kurije). Nedvomno neka linija pridobi na teži in objektivni združevalni sposobnosti najširših grup, ko postane javna; v tem pogledu je opravljena analiza pastirskih pi-

sem ter raznih časopisov pronicljiva in prepričljiva. Mimo te, imenujmo jo »uradne«, inštitucionalne dokumentacije pa ostaja široko polje raziskave, za katero knjiga daje bogata izhodišča, ki bi jih kazalo globlje obdelati: versko življenje v mestu, predvsem pa na podeželju, povezava in interakcija med verskim življenjem in življenjskimi pogoji prebivalstva, skratka konkretnost pastirske dejavnosti v okviru določenega življa na raznih družbenih nivojih. Pri tem ne mislim toliko pokazati na določene pomanjkljivosti tega dela, kot, izhajajoč iz njega, nakazati nadaljnje raziskovalne poti, še prej pa podčrtati nujnost, da se najde in pregleda gradivo, ki bi to omogočilo: farne knjige, korespondenco, dnevnike, a tudi »nižjo«, ponavadi manj uporabljeno publicistiko: brošure, »psevdo-literaturo«, zbirke homilij itd. Toliko, kar zadeva katoliški svet na Tržaškem kot celoto (problem pa je odprt za vso Primorsko). Kar se tiče slovenskega gibanja, sam Valdevit osvetli meje svojega pristopa problemu, ki so pogojene delno s pomanjkanjem materialov, a tudi z dejstvom, da nasploh ni o tem študij. Dejstvo je, da je najtehtnejši prispevek v tem pogledu Erjavčeva Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem (iz leta 1928), zaradi česar se postavlja problem nujnosti tozadevne dopolnitve.

Liliana Ferrari

Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945. 2. knjiga: Narod si bo pisal sodbo sam. Ljubljana: Borec, Partizanska knjiga, 1985. 336 strani. (Knjižnica OF; 8/2).

Z monografsko obdelavo razvoja ljudske oblasti in graditve slovenske državnosti dometa obravnavanih problemov, predvsem pa pri ugotavljanju prodornosti sti 1941—1945 se je prof. dr. Tone Ferenc, znanstveni svetnik na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, lotil vsestranskega preučevanja ene temeljnih tem iz zgodovine narodnoosvobodilnega boja oziroma iz raziskovalnega načrta Zgodovina Slovencev 1918—1945. Prav v razvoju ljudske oblasti je prišel revolucionarni značaj NOB še posebej do izraza, pri njeni graditvi v Sloveniji je zlasti zaradi vloge in značaja Osvobodilne fronte v primerjavi z drugimi jugoslovanskimi pokrajinami veliko posebnosti, teh pa je precej tudi v delovanju organov ljudske oblasti na različnih območjih Slovenije, pri čemer je na osvobojenih, polosvobojenih in okupiranih predelih prišla do polnega izraza iniciativnost in ustvarjalnost množic. Osvetlitev z ljudsko oblastjo neločljivo povezane graditve slovenske državnosti kot enega najpomembnejših ciljev oboroženega boja in političnega prizadevanja pa je nujna za razumevanje procesa nastajanja nove Jugoslavije, kot kažejo razprave o ustavni problematiki oziroma družbenopolitičnem sistemu, pa je poznavanje te tematike tudi nenehno aktualno.

Problematiko ljudske oblasti so kot eno fundamentalnih sestavin NOB obravnavali tisti, ki so obdelovali splošni razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji ali le na njenih manjših območjih, v določeni meri so o njej podatki tudi v monografijah o narodnoosvobodilnih enotah, bila je predmet raziskovanja zgodovinarjev in pravnikov. Med njimi sta o razvoju ljudske oblasti obširneje pisala zlasti prof. dr. Metod Mikuž in prof. dr. Makso Snuderl. Ob izdaji Snuderlovih Dokumentov o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji je v njihovi kritični oceni prof. Mikuž poudaril, da dobimo o njej zelo nepopolno sliko, če se omejujemo le na dokumente najvišjih organov ljudske oblasti, kajti nižji forumi in neposredno »teren« so na tem področju pokazali veliko izvirnosti pri prilagajanju organiziranosti in delovanja organov ljudske oblasti posebnim razmeram. To je nato nazorno ilustriral npr. v razpravi Primorski NOO (odbor OF). Prikazi razvoja ljudske oblasti v okviru širših del v zgodovini NOB na Slovenskem pa so se lahko omejevali predvsem na organizacijske vidike te problematike.

Ko torej lahko ugotovimo, da je zgodovinopisje razvoj ljudske oblasti že obdelovalo, da imamo o tej problematiki že tudi edicije virov, pa hkrati, še zlasti ob primerjavi z raziskanostjo vojaškega vidika NOB, lahko pritrdimo prof. dr. Ferencu, da sodi med tiste zgodovinske teme, »ki so manj preučene«. Avtor se je odločil, da bo v monografski obliki celovito prikazal vse prvine ljudske oblasti in slovenske državnosti. Zastavil si je nalogo, da bo poleg organizacijskega razvoja prikazal delovanje organov ljudske oblasti na vseh področjih delovanja in raznih ravneh na vsem slovenskem ozemlju, pri čemer pa ne bo mogel zajeti vseh podrobnosti organizirane in neorganizirane ljudske tvornosti, ki bodo morale biti natančneje opisane v orisih NOB za manjša območja ali posamezne kraje. Glede na to, da sta bila organizacijski razvoj in oblika delovanja ljudske oblasti odvisna zlasti od stopnje okupatorjevega oziroma partizanskega nadzora posameznih območij (skrajnosti sta bili trdna okupatorjeva zasedba in svobodno ozemlje), se je pisec odločil, da prikaz razvoja ljudske obla-

sti uokviri v pregledni oris političnih in vojaških razmer. Ta omogoča razumevanje različne intenzivnosti graditve ljudske oblasti na posameznih območjih oziroma področjih njenega delovanja.

Pisec bo razvoj ljudske oblasti med NOB prikazal v okviru štirih obdobjih v štirih knjigah. Prva za čas od jeseni 1941 do kapitulacije Italije bo imela naslov *Država in državi*, druga za čas od začetka jeseni 1943 do I. zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) v Črnomlju ima naslov *Narod* si bo pisal sodbo sam, tretja za čas od februarja 1944 do drugega zbora aktivistov OF septembra 1944 bo imela naslov *Mi volimo*, četrta knjiga za zadnje obdobje NOB do osvoboditve maja 1945 pa bo imela naslov *Na predvečer zmage*. Tem knjigam bo pisec dodal še peto, v kateri bo pod naslovom *Zavezniki ali okupatorji* obdelal problematiko ljudske oblasti v Slovenskem primorju od osvoboditve do priključitve k Sloveniji oziroma Jugoslaviji septembra 1947, za kar je že zbral gradivo tudi v inozemskih arhivih.

Obdobje od kapitulacije Italije do črnomaljskega zasedanja SNOS, ki ga je pisec obdelal v drugi knjigi, je odločilno v razvoju ljudske oblasti, sledilo pa je veliki prelomnici v zgodovini NOB in druge svetovne vojne z italijansko kapitulacijo. Za izgrajevanje ljudske oblasti in slovenske državnosti v okviru nove Jugoslavije sta bila tedaj temeljnega pomena Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in drugo zasedanje AVNOJ, velika osvobodjena ozemlja v t. i. Ljubljanski pokrajini in v Slovenskem primorju pa so terjala organiziranje in funkcioniranje partizanske civilne uprave. Tem trem temam je dr. Ferenc posvetil v svojem delu poglobljeno pozornost. Glede na to, da je vojaške in politične razmere na Slovenskem po zlomu italijanskega okupatorja obdelal v monografiji *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*, je splošno problematiko NOB prikazal v zelo sintetični obliki in s tistimi elementi, ki so neposredno vplivali na razvoj ljudske oblasti. Ob tem je treba poudariti, da je tako poglavje o Zboru odposlancev slovenskega naroda kot prikaz drugega zasedanja AVNOJ, delovanja slovenske delegacije na njem in populariziranja njegovih zgodovinskih sklepov, ki ju je obdelal v omenjeni monografiji obogatil z novimi podatki. Prvič je vsestransko obdelano v najnovejši Ferencovi knjigi delo *Upravne komisije za osvobodeno slovensko ozemlje* (str. 87–207), zelo podrobno pa tudi funkcioniranje Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo (str. 209–286), pri čemer je s številnimi novimi podatki osvetlil tudi razvoj ljudske oblasti v posameznih okrožjih na Dolenjskem, Notranjskem in Primorskem v obravnavanem času. Upravna komisija je od ustanovitve septembra 1943 do ukinitve marca 1944 kot stalni organ pod vodstvom izvršnega odbora OF izvajala upravne naloge na osrednjem osvobodjenem ozemlju. Njena ustanovitev pomeni »enega najpomembnejših mejnikov v razvoju ljudske oblasti in uprave narodnoosvobodilnega gibanja na Slovenskem«, kot je poudaril avtor, kajti s svojo organiziranostjo in delovnimi rezultati je dala dragocene izkušnje za delovanje kasnejših odsekov pri predsedstvu SNOS. Iz prikaza delovanja vseh osmih odsekov upravne komisije se vidi, da je bila zanj pomembna prelomnica nemška ofenziva, po kateri se je obseg njenega dela skrčil, glede na razmere pa je morala še posebno pozornost posvečati reševanju gospodarskih in finančnih vprašanj. V obsežnem poglavju je dr. Ferenc osvetlil del NOS za Primorsko Slovenijo, vrhovnega organa »vseljanske vstaje in ljudske oblasti v Slovenskem primorju«, z zakonodajno in izvršilno funkcijo. Glede na poseben položaj Primorske Slovenije so vodstveni organi slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja posvetili izgradnji oblasti v tej pokrajini, hkrati s sklepom o njeni priključitvi k Združeni Sloveniji, posebno pozornost. Narodnoosvobodilni svet je od ustanovitve 11. septembra 1943 do ukinitve 13. januarja 1944 opravil številne pomembne oblastne, upravne in politične naloge pri reševanju specifičnih problemov v Slovenskem primorju. V tem obdobju pa je bila v tej pokrajini izredno pestra organiziranost ljudske oblasti na terenu, kjer so izvedli tudi volitve narodnoosvobodilnih odborov. Tako v organiziranosti nižjih oblastnih organov kot v pristojnostih najvišjega foruma so bile v obravnavanem času pomembne razlike med Slovenskim primorjem ter Dolenjsko in Notranjsko.

Ob uporabi zgodovinopisne in spomske literature ter edicij virov je preučitev fondov osrednjih in pokrajinskih forumov in okrožnih organov piscu omogočila, da je plastično ilustrirano, mestoma tudi s podrobnimi podatki, prikazal graditev ljudske oblasti »na vrhu« ter njen razvoj in posebnosti »na terenu«. Poudariti moramo, da večina teksta temelji na avtorjevem preučevanju arhivskega gradiva in narodnoosvobodilnega tiska, za prikaz delovanja upravne komisije pa je pritegnil tudi ustna pričevanja.

Prof. dr. Tone Ferenc je z načinom in stopnjo poglobljenosti obdelave posameznih problemov v razvoju ljudske oblasti in slovenske državnosti od kapitulacije Italije do zasedanja SNOS v Črnomlju pokazal, da se je zastavljene naloge lotil temeljito in vsestransko. Njegova pred kratkim objavljena razprava o razvoju ljudske oblasti v kamniškem okrožju (Kamnik 1229–1979) ter nekateri drugi prispevki pa kažejo, da je avtor že tudi za druga obdobja podrobno preučil dokumentarno gra-

divo, kar potrjuje pričakovanje, da bo svoj večletni načrt o obdelavi ene temeljnih prvin našega revolucionarnega narodnoosvobodilnega boja uspešno izpolnil. Knjiga Narod si bo pisal sodbo sam je nov tehten prispevek dr. Toneta Ferenca k slovenskemu in jugoslovanskemu zgodovinopisju NOB.

Miroslav Stiplovšek

OBVESTILA

OBVESTILA O IZHAJANJU ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

1. V letošnjih številkah objavljeno razpravo dr. Petka Lukovića o Slovencih in srbsko-bolgarski vojni leta 1885 bomo predvidoma izdali tudi v samostojni brošuri. Prav tako bo uredništvo ZČ kot samostojno publikacijo izdalo gradivo o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem, ki smo ga večino že objavili v nekaj zaporednih številkah.

2. Zvezek 1—2/1986 Zgodovinskega časopisa je v znatni meri že postavljen v tiskarni. Med drugim bo objavil razpravo mag. Vinka Rajšpa o slovenskem zgodovinopisju po letu 1918 o Nemcih na Slovenskem v času 1848—1941, prispevek dr. Dušana Nečaka k problematiki nacističnih beguncev v Jugoslaviji (1934), razmislek dr. Darje Mihelič o objavljanju starejših arhivskih spisov, razpravo dr. Miroslava Stiplovška o prepovedi neodvisnih strokovnih organizacij leta 1924 in o začetku nove sindikalne politike KPJ v Sloveniji ter novo razpravo dr. Petka Lukovića o odnosih južnoslovanskih narodov v devetnajstem stoletju — tokrat o Slovencih in bolgarski vstaji aprila 1876. Mag. Eva Holz je pripravila nadaljevanje retrospektivne slovenske historične bibliografije za obdobje 1978—1981.

3. Ob rednem izhajanju Zgodovinskega časopisa in ob nekoliko povečanem obsegu revije se je ponovno zaostriło vprašanje financiranja. Zato ponavljamo prošnjo za redno plačevanje naročnine. Cene za letnik 1985 so objavljene na ovitku, za letnik 1986 pa je predsedstvo ZZDS sprejelo naslednje cene: naročnina na ZČ z društveno članarino 1500 din, naročnina s članarino za upokoјjence 1125 din, za študente 750 din in za ustanove 2150 din.

4. Da bi pospešili in olajšali delo uredništva, naj avtorji prispevkov za ZČ rokopise oddajajo pretipkane na straneh s 30 vrsticami po približno 65 znakov. Vsak tekst naj bo opremljen z avtorjevim imenom, z njegovim naslovom (vključno z občno stalnega prebivališča) ter s številko žiro računa ali z izjavo, da avtorju ni potrebno odpreti žiro računa, ker njegovi honorarji v tekočem letu ne presegajo z zakonom predpisane vsote (2000 din). Avtorji razprav ter obsežnejših člankov morajo posebej priložiti še povzetek, ki naj ne presega desetine obsega razprave ali članka, ter vsebinski — ne samo formalni — izvleček na desetih tipkanih vrsticah (po vzgledu iz ZČ naj bodo izvlečku dodani podatki o avtorju, naslov prispevka, bibliografski podatki). Povzetke lahko avtorji pošljejo že v izbranem tujem jeziku, izvlečke v slovenščini in po možnosti že tudi v angleškem prevodu. Za prevod povzetkov in izvlečkov sicer poskrbi uredništvo, prav tako za klasificiranje člankov po UDK.

Pri opravljanju prvih tiskarskih korektur naj avtorji popravljajo le tiskarske napake, le izjemoma so dopuščeni najbolj nujni avtorski popravki teksta. Korekture v lomljenih straneh opravi uredništvo samo.

Janez Stergar

11—LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

JUBILEJI — ANNIVERSARIES — ЮБИЛЕИ

- Bogo Grafenauer, Fran Zwitter — osemdesetletnik 5—7
 Fran Zwitter — an Octogenarian
 Франу Цвиггеру восемьдесят лет
 Nataša Stergar, Bibliografija dr. Frana Zwitterja za obdobje 1966—1984 8—11
 Dr. Fran Zwitter's Bibliography for the Period 1966—1984
 Библиография д-р Франа Цвиггера за период 1966—1984

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ

- Jože Koropec, Iz zgodovine dolnjega slovenskega Posavja v prvi polovici 16. stoletja 13—17
 From the History of the Sloven Lower Sava Territory (Posavje) in the First Half of the 16th Century
 Из истории нижнего словенского района реки Савы в первой половине 16-го в.
 Ivanka Počkar, Slivarji 19—23
 The Plum — People
 Сливары
 Janko Prunk, Radič in Slovenci 1919—1928 25—34
 Radič and the Sloven 1919—1928
 Радич и словенцы 1919—1928
 Vlasta Dejak, Gorjanski bataljon 35—39
 The Battalion of the Gorjanci Highlands
 Горьянский батальон
 Vinko Rajšp, Dosedanje raziskave zgodovine prometa na Slovenskem 41—47
 The Up to the Present Researches of Traffic History in Slovenia
 Исследования истории транспорта в Словении, проведённые до сих пор
 Štefan Trojari, Primerjava zasnove skupnih programskih jeder s slovenskimi učnimi načrti za pouk zgodovine v osnovni in srednji šoli 49—54
 Schemes Comparison of Joint Programme Nuclei with the Slovene Curricula for Lessons in History at the Elementary and Secondary School
 Сравнение проекта общих программных ядер со словенскими учебными планами обучения истории в начальной и средней школе
 Prvenka Turk, Interesne in družboslovne dejavnosti v osnovni šoli in srednjem izobraževanju 54—60
 Sociological and Activities of Interest at the Primary and Secondary School
 Любительские и общественные деятельности в начальной школе и среднем образовании
 Marija Kremenssek, O prvih izkušnjah družboslovnih dejavnosti na srednji usmerjeni šoli 60—62
 On First Experiences of the Sociological Activities at the Secondary Vocation Oriented School
 О первом опыте общественной деятельности в средней направленной школе
 Anka Muhvič, Vloga zgodovinskega krožka na srednji vzgojiteljski šoli v Ljubljani in vključevanje učencev v gibanje »Znanost mladini« 62—64
 The Role of the Historical Circle at the Secondary Pedagogical School in Ljubljana and Including of the Pupils into the Movement "Znanost mladini" ("Science to the Young")
 Роль исторического кружка в средней школе для воспитателей в Любляне и включение учащихся в движение „Наука молодёжи“
 Milan Pahor, Kratak opis mladinskih raziskovalnih taborov med Slovenci v Italiji 65—66
 Short Description of the Youth Research Meetings of the Slovenes in Italy
 Краткий отчет о молодежных исследовательских лагерях среди словенцев в Италии
 Vasilij Melik, Nekaj o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi 67—73
 Some Data on Prices, Wages and Culture in the Period before the Revolution of March
 Несколько слов о ценах, окладе и культуре в домартовский период
 Eva Holc, Plačevanje ljubljanskih mestnih uradnikov v drugi polovici 19. stoletja 75—78
 Wages of the Ljubljana City Clerks in the Second Half of the 19th Century
 Жалование городских чиновников в Любляне во второй половине 19-го в.

Marjan Matjašič, Bančništvo na začetku gospodarske reforme 1965	79—82
Banking Business at the Beginning of the Economic Reform 1965	
Банковое дело в начале хозяйственной реформы 1965 г.	
Milan Kračovič, Nastanek in razvoj alianse zatiranih narodov Ogrske — 1890—1901. .	83—110
Formation and Development of the Hungarian Oppressed Nations Alliance — 1890—1901	
Возникновение и развитие альянса угнетённых народов Венгрии — 1890—1901	
Petko Luković, Slovenci i srpsko-bugarski rat 1885. godine	111—138
The Slovenes and the Serb-Bulgarian War in 1885	
Словенцы и сербско-болгарская война 1885 г.	
Renate Pillinger, Preganjanje kristjanov in uničevanje templjev na ozemlju Avstrije	
v rimski dobi	173—183
Persecution of Christians and Temples Destruction on the Territory of Present Austria	
Гонение христиан и уничтожение храмов на территории Австрии в римский период	
Marijan Slabe, Naselbinska struktura 5. in 6. stoletja v jugovzhodnem predalpskem prostoru	
Settlement Structure in the South — Eastern pre-Alpine Territory in the 5th and 6th Century	185—191
Структура поселений в 5-ом и 6-ом вв. в юговосточной предальпийской территории	
Ferdo Gestrin, Ljubljanski Lanthieriji in trgovina v Fanu.	193—202
The Lanthieris from Ljubljana and Trade in Fano	
Люблянские Лантиери и торговля в Фано	
Momčilo Zečevič, Jugoslovenstvo od ideje do države 1918. godine	203—212
Yugoslav Idea from Its Conception to the State — Foundation in 1918	
Югославская идея от замысла до государства в 1918 г.	
Petko Luković, Slovenci i srpsko-bugarski rat 1885. godine (I. nadaljevanje)	213—267
The Slovenes and the Serb-Bulgarian War in 1885	
Словенцы и сербско-болгарская война в 1885-ом г. (I-ое продолжение)	
Irena Gantar-Godina, Češki politični realizem med hrvaškimi in slovenskimi študenti v Pragi (1895—1900)	269—276
The Czech political realism among the Croatia and Slovene Students in Prague from 1895 to 1900	
Чешский политический реализм у хорватских и словенских студентов в Праге (1895—1900)	
Peter Kos, Markomanske vojne — numizmatika in zgodovina	277—281
Marcoman Wars — Numismatics and History	
Маркоманские войны — нумизматика и история	
Metka Gombač, Denarni zavod Slovenije — podružnica za Slovensko primorje (1945) ..	283—288
Financial Institution of Slovenia — the Slovene Coastland Branch (1945)	
Финансовое заведение Словении — филиал для Словенского Приморья	
Janka Istenič, Venetska pisava na Koroškem in v Sloveniji	313—334
The Venetian Writing in Carinthia and Slovenia	
Венетское письмо в Каринтии и в Словении	
Janez Peršič, Pravni in družbeni položaj tujih bankirjev v Piranu (14. in 15. stol.)	335—338
Juridical and Social Position of the Foreign Bankers in Piran (14th and 15th c.)	
Юридическое и общественное положение иностранных банкиров в Пиране (14-ый и 15-ый вв.)	
Marko Štuhec, Poskus umestitve odnosa Slovencev do Srbije 1872 v razmerje med protiaustrijsvom in nacionalno radikalnostjo	339—353
The Attempt to Qualify the Relation of the Slovenes to Serbia in 1872 in the Frame of Relationship between anti-Austrianism and National Radicalism	
Опыт квалификации отношения словенцев к Сербии в 1872 г. смотря на отношение между анти-австрийским и национальным радикализмом	
Petko Luković, Slovenci i srpsko-bugarski rat 1885. godine	355—380
The Slovenes and the Serb-Bulgarian War in 1885	
Словенцы и сербско-болгарская война 1885 г.	

ZAPISI — NOTES — ЗАПИСИ

Ferdo Gestrin, Šestnajsto stoletje in reformacija	381—384
The XVIth Century and the Reformation	
Шестнадцатое столетие и реформация	
Boris Paternu, Temeljni pomen slovenske reformacije	385—388
The Fundamental Significances of the Slovene Reformation	
Основные значения словенской реформации	

Miomir Dašić, Istorija kao predmet History as Subject of Instruction История как предмет обучения	389—398
---	---------

PROBLEMI IN DISKUSIJA – PROBLEMS AND DISCUSSION – ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

Problemi reformacije na Slovenskem; okrogla miza na XXII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Brežicah 28. 9. 1984 (Bogo Grafenauer, Vasilij Melik, Vinko Rajšp, Jože Rajhman, Marijan Peklaj, Fran Zwitter, Franc Šebjanič).....	289—298
Problems of Reformation in Slovenia Проблемы реформации в Словении	

IN MEMORIAM — IN MEMORIAM — В ПАМЯТЬ

Franc Šebjanič (Ignacij Voje)	139—141
Franc Šebjanič Франц Шебянич	
Izbor iz bibliografije Franca Šebjaniča (Nataša Stergar)	141—143
Selection out of the Franc Šebjanič Bibliography Выбор из библиографии Франца Шебянича	

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI – SOCIETIES' ACTIVITIES, CONGRESSES AND SYMPOSIA – ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 1982—1984 (Vasilij Melik, Jurij Perovšek, Jasna Fischer, Štefan Trojar, Marjan Drnovšek, Jera Vodušek-Starič, G. R. Fugger, Marjan Cigoj, Branko Marušič, Jože Jazbec, Vlado Horvat, Matjaž Rebolj)	145—151
Historical Associations' Union of Slovenia 1982—1984 Союз исторических обществ Словении 1982—1984	
Delovanje Zgodovinskega društva Ljubljana od 7. junija 1984 do 16. maja 1985 (Darja Mihelič)	151—152
Activity of the Historical Association Ljubljana from June 7th, 1984, till May 16th, 1985 (Report from the General Meeting) Действие Исторического общества Любляна за период от 7. июня до 16. мая 1985	
16. mednarodni kongres zgodovinskih znanosti v Stuttgartu 25. 8. – 1. 9. 1985 (Vasilij Melik, Sergij Vilfan)	399—405
The 16th International Congress on Historical Sciences in Stuttgart August 8th – September 1st 16-ий международный съезд исторических наук в Штуттгарте с 25-го августа по 1-ое сентября 1985.	
Interkatederska konferenca v Sarajevu 8., 9. 11. 1985 (Igor Lokošek, Ignacij Voje)	405—407
The Inter-Chair Conference in Sarajevo November 8th, 9th, 1985 Межфакультетская конференция в Сараево 8–9-го ноября 1985 г.	

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND RAPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

Stane Gabrovec — Drago Svoljšak, Most na Soči (S. Lucia) I (Davorin Vuga)	153
Spisi dubrovačke kancelarije (1282—1284) (Ignacij Voje)	153—156
Marija Janković, Episkopije i mitropolije srpske crkve u srednjem veku (Ignacij Voje) ..	156—158
Olga Zirojević, Crkve i manastiri na području pečke patrijaršije do 1683 (Ignacij Voje) ..	158—159
Branko Marušič, Primorski čas pretekli (Eva Holz)	159—161
Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete 17 (Andrej Vovko)	161—162
Goriški letnik 10 (Andrej Vovko)	162—163
Komunistička internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa 1—12 (Avgust Lenik)	163—165
Partizanska bolnišnica Franja (Andrej Vovko)	165—166
Zdravko Klanjšček, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941—1945 (Miroslav Stiplovšek)	166—167

Leksikon des Mittelalters 2/9 (Janez P e r š i č)	299
Acta Ecclesiastica Sloveniae 7 (Stane G r a n d a)	299—300
Ruška kronika (Vinko R a j š p)	300—302
Pomen zgodovinske perspektive v gozdarstvu (Eva H o l z)	302—303
Priročnik za strokovno usposabljanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom (Jelka M e l i k)	303—304
Toma Popović, Pisma Bartolomeu Bordžianiju (Ferdo G e s t r i n)	304—305
Thomas M. Barker, The Slovene minority of Carinthia (Janez S t e r g a r)	305—307
Jasna Fischer, Čas vesolniga punta se bliža (Franc R o z m a n)	307—309
Jože Prinčič, Predsedstvo SNOS-a, Prezidij SNOS-a, Prezidij ustavodajne skupščine LRS 1944—1947 (Mateja J e r a j)	309—316
Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia (Ignacij Voje)	409—416
Ivo Lentić, Dubrovački zlatari 1600—1900 (Ignacij Voje)	410—412
G. Valdevit, Chiesa e lotta nazionale: il caso di Trieste (1850—1919) (Liliana Ferrari)	412—414
Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941—1945. Narod si bo pisal sodbo sam (Miroslav Stiplovšek)	414—416

OBVESTILA — INFORMATIONS — ИЗВЕЩЕНИЯ

Obvestilo o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez S t e r g a r)	169—170
Priprave na 23. zborovanje slovenskih zgodovinarjev in delo Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Jasna Horvat, Janez Stergar)	407—408
Obvestilo o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez Stergar)	416

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Zgodovinski časopis 39/1985 — Historical Review 39/1985 — Исторический журнал 39/1985	417—426
---	---------

IZVLEČKI — ABSTRACTS — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 39, 1985, 1-2	I—VI
Izvečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 39, 1985, 3	VII—X
Izvečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 39, 1985, 4	XI—XII

UDK 930.27—72 (497.12+436.5)

ISTENIC Janka, stažist-raziskovalec, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Venetska pisava na Koroškem in v Sloveniji

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 4, s. 313—334, cit. 22

Sn. (De., Sn., En.)

V članku so zbrani doslej poznani zapisi v venetski pisavi s področja Slovenije in Koroške in njihove interpretacije, ki so povzete iz strokovne literature. Kratak pregled danjšjega znanja o venetski pisavi in jeziku je podan v uvodu.

Avtorski izveček

UDK 949.711 "1872" :07 (497.12)

STUHEC Marko, asistent, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Poskus umestitve odnosa Slovencev do Srbije 1872 v razmerje med protihavstrijstvom in nacionalno radikalnostjo

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 4, s. 339—353, cit. 122

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor analizira pisanje slovenskih časopisov o Srbiji ob ustoličenju kneza Miloša Obrenovića IV. leta 1872, ugotavlja razlike med posameznimi listi in ga poskuša umestiti v razmerje med protihavstrijstvom in nacionalno radikalnostjo. To razmerje pa je po njegovem mnenju protislovno.

Peter Stih

UDK 336.71 (497.12 Piran)—054.6 "13/14"

PERSIC Janez, dr., asistent, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Pravni in družbeni položaj tujih bankirjev v Piranu (14. in 15. stol.)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 4, s. 335—338, cit. 18

Sn. (It., Sn., En.)

Avtor obravnava problem pravnih in družbenih odnosov med tujimi bankirji (v glavnem Florentinci do sredine 14. stoletja in Židje od okrog 1390 dalje) in domačim prebivalstvom. Glavni sklep bi lahko bil, da so omenjeni bankirji imeli avtonomen in celo povzdignjen položaj, zajamčen v pogodbah. Židje so uživali tudi široko versko avtonomijo, čeprav so bili podvrženi nekaterim omejitvam in pritiskom.

Avtorski izveček

UDK 949.711 "1885" :949.72 :07 (497.12)

LUKOVIC Petko, Dr., polkovnik v pokoj, YU-11000 Beograd, Balkanska 51/VII

Slovenci i srpsko-bugarski rat 1885. godine

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 39/1985, št. 1—4, s. 111—138, 213—267, 365—390, cit. 458

Sh. (De., Sn., En.)

Avtor v svojem obširnem prispevku analizira na podlagi časopisnih virov odnos slovenske javnosti do srbsko-bolgarske vojne leta 1885. Medtem ko so ultrakonzervativni del slovenske javnosti in nemškutariji obsojali združitev Bolgarije in izražali željo za znago Srbije, so liberalci, zmerni konservativci in klerikaci odobravalji združitev Bolgarije in obsojali agresivno politiko kralja Milana ter poveljevali znago bolgarske vojske v bitki pri Slivnici.

Peter Stih

PERSIĆ Janez, Dr., Assistant, University of Edvard Kardelj, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Juridical and Social Position of the Foreign Bankers in Piran (14th and 15th c.)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 4, pp. 335—338, 18 notes

Sn. (It., Sn., En.)

The author treats the problem of juridical and social relationships between the foreign bankers (mostly Florentines till the middle of the 14th c. and Jews from about 1380 forwards) and the local population. The main conclusion should be that the bankers had an autonomous and even elevated position which was guaranteed by contracts. The Jews enjoyed also a vast religious autonomy, although there were some restrictions put on them.

Author's Abstract

ISTENIĆ Janka, Probationer-Researcher, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Venetian Writing in Carinthia and Slovenia

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 4, pp. 313—334, 22 notes

Sn. (De., Sn., En.)

In this contribution have been gathered all the up till now known written records on the Venetian writing from the territories of Slovenia and Carinthia, as well as their interpretations, taken out from the expert literature. A short survey of the to-day's knowledge of the Venetian writing and language is given in the introduction.

Author's Abstract

LUKOVIĆ Petko, Dr., Retired Colonel, YU-11000 Belgrade, Balkanska 51/VII

The Slovenes and the Serbian-Bulgarian War in 1885

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 1—4, pp. 111—138, 213—267, 355—380, 458 notes

Sh. (De., Sn., En.)

On the basis of the newspapers' reports the author in his extensive contribution analyses the relation of the Slovene public to the Serbian-Bulgarian war in 1885. While the ultraconservative part of the Slovene public and the Germanophiles disapproved the uniting of Bulgaria and wished the victory of Serbia, the liberals, sober conservatives and clericals approved it, disapproved the aggressive policy of King Milan and praised the victory of the Bulgarian army in the battle at Slivnica.

Peter Stih

STUHEC Marko, Assistant, University of Edvard Kardelj in Ljubljana, Faculty of Arts, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

The Attempt to Quailify the Relation of the Slovenes to Serbia in 1872 in the Frame of Relationship between anti-Austrianism and National Radicalism

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 39/1985, No. 4, pp. 359—353, 122 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author analyses the way of reporting of the Slovene newspapers about Serbia on the occasion of Prince Miloš Obrenović IV enthronement in 1872, states the differences in reports of individual papers and tries to place it within the relationship between the anti-Austrianism and national radicalism. To his opinion this relationship is contradictory.

Peter Stih

ZGODOVINSKI ČASOPIS

— osrednja slovenska historična revija
— glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite naslednje zvezke »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 480 din	ZČ 26/1972, št. 3-4 (ponatis 1984) — 720 din
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 6-7/1952-53 — pred ponatisom	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 480 din (kmalu razprodan)
ZČ 8/1954 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 400 din
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 360 din
ZČ 10-11/1956-57 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 360 din
ZČ 12-13/1958-59 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 360 din
ZČ 14/1960 — 600 din (kmalu razprodan)	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 440 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 31/1977, št. 3 — 360 din
ZČ 16/1962 — 800 din (kmalu razprodan)	ZČ 31/1977, št. 4 — 300 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 520 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 360 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 520 din	ZČ 32/1978, št. 3 — 300 din
ZČ 19-20/1965-66 (ponatis 1985) — 1400 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 300 din
ZČ 21/1967 — 800 din (kmalu razprodan)	ZČ 33/1979, št. 1 — 360 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 (ponatis 1983) — 480 din	ZČ 33/1979, št. 2 — 320 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 480 din	ZČ 33/1979, št. 3 — 300 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 4 — 280 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 400 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 360 din	ZČ 34/1980, št. 3 — 260 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan	ZČ 34/1980, št. 4 — 260 din
ZČ 25/1971, št. 1-2 (ponatis 1985) — 880 din	ZČ 35/1981, št. 1-2 — 360 din
ZČ 25/1971, št. 3-4 (ponatis 1985) — 1100 din	ZČ 35/1981, št. 3 — 260 din
ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 490 din	ZČ 35/1981, št. 4 — 260 din
	ZČ 36/1982, št. 1-2 — 400 din
	ZČ 36/1982, št. 3 — 300 din
	ZČ 36/1982, št. 4 — 300 din
	ZČ 37/1983, št. 1-2 — 520 din
	ZČ 37/1983, št. 3 — 320 din
	ZČ 37/1983, št. 4 — 360 din
	ZČ 38/1984, št. 1-2 — 680 din
	ZČ 38/1984, št. 3 — 480 din
	ZČ 38/1984, št. 4 — 520 din
	ZČ 39/1985, št. 1-2 — 840 din
	ZČ 39/1985, št. 3 — 720 din
	ZČ 39/1985, št. 4 — 680 din

Za prvih petindvajset letnikov ZČ je na voljo bibliografsko kazalo.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 1000 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Ponatisse vseh zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1985

941/949

119850093,4

COBISS •